

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Necmettin Erbakan University
Journal of Social Sciences

KONYA

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt 2, Sayı 1, Ocak-Haziran 2016
ISSN: 2149-8725

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Muhittin UYSAL

Yazı İşleri Müdürü/Director of the Editorial Office

Halil İbrahim ÇELİK
Cilt: 2, Sayı: 1- Haziran 2016

Uluslararası Hakemli Dergi

(Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır)

Yayın Türü/Puplication Type

Yerel Süreli Yayın

Editör/Editor

Doç. Dr. Tahsin KARABULUT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yardımcı Editörler/Assistant Editor

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih BERK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Muhittin UYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. A. Turan YÜKSEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdurrahman ÖZKAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyit BAHCIVAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahsin KARABULUT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Hüseyin BİRCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aziz AYVA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ece SARIGÜL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih BERK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Mücahit KÜÇÜKSARI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yazışma Adresi/Communication Address:

Necip Fazıl Mahallesi Yeni Meram Caddesi No:132C PK:42090 Meram / Konya

Tel: 0 332 201 0060 - Fax:0 332 201 0065

Web: <http://www.konya.edu.tr/sosyalbilimlerensitusu>

E-Mail: sbedergi@konya.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez yayınlanan uluslararası hakemli dergidir.

Baskı ve Cilt:

Damla Ofset Mat. ve Tic. A.Ş.

Büsan Org. San. 10631 Sk. No: 4 Karatay/KONYA

Tel: (0332) 345 00 10 • www.damlaofset.com.tr

Sertifika No: 14972 / B.T.: EKİM 2017

ISSN 2149-8725

DANIŖMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abdulkadir BULUŖ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĖLU (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Adem ŖAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet AKDEMİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet DİKEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŖĖİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YAMAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet YÜCEL (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal KUŖPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilal SAKLAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Birol AKĖÜN (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin ERUL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bünyamin SOLMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilaver GÜRER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Ferhan NİZAMLIOĖLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ALIŖ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayri ERTEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret KARAPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ėüngör KARAUĖUZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim COŖKUN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail TAŖ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÖZCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Bahauddin VAROL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut YEŖİL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet AKĖL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet KIRBIYIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. M.Sait ŖİMŖEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mohammad SHAHRİARİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammed AYDIN (Katar Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet TASA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin KAR (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa AYDIN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Naim ŞAHİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nazif M. SHAHRANİ (Indiana Üniversitesi, ABD)
Prof. Dr. Orhan ÇEKER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman ÇEVİK (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Saffet KÖSE (Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sâid BEKDAŞ (Taybe Üniversitesi- S.Arabistan)
Prof. Dr. Sajjad RİZVİ (Exeter Üniversitesi, İngiltere)
Prof. Dr. Sami BAYBAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahattin POLAT (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk COŞKUN (Bayburt Üniversitesi)
Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Süheyl SAPAN (Kral Suud Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman EN-NEDVÎ (Şeyid Ahmet Üniversitesi, Pakistan)
Prof. Dr. Süleyman TOPRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban TANIYICI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Tacettin UZUN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yahya MİCHOT (Hartford Seminary, ABD)
Prof. Dr. Yusuf IŞICIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf ŞAHİN (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah HARMANCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Halis BAŞEL (Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Fatma ARSLAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet ATİK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KINIK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet BİREKUL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Zbigniew KAZMIEREZAK (Białystok Üniversitesi, Polonya).
Doç. Dr. Zekeriya MIZIRAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali DADAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖGE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYRAKÇI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇETİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kemal Enz ARGON (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ULUTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özgür ÖZER (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Tarık M. QUADIR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ümit SORMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yasin BULDUKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zeliha Zühal GÜVEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Visam Ahmed ABDULLAH (Kerkük Üniversitesi- Irak)

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Bilal SAKLAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÖZCAN(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Adil YAVUZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman AKANDERE(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemal GÜVEN(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhammet TASA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahsin KARABULUT (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Sedat ŞENSOY (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Harun ÖĞMÜŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali ÖGE (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Selda Başaran ALAGÖZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Erdal BAYRAKCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali ÇİFTÇİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Zeliha Zühal GÜVEN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Hasan KAZAK

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TEDARİKÇİ DEĞERLENDİRME VE SEÇİMİNDE KULLANILAN KRİTERLER: TÜRKİYE’DE (İÇ ANADOLU BÖLGESİ) KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SÜPERMARKETLERDE BİR ÇALIŞMA

(THE SUPPLIER ASSESSMENT IN THE RETAIL SECTOR AND THE CRITERIA USED IN THE SELECTION: A STUDY ON SMALL AND MEDIUM-SIZED SUPERMARKETS IN TURKEY CENTRAL ANATOLIA REGION)

1

Armando ALIU, İlyas ÖZTÜRK, Dorian ALIU, Ömer ÖZKAN

TÜRKİYE’DE GÖÇ OLGUSUNUN TÜRK YABANCILAR HUKUKU VE YABANCI BİLİM İNSANLARININ TÜRKİYE’DEKİ HAKLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

(THE RESEARCH ON MIGRATION PHENOMENON IN TURKEY WITHIN THE FRAME OF LAW OF FOREIGNERS AND FOREIGN SCIENTISTS’ RIGHTS IN TURKEY)

31

Muhittin UYSAL

GAZZÂLÎ’NİN İHYÂU ULÛMÎ’D-DİN ADLI ESERİNDE HADİS KULLANIMI
(GAZZÂLÎ’S UTILIZATION OF AHÂDEETH IN “İHYÂ AL-ULÛM AL-DİN”)

49

Ayşe Betül ORUÇ

“BAKIŞLARIN KISILMASI”, “HİMÂR” VE “GÖRÜNEN ZİYNET” İFADELERİ BAĞLAMINDA TEFSİRLERDE TESETTÜR KONUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

(ASSESSMENT OF HIJAB SUBJECT REGARDING TO EXPRESSIONS; “HIJAB OF THE EYES/ GLANCES DOWNWARDS”, “HİMÂR/COVERING FOR HEAD” AND “APPARENT BEAUTY” AT THE COMMENTARIES OF THE QUR’AN (TAFSİR)

63

Fatih ÇOLAK

OSMANLI TOPRAKLARINDA FAALİYET GÖSTEREN BİR ALMAN KURULUŞU:
“ANADOLU DEMİRYOLU ŞİRKETİ”

*(A GERMAN COMPANY OPERATING IN OTTOMAN LAND: “ANATOLIAN RAILWAY
COMPANY”)*

81

Muhammet Ali CAN

ARAPÇA'DA İTBÂ'LAR VE EBU'T-TAYYİB EL-LUĞAVÎ'NİN EL-İTBÂ' ADLI
ESERİ

*(THE “ITBA” IN ARABIC LANGUAGE AND THE BOOK “EL-ITBA” WRITTEN BY
EBU'T-TAYYİB EL-LUĞAVÎ)*

103

İrfan ÇAKICI

FERRÂ'NIN MEÂNİ'L-KUR'AN ADLI TEFSİRİNDE ŞÂZ KIRAATLERİ KULLA-
NIMI

(THE USE OF NON-CANONICAL READINGS IN THE TAFSEER OF FARRÂ')

119

KİTAP TANITIM

Halil İbrahim ÇELİK

NURETTİN HATUNOĞLU, TÜRKİSTAN'DA SON TÜRK DEVLETİ BUHARA EMİR-
LİĞİ VE ÂLİM HAN

137

PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TEDARİKÇİ DEĞERLENDİRME VE SEÇİMİNDE KULLANILAN KRİTERLER: TÜRKİYE’DE (İÇ ANADOLU BÖLGESİ) KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SÜPERMARKETLERDE BİR ÇALIŞMA

Hasan KAZAK*

ÖZET

Perakende sektörü rekabetin çok yoğun olarak yaşandığı sektörlerden bir tanesidir. Artan rekabet şartlarında marketlerin kârlı bir şekilde yönetilmesinde satın alma ve tedarik fonksiyonunun çok önemli bir yeri vardır.

Perakende işletmelerin başarısını etkileyen en önemli eylemlerden biri, tüketicilerin gereksinimlerinin olabildiğince doğru tahmin edilmesi ve gereksinimlerin yönünün doğru olarak izlenmesidir. Mağazalarda satışa sunulan ürünlerin, değişen müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yönetilmesi gerekir. Müşteri ihtiyaçlarının izlenmesi, ürün yönetiminde satın alma sorumlularının işlerinin bir parçasıdır.

Müşteri istek ve ihtiyaçlarının tespit edilmesi ve bunlara uygun ürünlerin sunulmasında satın alma yöneticileri çok fazla ürün alternatifiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu alternatifler o kadar fazla olabilmekte ki satın almacılar bu konuda karar vermekte zorlanmaktadırlar.

Bu çalışmamızda perakende sektöründe satın almacıların tedarikçi seçiminde nasıl karar verdikleri hangi saiklerle hareket ettikleri incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonunda satın alma yöneticilerinin daha çok geçmiş ve gelecek satış performansları üzerinde durdukları, satış performansı yüksek olan ürünleri tercih etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu kararı verirken satın alma yöneticileri ürün kategorileri bazında çalışma yapmakta. Aynı kategori içerisinde ürün satın alma kararı, eleme kararı, ilave etme kararı verilmektedir. Satış performansı ile birlikte ikinci sırada kârlılık ve daha sonra sırasıyla distribütör-bayi firma imajı, ürünün lojistik avantajları, ürünün marka imajı, ürünün firma imajı, ürünün menşei (Türkiye menşeli) gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Perakende satın alma, ürün seçimi, tedarikçi seçimi, tedarikçi değerlendirme

Jel Kodu: M10, M11

*Özel bir şirkette Genel Koordinatör

THE SUPPLIER ASSESSMENT IN THE RETAIL SECTOR AND THE CRITERIA USED IN THE SELECTION: A STUDY ON SMALL AND MEDIUM-SIZED SUPERMARKETS IN TURKEY (CENTRAL ANATOLIA REGION)

ABSTRACT

The retail sector is one of the sectors where competition is very intense experience. The purchasing and supply functions are highly important to run the markets in a profitable way in an increasing competition conditions.

One of the most important practice that affect the success of retail businesses is the safe estimate of the consumers' requirements and observing the way of requirements correctly. The products sold in stores should be obtained to meet the requirements. Monitoring of the customer needs is in the charge of buying managers in product management.

The purchasing managers come across too many alternative products while finding out the customer demands and needs and providing appropriate products for them. These alternatives could be so numerous that purchasers have difficulty in making decisions on this issue.

In this study, how the decisions are made by the purchasing managers in retail sector and what kind of motivations are used by them. The study reveals that the purchasing managers are focusing on the previous and future sales performances by far. While making decisions, the purchasing managers followed a product-based model. In the same category, product purchasing decision, eliminating decision and adding decisions are made. Profitability comes in second with its sales performance and later image of distributor-agent, logistics advantages of the product, brand image of the product, company image of the product and product origin (originating in Turkey) are lining up respectively

Keywords: Retail purchase, supplier selection, supplier evaluation.

Jel Codes: M10, M11

1. GİRİŞ

Tüketim mallarının dağıtımı, dağıtım kanalının ilk üyesi olan üretici ile başlar nihai tüketici ile sona erer. İşte nihai tüketiciden bahsettiğimiz her an perakendecilikten bahsettiğimiz andır.

Perakendecilik, üretici ve tüketici arasında malların naklini sağlayan aracılık hizmetidir (Akbulak ve Akbulak, 2005: 257).

Genel bir tanımla perakendecilik; “Nihai tüketicilerin kişisel ve ailevi istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak üzere, tüketeceği ya da kullanacağı mal ve hizmetleri, uygun ürün ve marka çeşitleri ile uygun maliyetle ve uygun fiyatla, uygun zamanda ve uygun yerde sunmak amacı ile yürütülen pazarlama ve satış faaliyetleri bütünüdür” (Kazak, 2016:9).

Perakendecilik, mal ve hizmetlerin son tüketiciye satışının yapılmasını içeren bir süreçtir. Perakende sektörü denildiğinde;

- Gıda-tütün-bakkaliye
- Mensucat-giyim eşyası-deri eşya
- Mobilya-ev eşyası
- Madeni eşya-cam porselen- elektrikli ev eşyaları
- İlaç-İtiryat
- Kereste-inşaat malzemesi
- Makine-yedek parça
- Büyük mağazalar
- Kitap-kırtasiye
- Mücevherat-antika-oyuncak

dalları sayılabilmektedir (Akbulak ve Akbulak, 2005: 257).

Perakendeciler, hem üretici firmaların ürünlerinin tüketiciye ulaştırılması açısından hem de tüketici istek ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi açısından çok önemli bir görevi ifa etmektedirler.

Perakendecilerin yerine getirdiği görevler ve faydalar genel olarak şunlardır (Kazak, 2016:15):

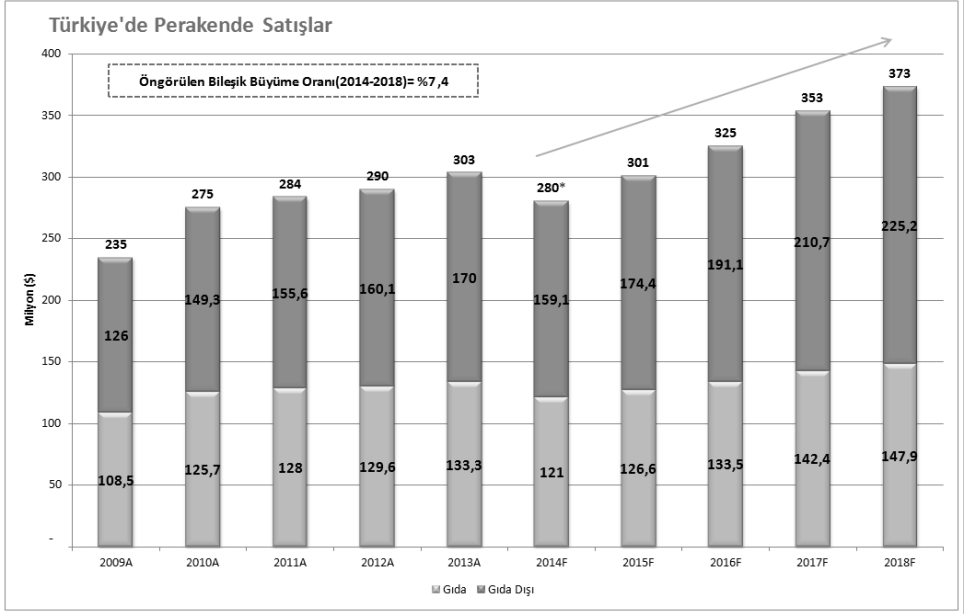
- Üreticilerin ürünlerini nihai tüketicilere ulaştırma (Dağıtım faydası),
- Ürün ve hizmete kolay ulaşım sunma (Zaman ve yer faydası),
- Ürünleri satın alarak üretici, toptancı, diğer dağıtım kanalı üyelerinin riskini üzerine alma (Mülkiyet faydası) (Cemalcılar, 1998:198),
- Ürün ve hizmette çeşit ve alternatif sunma (Miktar ve çeşit faydası) (Levy ve Barton’dan Aktaran: Arslan, 2004:21),
- Nihai tüketicinin ihtiyaçlarını tahmin etmek ve bunları temin etme (Tüketici tatmini faydası),

- Nihai tüketicinin ihtiyaç duyduğu her an ürünlere ulaşabilmenin sağlanması (Stok faydası),
- Yeni çıkan ürünlerden ve teknolojiden haberdar etme (Bilgi faydası),
- Ürünleri nihai tüketicinin alabileceği küçükliklerde bölerek tüketicinin alımına sunma (Ulaşılabilirlik faydası),
- Üreticinin nihai tüketicilere ulaşmasında aracılık etme (Köprü faydası),
- Ekonomiye canlılık getirme (Ekonomik Fayda),
- Nihai tüketiciye verilen hizmetler ile hoşça vakit geçirmelerini sağlama (Sosyal fayda) sayılabilir.

Perakende sektörü tüm bu faydaları yerine getirmekte ve ülkelerin gelişimine çok ciddi katkılar sağlamaktadır. Örneğin; TOBB tarafından 2012 yılında hazırlanan Türkiye Perakendecilik Meclisi Sektör Raporuna göre Türkiye perakende sektörü gelişirken aşağıdaki faydaları sağlamıştır (TOBB, 2012). Buna göre perakende;

- İşsizlikle mücadelede önemli görevler üstlenmiş,
- Enflasyon oranlarının düşmesine önemli katkılarda bulunmuş,
- İç piyasa ekonomisinin canlanmasını sağlamış,
- İmalat sektörü için talep oluşturmuş,
- Mali kriz döneminde piyasanın canlı kalmasında ana aktörlerden birisi olmuş,
- Yatırımların sürekliliğini sağlamış,
- Doğrudan yabancı yatırımlar için önemli bir çekim merkezi olmuş,
- Kayıt içi ekonominin güçlenmesinde kaldıraç işlevi görmüş,
- Yaratıcılık, yenilik ve teknolojinin tutunmasında ve yerleşmesinde amir rolü üstlenmiştir.

Türkiye perakende sektörüne baktığımızda Deloitte Perakende Sektörü Değerlendirmesi 2013 raporuna göre Türkiye perakende sektörünün büyüklüğü 2013 yılı sonu itibariyle 300 milyar doları aşmış durumda, sektörün 2014-2018 yılları yıllık bileşik büyüme oranının %7 olacağı öngörülmüyor. Raporda ayrıca süpermarket ve AVM'lerde kredi ve para kartlarla yapılan perakende alışverişlerinin ise son beş yılda ortalama %15 büyüyerek 2013 yılında 34 milyar dolarlık seviyeye ulaştığı belirtiliyor.

Şekil 1: Türkiye Perakende Sektörü Ciroları

* 2014 yılında TL/ABD\$ (Yıllık bazda) ortalamasında %14 gibi tahmin edilen devalüasyon nedeniyle hafif bir azalma söz konusudur.

Sektör TL bazlı satış rakamlarının 2014 yılında %10 oranında büyüyeceği tahmin edilmektedir.

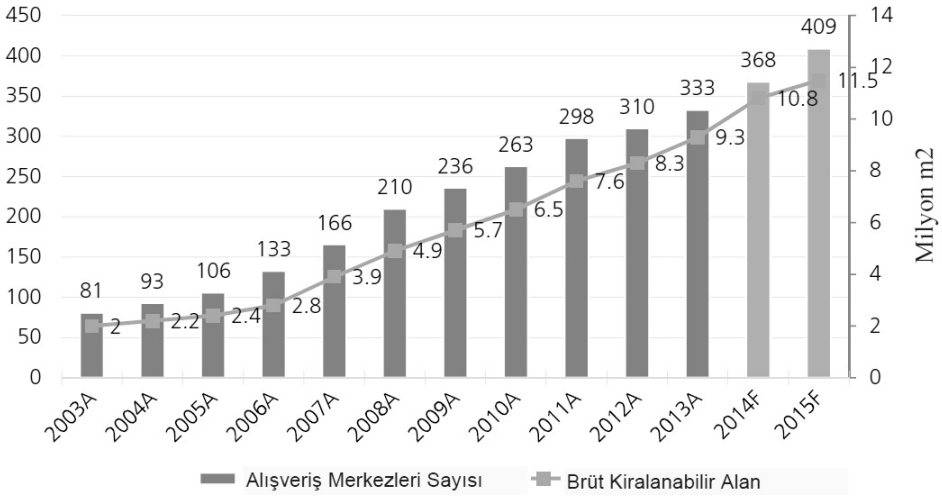
A: Gerçek, F: Tahmin

Kaynak: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/mergers-acquisitions/tr-retail-sector-update.pdf> (Erişim Tarihi: 2015.01.13)

Yine aynı rapora göre Alışveriş Merkezleri ve Kiralanabilir Alan Sayıları şu şekildedir.

Şekil 2: Alışveriş Merkezleri ve Kiralanabilir Alan Sayıları,

Alışveriş Merkezleri ve Kiralanabilir Alan Sayısı

Kaynak: <http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/mergers-acquisitions/tr-retail-sector-update.pdf> (Erişim Tarihi: 2015.01.13)

Nielsen verilerine göre, Türkiye’de 2013 yılı başı itibari ile gıda perakendecileri mağaza sayıları ve dağılımı da şu şekildedir.

Gıda Perakendecileri Mağaza Sayıları					
	2009	2010	2011	2012	2013
Hipermarketler	214	230	264	285	292
Süpermarketler	7.476	7.327	7.626	8.704	9.430
İndirim Mağazaları*	3.647	4.552	5.789	6.851	7.419
Büfe, Kuruyemişi, Benzin İstasyonu	33.088	32.162	32.600	32.372	31.305
Bakkallar	151.505	148.754	148.395	146.499	143.090
* BIM, A101, ŞOK, DIA					
Kaynak: Nielsen census çalışması; her yılın başlangıcı itibariyle					

2. PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TEDARİKÇİ SEÇİM SÜRECİ VE PERAKENDE SEKTÖRÜNDE TEDARİKÇİ SEÇİM SÜRECİNDE KULLANILAN KRİTERLER

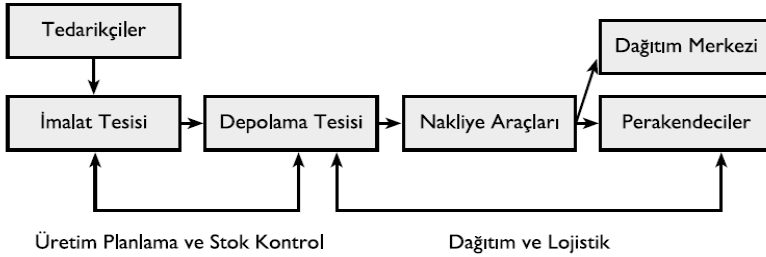
Perakende sektöründe başarılı olabilmek toplam satış cirolarının yaklaşık %75-80’ini oluşturan ürün satın alma maliyetlerinin doğru yönetilebilmesine bağlıdır. Başarılı bir satın alma ise müşterilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılayan ve aynı zamanda işletmenin kârlılık hedefleriyle uyumlu tedarikçileri (üretici, marka, ürün, tedarikçi) seçme becerisine bağlıdır.

Çağımızın rekabet ortamında, etkin bir tedarikçi seçimi işletmeler için başarıya ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır. Uygun tedarikçiler ile çalışmak, işletmelerin rekabet edebilirliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Tedarikçi seçimi ile bir işletmenin isteklerini sürekli olarak uygun fiyattan, istenen miktarlarda ve kaliteli olarak temin edebilecekleri tedarikçilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır (Güner, 2005: 5).

Tedarikçilerin seçiminde tedarik zinciri süreçlerinin dikkate alınması oldukça önemlidir. Bu zincir toplam satın alma maliyetini ve karlılığı doğrudan etkileyecektir ve perakende satın alma kararlarında mutlaka dikkate alınmalıdır.

Tedarik zinciri, hammaddelerin ilk kaynağından çeşitli firmalar aracılığıyla ayıklanması, işlenmesi, imalat ve montajlarının yapılması perakendeciler vasıtası ile tüketicilere ulaştırılmasını içeren toplam zincirdir (Saunders, 1995'den Aktaran: Croom vd., 2000:69).

Şekil 3: Tedarik Zinciri Süreci

Kaynak: Benita M. Beamon(1998) "Supply Chain Design and Analysis: Models and Methods", International Journal of Production Economics, University of Washington, Industrial Engineering, Seattle, WA.

Tedarik zincirinin yönetimi zordur. Tedarikçilerden müşteriye kadar devam eden zincir içerisinde çok fazla sayıda kademe söz konusudur. Bu kademelerin her birinin kendi özelinde ulaşmak istediği hedefleri olup, bazı durumlarda bu kişisel hedeflerde çatışmalara sebep olabilmektedir. Bu çatışmaların ortak bir doğruda birleştirilerek tedarik zincirinin yönetilebilmesi çok önemlidir.

Perakendecilik, tanımı gereği malı ya da hizmeti üreticisinden veya tedarik zincirindeki bir önceki basamaktaki dağıtıcı, distribütör veya bayiden satın alarak, son tüketiciye satmaktır. Tedarik zincirinin çok önemli bir üyesi olan perakende, tedarik zincirinin toplam değerinin maksimize edilmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Perakende işletmelerin kendilerinden beklenen performansı sergileyebilmeleri büyük ölçüde satın alma kararlarını doğru verebilmelerine bağlıdır. Perakende işletmelerinde bu satın alma kararları hayati derecede önemlidir. Perakende sektörü üretim sektöründen farklı olarak ürünler üzerinde ürünün niteliğini değiştirecek bir işlem yapmamaktadır. Ürünler üzerinde satış geliştirme çalışmaları ve hizmetler eklenerek tüketiciye en iyi şekilde sunulmaya çalışılmaktadır. Perakende sektörünün başarısı şu şartların sağlanmasına bağlıdır;

- Müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak ürün kategorilerinin ayrıntılı ve doğru bir şekilde saptanması,
- Bu kategorilerde yer alacak optimum ürün ve marka sayılarının belirlenmesi,
- Her kategoride yer alacak ürünlerin marka ve üreticilerinin belirlenmesi,
- Belirlenen markaların ambalaj ve gramaj çeşitlemelerinin belirlenmesi,
- Belirlenen ürünlerin doğru tedarikçilerden, doğru fiyatlarla, doğru zamanda, doğru miktarlarda, doğru vadelerle temini,
- Alınan ürünlerin doğru zamanlarda ve miktarlarda lojistik faaliyetlerinin organize edilmesi,
- Belirlenen ürün ve markaların doğru teşhir yerlerinde sergilenmesi,
- Tüm mağazalar ve merkez depoda optimum stok seviyesinin belirlenmesi ve uygulanması,
- Mağaza içi satış ve hizmet faaliyetlerine önem verilmesi,
- Personel kalitesi ve hizmet sunumuna gereken önemin verilmesi, optimum personel sayılarının tespit edilmesi ve kontrol edilmesi,
- Mağaza şubelerinin direkt maliyetlerinin (personel, kira, elektrik, su vs.) kontrol altına alınması, belirli kurallara bağlanması ve kontrol edilmesi,
- Genel yönetim giderlerinin bütçelenmiş bir şekilde belirlenmesi ve kontrol edilmesi,
- Doğru lokasyonlarda ve doğru şube sayısı ile faaliyette bulunulması,
- Finans yönetiminin doğru yapılması.

Yukarıda sayılan perakende işletmelerin başarısını etkileyen şartların en önemli eylemlerden biri, tüketicilerin gereksinimlerinin olabildiğince doğru tahmin edilmesi ve gereksinimlerin yönünün doğru olarak izlenmesidir. Mağazalarda satışa sunulan ürünlerin, değişen müşteri ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yönetilmesi gerekir. Bu süreç dinamik bir süreç olup, her an değişime açık bir şekilde yönetilmelidir. Müşteri ihtiyaçlarının izlenmesi, ürün yönetiminde satın alma sorumlularının işlerinin bir parçasıdır.

Müşteri ihtiyaçların öngörülmesinde yararlanılabilecek kaynaklar şunlardır:

- Mağaza içi satış verileri,
- Tedarikçiler,
- Üretici firmaların pazarlama çalışmalarının izlenmesi (Reklam, ürün sunumu vs),
- Pazar araştırma ve verileri (Nielsen verileri, Tüketim panelleri, Pazar araştırmaları),
- Rakiplerin analizleri,

- Müşterilerin geri dönüşleri (Mağaza içi şikâyet defterleri, internet ve telefon aracılığı ile bildirimleri, mağaza personeline iletilen şikâyetler ve istekler ve mağaza personelinin gözlemleri)
- Mağaza içi müşteri anketleri,
- Pazar araştırmaları,
- Vs.

Müşteri istek, ihtiyaç ve beklentilerinin tespit edilmesi ve buna yönelik ürün çeşit ve markalarının belirlenmesi hayati derecede önemlidir. Perakende sektöründe bütün giderler cirona oranı ile ölçülür. Dolayısı ile sektörde maliyetlerin düşürülmesi ve kârın artırılması her şeyden önce cironun artırılmasına bağlıdır. Cironun artırılması ise müşteri sayısına ve sepet ortalamasına bağlıdır. Bu nedenle mümkün olduğunda daha fazla müşteriye mağazaya çekebilmek çok önemlidir.

Tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayacağı öngörülen ürün kategorilerinin belirlenmesi, ilgili kategorilere yeni bir ürün ya da markanın eklenmesi, mevcut ürünlerde değişiklik veya güncelleme yapılması vb. kararların alınması aşamasında, ürünler en ince ayrıntısına kadar incelemeye tabi tutulmalıdır. Ürün seçim sürecinde kullanılacak ölçütlerin her biri, ürünün müşteri ihtiyaçlarını karşılama derecesini arttıracak gibi, ürünün bir bütünlük ifade etmesini de sağlayacaktır. Bu ürünlerin seçilmesi ve tedarikçilerin belirlenmesi birlikte yürütülecek bir çalışmadır. Belirlenen ürünler aynı zamanda tedarikçilerin de seçilmesi anlamını taşıyabilir veya aynı ürün birden fazla tedarikçiden temin edilecekse ürün seçimi ile birlikte en uygun tedarikçinin de seçilmesi gerekecektir.

Tüm bu kararların alınması çok zor sorulara cevap verilmesini gerektiren bir süreçtir. Bazen perakende firmasının menfaatleri ile tüketicinin tercihleri arasında uyumsuzluk oluşabilir. Örneğin tüketicinin tercih ettiği A markası, aynı çeşit ürün kategorisinde bulunan B markasına göre çok daha az kar marjları ile ürün satılmasına sebep olabilir. A markası marka gücünü kullanarak tüketici veya kendi firması lehine, perakendeci aleyhine bir fiyat politikası takip edebilir. Bu durumda perakende firması nasıl karar verecektir? Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının objektif ve doğru şekilde tespit edilmesi nasıl yapılacaktır? Belirlenen ihtiyaçların karşılanacağı ürün ve hizmetlerin tespiti ile birlikte çok fazla ürün çeşidinin ve üreticinin bulunduğu pazarda hangi üreticilerin ürünleri tercih edilecektir? Tespit edilen üreticilerin ürünleri hangi tedarikçi kanalları kullanılarak temin edilecektir? Tedarikçilerin seçimi ve tespitinde hangi kriterlerden faydalanılacaktır? Tüm bu sorular çok önemli ve çok zor sorulardır.

Bir taraftan ürün marka imajı yüksek, tüketici algısı ve bilinirliği iyi olan ve karlılığı düşük ürünler, diğer taraftan tüketici bilinirliği düşük ve karlılığı yüksek ürünler. Bir taraftan sipariş, lojistik ve dağıtım hizmetleri iyi olan tedarikçiler, diğer taraftan ürünle hiç ilgilenmeyen sadece lojistik ve tahsilât hizmetleri veren tedarikçiler. Doğrudan satış, mağaza içi servis ve satış hizmetlerini iyi veren üretici veya dağıtıcı firmalar ve ilgili satış temsilcileri,

bunun karşısında ürünle hiç ilgilenmeyen sadece mağaza deposuna satış odaklı çalışan firmalar. Ürünlerin yerel veya yabancı menşeli olması veya hizmet verilen bölgenin markası olması halinde nasıl davranılması gerektiği, yerel ürünlerin tercih edilmesinin ülke ekonomisine olan katkıları dikkate alınıp alınmaması kararı. Tüm bu soruların kendi içinde karması olan ürünler;

- Marka imajı yüksek yabancı-yerli menşeli ürün, İlgisiz satış temsilcisi, İlgisiz bayi, sorunlu lojistik hizmeti, düşük karlılık teklifi, istikrarsız fiyatlar,
- Marka imajı yüksek yabancı-yerli menşeli ürün, İlgili ve çalışkan satış temsilcisi, İlgisiz bayi, sorunlu lojistik hizmeti, düşük karlılık teklifi, fiyat istikrarı,
- Marka imajı yüksek yabancı-yerli menşeli ürün, İlgili satış temsilcisi, İlgili bayi, sorunsuz lojistik hizmeti, düşük karlılık teklifi, fiyat istikrarı,
- Marka imajı düşük yabancı-yerli menşeli ürün, İlgili satış temsilcisi, İlgili bayi, sorunsuz lojistik hizmeti, yüksek karlılık teklifi, fiyat istikrarı,
- Marka imajı düşük bölgesel ürün, İlgisiz satış temsilcisi, İlgili bayi, sorunsuz lojistik hizmeti, yüksek karlılık teklifi, istikrarsız fiyatlar,
- Vb.

Bütün bu unsurlar perakende satın almacılarının tedarikçi değerlendirme ve seçiminde karşısına gelen çözülmesi ve karar verilmesi gereken unsurlardır.

Satın alınan ürünleri tekrar işlemiden geçirip yeni bir mamul olarak tekrar satan endüstriyel alıcılarının tedarikçi seçim süreci üzerine yoğun ve kapsamlı araştırmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Bununla birlikte satın aldıkları ürünü aynı şekilde (aynı ürün, marka, sunum ile) tüketiciye sunan perakende alıcılarının tedarikçi seçimi üzerine çok az araştırma yapılmıştır. Bunun nedeni, kısmen, araştırma hipotezleri geliştirmede kullanılacak perakende satın alma teorisi eksikliği, (Hirschman ve Mazursky 1982), kısmen de organize perakende sektörünün gelişim sürecinin yeni olmasından kaynaklanmaktadır.

Literatürde bulunan tedarikçi değerlendirme ve seçme çalışmalarının birçoğu endüstriyel satın almalar üzerine gerçekleştirilmiştir. Perakende satın almalarıyla ilgili olarak yapılmış ve organizasyonel satın alma davranışını, perakende satın almasını kapsayacak şekilde genişleten ilk çalışmalardan biri Wind ve Webster'ın çalışması olmuştur (Wind ve Webster, 1972: 5-16).

Endüstriyel satın alma ve perakende satın alması arasındaki önemli farklardan bir tanesi, perakende satın almasında, alıcının satın alma yaparken firmanın kâr hedefleriyle doğrudan ilişkili bir yol izliyor olmasıdır. Endüstriyel alıcılar sadece satın alma maliyetini kontrol etme sorumluluğu taşırlarken, perakende alıcıları hem bunu, hem de yaptıkları satın almanın gelir olarak getirisinden sorumludurlar. Bu getiri, perakende satış fiyatı ve toptan alış fiyatı arasındaki fark olarak, diğer bir anlatımla brüt kar olarak ifade edilmekte ve tedarikçi değerlendirme kriterlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Wagner (1989)).

Endüstriyel satın alma ve perakende satın alma arasındaki ikinci önemli fark, satın alınan mallarla ilgilidir. Endüstriyel satın alma sonucunda elde edilen mallar üretimde girdi olarak kullanılacak ve tüketiciye direkt kendi markası ile ulaşmayacak iken, perakende satın almasında elde edilecek mallar müşteriye aynı marka ve ürün olarak tekrar satılacaktır. Bu yüzden, satın almacı doğal olarak, müşterilerin tercih edecekleri, kolay satılabilecek, ciro artıracak malları tercih edecektir.

Wagner, Ettenson ve Parrish, 1989 yılında perakende sektöründe yaptıkları çalışmalarında, brüt kar, satış tarihçesi ve teslimat kriterlerinin öne çıktığı bir dizi tedarikçi değerlendirme ve seçim kriteri belirlemişlerdir. Bu çalışmada tespit edilmiş kriterler arasında sıralama, yüksek önemli olarak satış tarihçesi, brüt kar diğer bir deyişle perakende fiyatı ve toptan satın alma fiyatı arasındaki fark, teslimat, önemli olarak ise kalite, moda, ün ve düşük önemli olarak da üretildiği ülke, hizmet tespit edilmiştir (Wagner vd. (1989)).

Tedarikçi değerlendirme sürecinde ilk asama, değerlendirmede kullanılacak kriterlerin saptanmasıdır. Bu kriterlerin belirlenmesiyle ilgili yapılmış en kapsamlı çalışmalardan bir tanesi Dickson'ın 1966 yılında, A.B.D. ve Kanada, Ulusal Satın alma Müdürleri Topluluğundan seçilmiş 273 satın alma sorumlusu ve müdürüyle yapmış olduğu çalışmadır. Bu çalışma neticesinde, tedarikçi değerlendirme ve seçimi için tablo 1'de 23 temel kriter tanımlanmıştır (Dickson, 1966: 5-17).

Sıra	Faktör	Ortalama Puan	Değerlendirme
1	Kalite	3,508	Yüksek önemli
2	Teslimat	3,417	Oldukça önemli
3	Perfromans geçmişi	2,998	Oldukça önemli
4	Garanti ve şikayet politikası	2,849	Oldukça önemli
5	Üretim yetenekleri ve kapasitesi	2,775	Oldukça önemli
6	Fiyat	2,758	Oldukça önemli
7	Teknik kapasite	2,545	Oldukça önemli
8	Finansal pozisyon	2,514	Oldukça önemli
9	Prosedürlere uyum	2,488	Ortalama önemli
10	İletişim sistemi	2,426	Ortalama önemli
11	Ün ve endüstrideki pozisyonu	2,412	Ortalama önemli
12	İş yapma isteği	2,256	Ortalama önemli
13	Yönetim ve organizasyon	2,216	Ortalama önemli
14	Operasyon kontrol	2,211	Ortalama önemli
15	Onarım servisleri	2,187	Ortalama önemli
16	Davranış	2,120	Ortalama önemli
17	Etki	2,054	Ortalama önemli
18	Paketleme kabiliyeti	2,009	Ortalama önemli
19	İşçi ilişki kayıtları	2,003	Ortalama önemli
20	Coğrafi konum	1,872	Ortalama önemli
21	Geçmiş iş tutarı	1,597	Ortalama önemli
22	Eğitim yardımları	1,537	Ortalama önemli
23	Karşılıklı düzenlemeler	0,610	Düşük önemli

Kaynak: Dickson (1966)'dan uyarlanmıştır.

Bu çalışmadan sonra yapılan diğer çalışmalara göre öne çıkan kriterler;

Wind ve Robinson; (Wind, Robinson, 1968: 29-41).

- Kalite

- Teslimat

- Fiyat

- İtibar

- Coğrafi konum

Cardozo ve Cagley; (Cardozo, Cagley, 1971: 329- 334),

- Fiyat

- Teslimat

- Kalite

- Firmanın piyasadaki itibarı, pozisyonu.

Sheth; (Sheth, 1973: 50-56)

- Kalite

- Hizmet

- Teslimat

- Fiyat

Hirschman; (Hirschman, 1981: 1-5)

- Üretici itibarı,

- Marka adı,

- Fiyat,

- Üretici boyutu,

- Satış tarihçesi,

- Ürün kalitesi,

- Yenilikçilik,

- Pazarlanabilirlik

Kraljic; (Kraljic, 1983: 109-117).

- Teslimat

- Kalite

- Teknik yeterlilik

- Kapasite.

Benton; (Benton, 1985: 1025-1047)

- Fiyat,

- Malzeme ihtiyaç planlama,

- Stok miktarını ayarlama teknikleri

Francis ve Brown; (Francis ve Brown, 1985-86: 1-8)

- Ürün Kalitesi,
- Tedarikte devamlılık,
- Ürünün revaçta olup olmadığı

Dada ve Srikanth; (Dada, Srikanth, 1987: 1247-1252.),

- Fiyat
- Sipariş büyüklüğünü ayarlama.

Jacobson ve Aaker; (Jacobson, Aaker, LI, 1987: 31-44.)

- Kalite

Fraizer, Spekman ve O'neal; (Fraizer, Spekman, O'neal, 1988: 52-67)

- JIT
- Kalite
- Teslimat
- Teknik yeterlilik.

Ronen ve Trietsch; (Ronen, Trietsch, 1988: 882-890)

- Fiyat
- Teslimat.

Wagner, Ettenson ve Parrish; (Wagner, Ettenson, Parrish, 1989: 58-79).

- Kalite
- Teslimat
- Hizmet
- Fiyat
- Coğrafi konum
- Endüstrideki itibarı.

Chapman; (Chapman, 1989: 1993-2007)

- JIT (Just-in-time)
- Kalite
- Teslimat zamanı
- Üretim kapasitesi

Weber vd.; (Weber vd, 1991: 2-18)

- Fiyat,
- Kalite,
- Sertifikasyon,
- Tesisler,
- Sürekli gelişim,
- Fiziksel dağıtım,
- Kanal ilişkileri .

Vokurka vd.; (Vokurka vd., 1996: 106-127).

- Tedarikçi firmanın güvenilirliği,
- Teknoloji,
- Gelecekteki üretim yetenekleri,
- Tedarikçi firmanın gelişime açık olması

Dağdeviren ve Eren; (Dağdeviren ve Eren, 2001: 41-52)

- Kalite,
- Tedarik performansı,
- Maliyet,
- Teknoloji

Öz ve Baykoç; (Öz ve Baykoç, 2004: 275-286).

- Fiyat,
- İşgücü ile ilişkiler,
- Finansal uygunluk,
- Kalite sistemi,
- Tavırlar,
- İşletme geçmişi,
- Hız,
- Paketleme olanakları,
- Nakliye yetenekleri,
- Tazminat çevrim süresi,

- Zamanında teslimler,
- Esneklik,
- Bilgi paylaşımı,
- Garanti.

Liu ve Hai; (Liu ve Hai, 2005: 308-317)

- Kalite,
- Sorumluluk alma,
- Disiplin,
- Teslimat,
- Finansal yapı,
- Yönetim,
- Teknik kapasite
- Kolaylık .

Pi ve Low; (Pi ve Low, 2006: 625-630)

- Kalite,
- Zamanında teslim,
- Fiyat,
- Servis.

Literatürde yapılan geçmiş birçok çalışmaya bakıldığında başlıca önemli tedarikçi seçim kriterleri kalite, fiyat, teslimat, coğrafi konum, üretim tesisleri, teknik yeterlilik, yönetim ve organizasyon, paketleme ve tamir hizmeti olarak çıkmaktadır. Bu kriterlerin yanı sıra tedarik seçimini etkileyen fakat önem ağırlıkları daha az olan birçok kriter de bulunmaktadır.

Perakende sektöründe tedarikçi seçimi öncelikle ürün seçimi ile başlamaktadır. Ürün seçiminin sonra bu ürünün tedarik edileceği tedarikçilerin seçimi yapılmaktadır. Çoğu zaman bayilik ve distribütörlük anlaşmaları gereği ürünün satın alınacağı tedarikçi satıcı firma tarafından belirlenmiştir ve çok kolay değiştirilemez.

Literatürde bulunan tedarikçi değerlendirme ve seçme çalışmalarının birçoğu endüstriyel satın almalar üzerine gerçekleştirilmiştir. Perakende sektörüne yönelik çok az çalışma olup, yapılan çalışmalar da endüstriyel satın almalar üzerine yapılmış çalışmaların perakende sektörüne uyarlanması şeklindedir. Ayrıca perakende sektörünün doğası gereği tedarikçi değerlendirmeleri ile ürün seçimi ve değerlendirmesi iç içe geçmiş durumdadır. Tedarikçi

seçimi ürün seçimi ile birlikte düşünülmelidir. Perakende sektöründe satılacak ürünlerin seçiminde en önemli etken tüketici istek ve tercihleridir. Tedarikçilerin seçimi de bu amaca hizmet edecek şekilde olmalıdır. Bu çalışmamızda sadece perakende sektörüne odaklanarak sektörün doğasına uygun olarak tedarikçi seçim ve değerlendirme kriterleri ele alınmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI, VERİ TOPLAMA YÖNTEMİ VE ÖLÇÜMLER

Araştırma İç Anadolu Bölgesinde, (Eylül 2014 - Ocak 2015 döneminde) Perakende Sektöründe Tedarikçi Değerlendirme ve Seçiminde Kullanılan Kriterlerin ağırlığının araştırılması için yapılmıştır.

Kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 70 küçük ve orta ölçekli süpermarket satın almacısı üzerinde anket uygulanmış ve anketlerin %74,29'undan geri dönüşüm sağlanmıştır.

Araştırmada kullanılan nihai örneklem 52 kişiden oluşmaktadır. Zaman ve maliyet kısıtları nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme, düşük maliyetle ve kısa sürede veri toplamak için en uygun yöntemdir. (Kavak, 2013:225). Anket ve görüşmelerde, pilot uygulama süreci ve nihai anket çalışmasında ağırlıklı olarak satın almacılarla yüz yüze mülakatlar şeklinde yapılmış ve anket üzerindeki sorulara birebir cevaplar alınmıştır. Zaman darlığı sebebi ile ve durumları o an için müsait olmayan katılımcılarda ise anket formları bırakılarak formlar sonra geri alınmıştır.

Anket satın alma kararlarının ölçüldüğü yedi boyuttan oluşmaktadır.

- Birinci boyutta Satın alma kararlarında ürünlerin satış miktar ve performanslarının dikkate alınıp alınmadığı toplam 2 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5'li likert ölçek ile ölçülmüştür.
- İkinci boyutta Satın alma kararlarında ürünlerin kârlılık performanslarının dikkate alınıp alınmadığı toplam 2 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5'li likert ölçek ile ölçülmüştür.
- Üçüncü boyutta Satın alma kararlarında lojistik avantajlarının dikkate alınıp alınmadığı toplam 2 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5'li likert ölçek ile ölçülmüştür.
- Dördüncü boyutta Satın alma kararlarında ürünleri üreten firmanın imajının etkili olup olmadığı toplam 4 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5'li likert ölçek ile ölçülmüştür.
- Beşinci boyutta Satın alma kararlarında ürünün marka imajının etkili olup olmadığı toplam 5 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5'li likert ölçek ile ölçülmüştür.
- Altıncı boyutta Satın alma kararlarında ürünlerin perakendeciye dağıtımını ve tedarikçisini

yapan distribütör veya bayilerin imaj ve hizmet kalitesi olgularının etkili olup olmadığı toplam 3 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5’li likert ölçek ile ölçülmüştür.

- Yedinci boyutta Satın alma kararlarında ürünlerin Yerli menşeli (Türkiye Menşeli) olmasının etkili olup olmadığı toplam 3 soru ile (Kesinlikle Katılıyorum - Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum – Katılmıyorum - Kesinlikle Katılmıyorum) şeklinde 5’li likert ölçek ile ölçülmüştür.

Anketin son bölümünde ise altı adet (Cinsiyet, Medeni Durum, Eğitim Durumu, Yaş, Gelir, İş Deneyimi) demografik soru yer almıştır.

4. ANALİZ VE BULGULAR

4.1 Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

Uygulanan anket formunun güvenilirliğini saptamak amacıyla Alpha Modeli aracılığı ile Güvenirlik katsayısı olan Cronbach Alpha kullanılmıştır. Analiz sonucunda ölçeğin güvenilir olduğunu söyleyebilmek için Cronbach Alpha değerinin 0,70’den fazla olması beklenmektedir. (Bryman ve Cramer 1997). Bu doğrultuda araştırmada kullanılan ölçeğin Güvenirlik Analizi yapılmış ve Cronbach Alpha değeri 0,742 olarak hesaplanmıştır.

Soru ortalamalarının eşitliğini test eden Hostelling T2 testine göre de $p=0,001$ olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç soru ortalamaları arasındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Hotelling's T-Squared Test				
Hotelling's T-Squared	F	df1	df2	Sig
337,644	10,593	20	32	,001

Bu sonuçlara göre; market imajını ölçmek amacıyla kullanılan ölçeğimize ait anket formu geçerli ve güvenilir olarak değerlendirilmiştir.

4.2 Normallik Testleri:

Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere çarpıklık ve basıklık katsayılarının genel olarak 1’den küçük olduğu görülmektedir. Sadece kârlılık ve distribütör özelliklerinde çarpıklık ve basıklık görülmektedir. Normallik testlerine baktığımızda Kolmogorov-Smirnov normallik testinde üretici firma özelliklerinde ve Shapiro-Wilk normallik testinde Üretici firma ve marka imajında bir sorun görülmekte diğer değişkenler normallik sınırlarında bulunmaktadır. ($p<0,05$)

Statistics								
		SATIS	KARLILIK	LOJISTIK	URETICI_FIRMA	MARKA_IMAJI	DISTRIBUTOR	URUN_MENSEI
N	Valid	52	52	52	52	52	52	52
	Missing	0	0	0	0	0	0	0
Mean		4,2404	4,0577	3,9712	3,7885	3,9654	4,0064	3,1731
Median		4,0000	4,0000	4,0000	3,7500	4,0000	4,0000	3,3333
Mode		4,00	4,00	4,00	4,00	3,80	4,00	3,33
Skewness		-,194	-,1055	-,470	-,103	-,388	,384	-,132
Std. Error of		,330	,330	,330	,330	,330	,330	,330
Kurtosis		-,065	1,445	-,570	-,283	,765	-1,002	-,617
Std. Error of Kurtosis		,650	,650	,650	,650	,650	,650	,650

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
SATIS	,269	52	,001	,845	52	,001
KARLILIK	,200	52	,001	,876	52	,001
LOJISTIK	,227	52	,001	,906	52	,001
URETICI_FIRMA	,114	52	,086	,970	52	,214
MARKA_IMAJI	,143	52	,010	,967	52	,150
DISTRIBUTOR	,178	52	,001	,899	52	,001
URUN_MENSEI	,188	52	,001	,948	52	,023

a. Lilliefors Significance Correction

Ortanca ve tepe değerlerine baktığımızda, en küçük değer 1, en büyük değer 5 olduğu likert ölçeği ile veri toplamada bu dağılımların normallik sınırlarında olduğu kabul edilerek analizler yapılabilir

4.3 Satın almacıların Demografik Özellikleri

Tüketicilerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik frekans ve yüzde dağılımı yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda cevaplayıcıların 5'inin kadın, 47'sinin erkek olduğu; görülmüştür. Eğitim durumlarına bakıldığında 2'sinin ilköğretim, 23'ünün lise, 18'inin ön lisans, 8'inin lisans ve 1'inin lisansüstü eğitime sahip olduğu görülmüştür. Yaş durumlarına bakıldığında, 6'sının 21-30 yaş aralığında, 18'inin 31-40 yaş aralığında, 25'inin 41-50 yaş aralığında, 2'sinin 51-64 yaş aralığında ve 1'inin 65 yaş ve üstü yaşlarda olduğu tespit edilmiştir. İş deneyimlerine bakıldığında 4 kişinin 1-5 yıl, 7 kişinin 6-10 yıl, 16 kişi 11-15 yıl, 25 kişinin 16 yıl ve üstü iş deneyimine sahip olduğu görülmüştür.

Demografik Özellikler		
Cinsiyet	n	%
kadın	5	9,6
erkek	47	90,4
Toplam	52	100,0
Eğitim Durumu	n	%
ilköğretim	2	3,8
lise	23	44,2
ön lisans	18	34,6
lisans	8	15,4
lisans üstü	1	1,9
Toplam	52	100,0
Yaş	n	%
21-30	6	11,5
31-40	18	34,6
41-50	25	48,1
51-64	2	3,8
65 üstü	1	1,9
Toplam	52	100,0
İş Deneyimi	n	%
1-5yıl	4	7,7
6-10yıl	7	13,5
11-15yıl	16	30,8
15yıl üstü	25	48,1
Toplam	52	100,0

4.4 Analizler

Satın alma sorumlularının ürün satın alma kararlarını vermelerinde etkili olan faktörlerin ağırlıkları z testi ile ve Mean (Ortalama) ile belirlenmeye çalışılmıştır.

		Z	Asymp. Sig. (2-tailed)	MEAN (ORTALAMA)						
				SATIS	KARLILI K	LOJISTI K	URETICI _FIRMA	MARKA _IMAJI	DISTRIB UTOR	URUN_ MENSEI
SATIŞ	SATIS-URUN_MENSEI	6,004	,000 *	4,240						3,173
	SATIS-URETICI_FIRMA	3,912	,000 *	4,240			3,788			
	SATIS-MARKA_IMAJI	3,513	,000 *	4,240				3,965		
	SATIS-LOJISTIK	2,331	,020 *	4,240		3,971				
	SATIS-DISTRIBUTOR	2,315	,021 *	4,240					4,006	
	SATIS-KARLILIK	1,684	,092	4,240	4,058					
KARLILIK	KARLILIK-URUN_MENSEI	5,476	,000 *		4,058					3,173
	KARLILIK-URETICI_FIRMA	2,280	,023 *		4,058		3,788			
	KARLILIK-MARKA_IMAJI	1,590	,112		4,058			3,965		
	KARLILIK-DISTRIBUTOR	0,915	,360		4,058				4,006	
	KARLILIK-LOJISTIK	0,706	,480		4,058	3,971				
	DISTRIBUTOR-URUN_MENSEI	5,357	,000 *						4,006	3,173
DISTRIBUTOR	DISTRIBUTOR-URETICI_FIRMA	1,864	,062				3,788		4,006	
	DISTRIBUTOR-MARKA_IMAJI	0,202	,840					3,965	4,006	
	DISTRIBUTOR-LOJISTIK	0,036	,971			3,971			4,006	
	LOJISTIK-URUN_MENSEI	4,682	,000 *			3,971				3,173
LOJISTIK	LOJISTIK-URETICI_FIRMA	1,296	,195			3,971	3,788			
	LOJISTIK-MARKA_IMAJI	0,123	,902			3,971		3,965		
	MARKA_IMAJI-URUN_MENSEI	5,594	,000 *					3,965		3,173
MARKA	MARKA_IMAJI-URETICI_FIRMA	1,493	,135				3,788	3,965		
	U.F.	URETICI_FIRMA-URUN_MENSEI	4,880	,000 *				3,788		3,173
* p < 0,05 (%5 Önem Düzeyinde)										
Wilcoxon Signed Ranks Test										

Yapılan analizde satın alma kararlarında en etkili unsurun ürünlerin satış performansları olduğu görülmüştür. Buna göre orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarını öncelikle satış performansı yüksek olan ürünler lehine kullanmaktadır. Satış değişkeni ile diğer değişkenler olan Ürün menşei, Üretici firma imajı, Ürün Marka imajı, Lojistik avantajları ve üstünlükleri, Distribütör veya bayi imajı arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarında ikinci olarak karlılık performansı yüksek olan ürünler etkili olmaktadır. Karlılık değişkeni ile diğer değişkenler olan Ürün menşei, Üretici firma imajı arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarında üçüncü olarak distribütör firma imajı ve performansı yüksek olan ürünler etkili olmaktadır. Distribütör değişkeni ile Ürün menşei arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarında dördüncü olarak lojistik avantajı yüksek olan ürünler etkili olmaktadır. Lojistik değişkeni ile Ürün menşei arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarında beşinci olarak ürün marka imajı yüksek olan ürünler etkili olmaktadır. Marka imajı değişkeni ile ürün menşei arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarında altıncı olarak üretici firma imajı yüksek olan ürünler etkili olmaktadır. Üretici firma imajı değişkeni ile Ürün menşei arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Tüm bu değişkenler içerisinde satın alma kararlarında en az etkili olan unsur ise ürün menşesi yani Türkiye menşeli olması gelmektedir.

Buna göre;

a- Satış Performansı	Yüksek Önemli
b- Karlılık Performansı	Yüksek Önemli
c- Distribütör-Bayi Firma İmajı ve Performansı	Yüksek Önemli
d- Ürünün Lojistik avantajları	Önemli
e- Ürünün Marka İmajı	Önemli
f- Üretici Firma İmajı	Önemli
g- Ürün Menşesi (Türkiye Menşeli)	Önemli

olarak değerlendirilmiştir.

Satın almacıların satın alma kararlarında kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Cinsiyete göre satın alma yöneticilerinin satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, kadınlarla erkekler arasında satın alma davranışları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Independent Samples Test									
		Equality of Variances		t-test for Equality of Means					
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	of the Difference Lower Upper
SATIS	Equal variances assumed	4,723	,035	-0,610	50	,544	-,155	,255	-,667 ,356
	Equal variances not assumed			-1,203	10,710	,255	-,155	,129	-,440 ,130
KARLILIK	Equal variances assumed	0,977	,328	-0,494	50	,623	-,174	,353	-,884 ,535
	Equal variances not assumed			-0,335	4,333	,753	-,174	,520	-1,576 1,227
LOJISTIK	Equal variances assumed	2,878	,096	1,050	50	,299	,364	,346	-,332 1,060
	Equal variances not assumed			2,198	12,598	,047	,364	,166	,005 ,723
URETICI_FIRMA	Equal variances assumed	0,052	,821	0,232	50	,818	,068	,294	-,522 ,659
	Equal variances not assumed			0,223	4,810	,833	,068	,305	-,726 ,862
MARKA_IMAJI	Equal variances assumed	0,522	,473	0,339	50	,736	,083	,243	-,406 ,571
	Equal variances not assumed			0,396	5,329	,707	,083	,208	-,443 ,609
DISTRIBUTOR	Equal variances assumed	0,002	,963	0,555	50	,581	,140	,253	-,368 ,649
	Equal variances not assumed			0,537	4,821	,615	,140	,261	-,539 ,820
URUN_MENSEI	Equal variances assumed	0,090	,766	1,506	50	,138	,399	,265	-,133 ,930
	Equal variances not assumed			1,656	5,136	,157	,399	,241	-,215 1,013

Satın almacıların satın alma kararları eğitim seviyelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Eğitim seviyelerine göre perakende markalı ürün satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, satın almacıların eğitim seviyeleri ile satın alma kararları arasında anlamlı farklar tespit edilmemiştir. ($p>0,05$)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
SATIS	Between Groups	1,797	3	,599	2,220	,098
	Within Groups	12,949	48	,270		
	Total	14,745	51			
KARLILIK	Between Groups	0,661	3	0,220	0,382	,766
	Within Groups	27,666	48	,576		
	Total	28,327	51			
LOJISTIK	Between Groups	3,367	3	1,122	2,213	,099
	Within Groups	24,340	48	,507		
	Total	27,707	51			
URETICI_FIRMA	Between Groups	,324	3	,108	,269	,847
	Within Groups	19,224	48	,401		
	Total	19,548	51			
MARKA_IMAJI	Between Groups	1,219	3	,406	1,599	,202
	Within Groups	12,199	48	,254		
	Total	13,418	51			
DISTRIBUTOR	Between Groups	,220	3	,073	,246	,864
	Within Groups	14,333	48	,299		
	Total	14,553	51			
URUN_MENSEI	Between Groups	,859	3	,286	,876	,460
	Within Groups	15,694	48	,327		
	Total	16,553	51			

Satın almacıların satın alma kararları iş tecrübelerine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Satın almacıların iş tecrübelerine göre perakende markalı ürün satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, satın almacıların iş tecrübeleri ile satın alma kararları arasında satış değişkeni haricinde anlamlı farklar tespit edilmemiştir. ($p>0,05$)

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
SATIS	Between Groups	4,269	3	1,423	6,520	,001
	Within Groups	10,476	48	,218		
	Total	14,745	51			
KARLILIK	Between Groups	1,005	3	0,335	0,588	,626
	Within Groups	27,322	48	,569		
	Total	28,327	51			
LOJISTIK	Between Groups	0,282	3	,094	0,165	,920
	Within Groups	27,424	48	,571		
	Total	27,707	51			
URETICI_FIRMA	Between Groups	2,558	3	,853	2,409	,079
	Within Groups	16,990	48	,354		
	Total	19,548	51			
MARKA_IMAJI	Between Groups	1,490	3	,497	1,999	,127
	Within Groups	11,928	48	,248		
	Total	13,418	51			
DISTRIBUTOR	Between Groups	,338	3	,113	,381	,767
	Within Groups	14,215	48	,296		
	Total	14,553	51			
URUN_MENSEI	Between Groups	,488	3	,163	,486	,694
	Within Groups	16,065	48	,335		
	Total	16,553	51			

SATIS

Scheffe^{a,b}

İş Deneyimi	N	Subset for alpha = 0.05	
		1	2
1-5yıl	4	3,2500	
6-10yıl	7		4,2857
11-15yıl	16		4,3125
15yıl üstü	25		4,3400
Sig.		1,000	,997

Means for groups in homogeneous subsets are displayed.

a. Uses Harmonic Mean Sample Size = 8,075.

b. The group sizes are unequal. The harmonic mean of the group sizes is used. Type I error levels are not guaranteed.

İş tecrübeleri ile Satış değişkeni arasındaki ilişkiyi incelediğimizde iş deneyimi 1-5 yıl arasında olan satın almacıların diğer satın almacılara göre farklılık arz ettiğini, satışa göreceli olarak daha az değer verdiklerini görmekteyiz

SONUÇ

Bu çalışma İç Anadolu Bölgesinde, (Eylül 2014 - Ocak 2015 döneminde) perakende sektöründe ürün değerlendirme ve seçiminde kullanılan kriterlerin ağırlığının araştırılması için yapılmıştır. Bu çalışma tedarikçi değerlendirme ve seçim kriterlerini perakende sektörünün doğasına uygun olarak, sadece bu sektör odaklı ele almasından dolayı önemlidir.

Yapılan çalışmada satın alma kararlarında en etkili unsurun ürünlerin satış performansları olduğu görülmüştür. Buna göre orta ve küçük ölçekli süpermarketlerde satın almacılar satın alma kararlarını öncelikle satış performansı yüksek olan ürünler lehine kullanmaktadırlar. Satış değişkeni ile diğer değişkenler olan Ürün menşei, Üretici firma imajı, Ürün Marka imajı, Lojistik avantajları ve üstünlükleri, Distribütör veya bayi imajı arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. ($p < 0,05$)

Bundan sonra ise önem sıralamasında, kârlılık, distribütör-bayi firma imajı, ürünün lojistik avantajları, ürünün marka imajı, ürünün firma imajı, ürünün menşei (Türkiye menşeli) gelmektedir.

Buna göre;

- a- Satış Performansı
- b- Karlılık Performansı
- c- Distribütör-Bayi Firma İmajı ve Performansı
- d- Ürünün Lojistik avantajları

e- Ürünün Marka İmajı

f- Üretici Firma İmajı

g- Ürün Menşesi (Türkiye Menşeli)

olarak değerlendirilmiştir.

Cinsiyete göre satın alma yöneticilerinin satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için bağımsız gruplar t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, kadınlarla erkekler arasında satın alma davranışları bakımından istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. ($p>0,05$)

Yine, eğitim seviyelerine göre perakende markalı ürün satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, satın almacıların eğitim seviyeleri ile satın alma kararları arasında anlamlı farklar tespit edilmemiştir. ($p>0,05$)

Satın almacıların iş tecrübelerine göre perakende markalı ürün satın alma davranışlarında fark olup olmadığını ölçmek için anova testi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda $p=0,05$ anlamlılık düzeyinde, satın almacıların iş tecrübeleri ile satın alma kararları arasında satış değişkeni haricinde anlamlı farklar tespit edilmemiştir. ($p>0,05$)

İş tecrübeleri ile Satış değişkeni arasındaki ilişkiyi incelediğimizde iş deneyimi 1-5 yıl arasında olan satın almacıların diğer satın almacılara göre farklılık arz ettiğini, satışa göreceli olarak daha az değer verdiklerini görmekteyiz.

KAYNAKÇA

AKBULAK, S., & AKBULAK Y. (2005). Türkiye’de Reel ve Mali Sektör (Genel Durum, Sorunlar ve Öneriler). Beta Basım Yayım Dağıtım A.S.: İstanbul.

ARSLAN, Müge (2004). Mağazacılıkta Atmosfer (1. Baskı). İstanbul: Derin Yayınları.

BENITA M. Beamon(1998) "Supply Chain Design and Analysis: Models and Methods", International Journal of Production Economics, University of Washington, Industrial Engineering, Seattle, WA.

BENTON, W. C.(1985), Multiple Price Breaks and Alternative Purchase Lot-sizing Procedures in Material Requirements Planning Systems, International Journal of Production Research, C. XXIII, s. 1025-1047.

CARDOZO, R. N., CAGLEY, J. W.(1971), Experimental Study of Industrial Buyer Behavior, Journal of Marketing Research, C. VIII

CARDOZO, Richard N., and JAMES W. Cagley (1971), "Experimental Study of industrial Buyer Behavior," Journal of Marketing Research, 8 (August), 229-334.

CEMALCILAR, İlhan (1998). Pazarlama Kavramlar, Kararlar. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

CHAPMAN, S. N. (1989), Just-In-Time Supplier Inventory: An Empirical Implementation Model, International Journal of Production Research, C. XXVII

CROOM, S., **ROMANO**, P., and **GIANNAKIS**, M. (2000). Supply chain management: an analytical framework for critical literature review. European journal of purchasing & supply management, 6(1), 67-83.

CROW, Lowell E., **RICHARD** W. Olshavsky, and **JOHN** O. Summers (1980), "Industrial Buyers' Choice Strategies: A Protocol Analysis," Journal of Marketing Research, 17 (February), 34-44.

DADA, M., **SRGKANTH**, K. N. (1987), Pricing Policies for Quantity Discounts, Management Science, C. XXXIII

DAĞDEVİREN, Metin ve **EREN**, Tamer, (2001), "Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi Ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması", Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi, 16(2), 41-52.

DEMPSEY, William A. (1978), "Vendor Selection and the Buying Process," industrial Marketing Management, 7 (August), 257 - 267.

DICKSON, Gary W. (1966); "An Analysis of Vendor Selection Systems and Decisions", Journal of Purchasing, Sayı 2, s. 5-17.

FRAIZER, G. L., (1988), Just-In-Time Exchange Relationships in Industrial Markets, Journal of Marketing, C. LII

FRANCIS, Sally K., and **DANIEL** J. Brown (1985-86), "Retail Buyers of Apparel and Appliances: A Comparison," Clothing and Textiles Research Journal, 4 (1), 1-8.

GÜNER, Hacer, (2005), Bulanık AHP Ve Bir İşletme İçin Tedarikçi Seçimi Problemine Uygulanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

HAKANSSON, Hakan, and **BJORN** Wootz (1975), "Supplier Selection in An International Environment: An Experimental Study," Journal of Marketing Research, 12 (February), 46-51.

HIRSCHMAN, Elizabeth C, and **DAVID** Mazursky (1982), "A Trans-Organizational Investigation of Retail Buyers' Criteria and Information Sources," New York University Institute of Retail Management Working Paper No. 82-8, New York University Graduate School of Business Administration Working Paper No. 82-17.

HIRSCHMAN, Elizabeth C. (1981), "An Exploratory Comparison of Decision Criteria Used by Retail Buyers," in Retail Patronage Theory, R. F. Lusch and W. R. Darden (eds.), University of Oklahoma Printing Services, 1-5.

<http://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/mergers-acquisitions/tr-retail-sector-update.pdf> (Erişim Tarihi: 2015.01.13)

JACOBSON, R., Aaker, D. A., (1987), The Strategic Role of Product Quality, Journal of Marketing, C. LI,

KAVAK, Bahtışen, Pazarlama ve Pazar Araştırmaları, Tasarım ve Analiz, Detay Yayıncılık, Ankara, 2013

KAZAK, Hasan (2016), Perakende sektöründe stratejik tedarikçi değerlendirmesi: Süpermarket işletmelerinde yılbaşı tedarikçi değerlendirme kararları için bir uygulama modeli, Yüksek Lisans Tezi, KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

KRALJIC, P., (1983) Purchasing Must Become Supply Management, Harvard Business Review, Oktober

LEVY, Michael ve WEITZ, Barton A. (2001). Retailing Management, International Edition (4.Edition), New York, USA: McGraw-Hill Irwin

LIU, Fuh-Hwa Franklin ve HUI Lin Hai, (2005), "The Voting Analytic Hierarchy Process Method For Selecting Supplier", International Journal of Production Economics, 97, 308–317.

LUFFMAN, George (1974), "The Processing of Information by industrial Buyers," industrial Marketing Management, 3 (December), 363-375.

ÖZ, Erçetin ve BAYKOÇ Ömer Faruk, (2004) "Tedarikçi Seçimi Problemine Karar Teorisi Destekli Uzman Sistem Yaklaşımı", Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der., J. Fac. Eng. Arch. Gazi Univ., Cilt 19, No 3, 275-286, 2004 Vol 19, No 3, 275-286.

PI, Wei-Ning ve LOW, Chinyao, (2006), "Supplier Evaluation And Selection Via Taguchi Loss Functions And An AHP", International Journal of Advanced Manufacturing Technology, 27, 625–630.

RONEN, B., Trietsch D. (1988), A Decision Support System for Purchasing Management of Large Projects, Operations Research, C. XXXVI

SAUNDERS, M. J. (1995). Chains, pipelines, networks and value stream: the role, nature and value of such metaphors in forming perceptions of the task of purchasing and supply management. First Worldwide Research Symposium on Purchasing and Supply Chain Management. Tempe, Arizona, 476-485

SHETH, Jagdish N. (1973), "A Model of Industrial Buying Behavior," Journal of Marketing, 37 (October), 50-56.

TOBB Türkiye Perakendecilik Meclisi Sektör Raporu, Aralık 2012

WAGNER J. (1989), Vendor Selection Among Retail Buyers: An Analysis by Merchandise Division, Journal of Retailing, C. LXV

WEBER, Charles A., **CURRENT**, John R. ve **BENTON**, W.C., 1991. Vendor selection criteria and methods, European Journal of Operational Research, 50,1, 2-18

WIND, Yoram, and **FREDERICK E.** Webster, Jr. (1972), "Industrial Buying as Organizational Behavior: A Guideline for Research Strategy," Journal of Purchasing, 8 (August), 5-16.

WIND, Yoram, **PAUL E.** Green, and **PATRICK** Robinson (1968), "The Determinants of Vendor Selection: The Evaluation Function Approach," Journal of Purchasing, 4 (August), 29-41.

VOKURKA, Robert J., **JOOBIN** Choobineh ve **LAKSHMI** Vadi (1996); "A Prototypa Expert System For The Evaluation And Selection Of Potential Suppliers," International Journal Of Operations & Production Management, Cilt 16, Sayı 12, s. 106-127.

TÜRKİYE’DE GÖÇ OLGUSUNUN TÜRK YABANCILAR HUKUKU VE YABANCI BİLİM İNSANLARININ TÜRKİYE’DEKİ HAKLARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Armando ALİU*, İlyas ÖZTÜRK**, Dorian ALİU, *** Ömer ÖZKAN****

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de göç olgusu normatif ve politik yönleri ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün mühim rolün yeni hukukî düzenlemeler çerçevesinde ele alınmıştır. Türk Göç Mevzuatı’ndaki yeni düzenlemeler, hızlı ve kesin çözümler bekleyen göç sorunsallarının ciddi manada kontrol altına alınabilmesini meşru bakımdan olanaklı hale getirmiştir. Çalışmada, teorik çerçeve olarak ulusal göç mevzuatı incelenmiş ve Türk Yabancılar Hukuku bakış açısıyla yabancı araştırmacıların Türkiye’deki hakları araştırılmıştır. Ayrıca, çalışmada Türkiye’deki AB kaynaklı göç projeleri ve göç araştırmaları için muhtemel finansal destekler uygulama boyutu kapsamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç Mevzuatı, Göç Politikaları, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, AB Kaynaklı Göç Projeleri

THE RESEARCH ON MIGRATION PHENOMENON IN TURKEY WITHIN THE FRAME OF LAW OF FOREIGNERS AND FOREIGN SCIENTISTS’ RIGHTS IN TURKEY

ABSTRACT

In this study, the normative and political perspectives of migration phenomenon were touched upon and the crucial role of the Directorate General of Migration Management was taken up in frame of the new legal regulations. New regulations in Turkish Migration Law have enabled taking migration issues which remain to be solved quickly and definitely in terms of legitimacy under the control. In this study, national migration legislation was

* M.A., Doktora Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Avrupa Birliği Hukuku Bölümü. Sötlüce Mahallesi, İmrahor Caddesi No:90, 34445 Beyoğlu, İstanbul / TÜRKİYE. E-Posta: armando.aliu@alumni.uni-heidelberg.de

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çeviribilim Bölümü, Esentepe Yerleşkesi, 54187 Sakarya / TÜRKİYE. E-posta: ozturk@sakarya.edu.tr

*** M.B.A., Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü. Terzioğlu Yerleşkesi, 17100, Çanakkale / TÜRKİYE. E-Posta: dorianaliu@gmail.com

**** Prof. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Halit Aydın Kampüsü No.38, Sefaköy-Küçük Çekmece 34295, İstanbul / TÜRKİYE. E-posta: omerozkan2@aydin.edu.tr

Teşekkür: Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi’nde yürütülen ‘ICU-DUPA/2015-EUP-01’ kodlu büyük ölçekli uygulamalı proje ve Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü’nde yürüten ‘AB-967-462-281’ no’lu AB projesi kapsamında hazırlanmıştır. Bu kapsamda, İstanbul Ticaret Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü’ne kurumsal desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

examined, and foreign scientists' rights in Turkey were investigated from the viewpoint of Turkish Foreigners' Law. Likewise, the EU-funded migration projects and possible financial supports for foreign researchers in Turkey were argued in frame of practice dimensions.

Keywords: Migration Legislation, Migration Policies, Directorate General of Migration Management, EU-funded Migration Projects

GİRİŞ

Araştırmanın amacı; göç olgusuna bilimsel çerçevede bakılması, spesifik olarak yabancı akademik personel ve araştırmacıların Türkiye'de istihdam edilmesi ve AB kaynaklı göç projelerinin artması ile Türkiye'de düzenli ve kontrollü göç mekanizmasının kurulmasına ve göç çalışmaları ile bağlantılı farklı kurum ve kuruluşların bilgi ve ağ temelli göç yönetişiminin pozitif anlamda şekillenmesine katkı sağlamaktır. Araştırmanın kapsamı bakımından Türkiye'de ulusal göç mevzuatı esas alınmış olup, bu mevzuatın uluslararası göç mevzuatı ile uyumu, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün göç ile ilgili mevzularda ne şekilde katkı sağladığı ve AB kaynaklı projelerin artması için yabancı akademisyenler ile işbirliği zemininin ne şekilde hazırlanabileceği hukuki ve politik çerçevede sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın argümanı; 2008 Dünya Finansal Krizi ile 2010 Avrupa Birliği İç Borç Krizi (Avro Bölgesi Krizi) Kuzey Afrika ve Orta Doğu Ülkeleri'nin transatlantik ticaret dünyası ile olan ekonomik ve finansal ilişkilerini doğrudan etkilemiş olup, bu yeni gelişmeler göç alanında Türkiye'yi anlamlı bir şekilde etkilemiş olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda, yabancı bilim insanlarının oluşturduğu beyin göçü Türkiye ekonomisi ve serbest piyasası için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir (Aliu vd., 2015). Dolayısıyla, Türkiye'ye farklı birtakım göç akımları olmaktadır. Birinci göç akımı, Kuzey Afrika ve Orta Doğu Ülkeleri'nin vatandaşlarının Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne (AB) geçiş rotası gibi kullanarak gerçekleştirdikleri düzenli (yasal) veya düzensiz (yasadışı) göçü kapsamaktadır. İkinci göç akımı, Türkiye'ye yerleşmek ya da çalışmak amacıyla AB'den kesin dönüş yapan veya Kafkaslar'dan, Balkanlar'dan, Orta Asya'dan ve hatta Ukrayna'daki Kırım Özerk Bölgesi'nden vb. gibi Türk kökenli ile Türk kültürüne yakınlığı ve akrabalığı olan yabancıları içermektedir. Üçüncü göç akımı, Türkiye'nin Geri Kabul Anlaşması kapsamında ilk iltica ilkesi gereğince ve AB ile tarafı olduğu uluslararası anlaşmalar çerçevesinde AB'de izinsiz ikamet eden kişiler ile Türkiye'den AB'ye yasal olmayan yollardan geçiş yapmış düzensiz göçmenler ile ilgilidir. Yeni bir dördüncü göç akımı da, Türkiye'ye geçici koruma kapsamında gelen Suriyeli sığınmacılar ile küresel iklim değişikliği veya doğal afetler sebebiyle Müslüman Ülkeler'den zorunlu göç kapsamında gelenleri ele almaktadır. Gelecekte, Türkiye'ye daha farklı bölgelerden bambaşka gerekçeler ile göçün artarak devam edeceği dikkate alındığında sadece göç sorunları, stratejileri ve politikaları ile uğraşan bir kurumun eksikliğinin farkına varılmış olup,

ulusal düzeyde merkezi bir göç otoritesi olan İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 4 Nisan 2013 tarihinde kurulması göç ve sığınmacılar ile ilgili çalışmaları yoğunlaştırmıştır. Merkezi göç otoritesi olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün etkililiği kapsamında yetkilerinin ve gücünün artırılması doğrudan göç sorunları ve bunların neden olduğu diğer toplumsal, ekonomik ve hukuki problemlerin çözümü için daha pratik, hızlı, etkili ve kesin olmuştur.

Türkiye’de yaşanan göç ve sığınmacılar sorununa kesin çözüm sunabilecek kalıcı bir formül olarak AB’den Türkiye’ye kesin dönüş yapan Türk göçmenlerin göç ve sığınmacı akımlarını düzensiz formdan düzenli forma geçilmesinde, kontrollü göç mekanizmasının kurulmasında ve Türkiye’de yerel, ulusal ve bölgesel kurumlar, dernekler, örgütler ve ağlar ile etkin ve verimli işbirliği yapılmasına yönelik bilimsel, politik, sanatsal veya kültürel çalışmalar yapmaları teşvik edilmelidir. Böylece, uzun bir göç (gurbet, sıra vb.) deneyimi yaşamış olan Türk göçmenlerine yaşadıkları sorunları ve edindikleri tecrübeleri, enerjileri ve birikimleri Türkiye’de kendi ülkeleri için ve göçmenler ile sığınmacıların akabeti için çalışmalarına imkân sağlanabilmektedir. Bu şekilde, göç olgusu kültürlerarası ve bütünsel bir yapıya kavuşarak göçmenlerin ve sığınmacıların sorunları evrensel bir şekle bürünebilir. Türkiye’deki göç mevzuatında, 6458 sayılı Kanun’un yayınlanması ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün kuruluşu ile yabancılar hukukunun kapsamı genişlemiş olup daha profesyonel bir şekilde yabancıların Türkiye’deki hakları ve özgürlükleri güvence altına alınmıştır. Türk yabancılar hukukunda oluşan bu pozitif durum eşitlikçi bir anlayışın pekişmesini sağlamış ve yaşanan ayrımcılıkların azaltılmasına yönelik atılan güçlü adımlar olarak görülebilmektedir. Son yıllarda yeniden yapılandırılan yeni göç mevzuatında yabancıları çeşitli kategorilere ayırarak; Türkiye’de uzun yıllar ikamet etmiş olan yabancılar ile Türkiye’ye yeni gelmiş olan yabancılara tanınan hakların doğal olarak birbirinden ayırt edilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Genel olarak, araştırmanın yöntemi bakımından nitel araştırma metodolojisi kapsamında ikincil verilerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Bakanlığı, AB Türkiye Delegasyonu, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Maliye Bakanlığı, Resmi Gazete, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) ve Uluslararası Göç Örgütü’nün verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, Türkiye’de göç mevzuatı ve göç politikalarının genel bir değerlendirilmesi yapılmış; Türkiye’de göç sorunu, ulusal ve uluslararası düzeyde Türkiye göç politikaları ve Avrupa Birliği ilişkileri kapsamında Türkiye’de göç politikaları tartışılmıştır. İkinci bölümde, Türk Yabancılar Hukuku bakış açısıyla yabancı bilim insanlarının Türkiye’deki hakları ve Türkiye’de göç ve sığınmacılar ile ilgili gerçekleştirilen AB projeleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1. TÜRKİYE’DE GÖÇ MEVZUATI VE GÖÇ POLİTİKALARI

Türkiye’de göç ile bağlantılı olarak farklı kurumlar birtakım veriler yayınlamaktadır. Bu kurumlar arasında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve İl Müdürlükleri, Çalışma ve Sosyal

Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı, Jandarmalar ve Sahil Güvenlik, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü, Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi (MERNİS) vb. gibi birçok kurum ve kuruluş göç ile ilintili veriler ve raporlar yayınlamaktadır (İçduygu ve Biehl, 2012). 6458 sayılı YUKK ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün bir bütün olarak hayata geçirilmesinin, Türkiye'deki göç mevzuatı ve politikalarının özellikle 2003 ve sonrasını kapsayan süreç içerisindeki birikim, emek, icraat ve çabaların sonucu olduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulmasında Suriyeli Sığınmacı Krizi'nin de doğrudan hızlandırıcı bir etkisi de olmuştur.

Ulusal göç mevzuatı kapsamında 1950 ve 1964 yıllarında çıkan göç ile alakalı 3 Kanun¹ dışında 2003-2016 yılları arasında toplam 6 Kanun² çıkarılmış; 3 Bakanlar Kurulu Kararı (2013 tarihli 5452 sayılı karar; 2014 tarihli 5898 sayılı karar ve 2014 tarihli 6281 sayılı karar); 2014 tarihli ve 6 Sayılı Geri Kabul Anlaşması'na İlişkin Genelge yayımlanmıştır. Buna ilaveten, Türkiye'de göç mevzuatı kapsamında 2003 yılından önce sadece 1 Yönetmelik³ çıkarılmışken, 2003 yılından sonra toplamda 19 Yönetmelik⁴ yayımlanmıştır. Geri Kabul Anlaşması ile düzensiz durumdaki yabancıların anavatanlarına veya onları geri göndermek isteyen devlete ulaşmak için üzerinden geçtikleri devlete geri gönderilmeleri için devletlerin izlemeleri gereken usuller kastedilmektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 21).

¹ Bu kanunlar; '1950 tarihli 5682 sayılı Pasaport Kanunu' ve '1950 tarihli 5683 sayılı Türkiye'de Yabancıların İkamet ve Seyahatleri Kanunu' ve '1964 tarihli 492 sayılı Harçlar Kanunu'dur.'

² Bu kanunlar; '2003 tarihli 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun'; '2003 tarihli 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'; '2006 tarihli 5543 sayılı İskân Kanunu'; '2009 tarihli 5901 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu' ve '2013 tarihli 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu' ve 2016 tarihli 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu'dur.'

³ 1983 tarihli Mülteci Misafirhaneleri Yönetmeliği'dir.

⁴ '2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği'; '2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyraklı Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik'; '2003 tarihli Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği'; '2006 tarihli Türkiye'de Oturan Yabancıların Nüfus Kayıtlarının Tutulması Hakkında Yönetmelik'; 2006 tarihli 'Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılarla ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'; 2011 tarihli 'Aday Memurların Yetiştirilmesine İlişkin Genel Yönetmelik'; '2013 tarihli Göç Uzmanlığı Yönetmeliği'; '2013 tarihli İl Göç Uzmanlığı Yönetmeliği'; '2013 tarihli Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği ve Avukatlık Sınav ve Atama Yönetmeliği'; 2013 tarihli 'Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliği'; '2013 tarihli Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Sözleşmeli Yabancı Uzman Yönetmeliği'; '2013 tarihli Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Taşra Teşkilatı Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği'; '2013 tarihli Yabancı Misyon Kimlik Kartı Yönetmeliği'; 2013 tarihli 'Geçici Koruma Yönetmeliği'; '2014 tarihli Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Personeli Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliği'; '2014 tarihli Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Disiplin Amirleri Yönetmeliği'; '2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'; ve '2014 tarihli Kabul ve Barınma Merkezleri İle Geri Gönderme Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi, İşletilmesi, İşletilmesi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik' ve 2015 tarihli 'Havayolu Taşıyıcılarının Yükümlülüklerine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'tir.'

Türkiye’nin özellikle son yıllarda artan ekonomik ve siyasi gücü ve istikrarlı yapısı, ülkeyi düzenli ve düzensiz göç hareketleri için çekim merkezi haline getirmiştir. Bu bağlamda, düzenli ya da düzensiz göçün Türkiye’nin ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısı ile kamu düzeni ve güvenliği üzerindeki etkileri çok bariz bir şekilde görülebilmektedir (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013a: 7). Düzensiz göçün zaman içerisinde kontrol altına alınamaması ve artması durumunda topluma ve ülke ekonomisine olumsuz birtakım etkileri olabilmektedir (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016a; 2016b).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün AFAD (Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, 2015)⁵, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Türk Kızılayı, kamu kuruluşları, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları ile sıkı işbirliklerini geliştirici çalışmalar yapması Türkiye’de göç sorunlarının kontrol altına alınmasını sağlayabilir. Bu kapsamda, kontrollü göç mekanizmalarının kurulması ve işlevselliğinin artırılması, bilimsel temellere dayanan modeller ve büyük ölçekli uygulamalı projelerin geliştirilmesi ve desteklenmesine bağlıdır (Aliu, 2012; Aliu, 2013). Düzensiz veya yasadışı göç ile uğraşılması gayesiyle göçmenler, mülteciler ve sığınmacılarla ilgili ilk genel düzenleyici belge olarak Türk göç mevzuatında 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu yer almaktadır. Kanun, Türkiye’ye yönelik sığınma ve göç hareketleri ile Türkiye’ye gelenlerin ülke içinde iskânlarını düzenlemektedir. 2006 yılında 2510 sayılı Kanun’un yerini 5543 sayılı aynı Kanun almıştır. 5543 sayılı İskân Kanunu’nda göçmen tanımı, günümüz koşullarında göç ve vatandaşlık kavramlarını yeterince açıklayamamıştır (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013a: 14). İskân Kanunu Türk aidiyetine vurgu yapıyordu. Suriyeli sığınmacılarla gündeme gelen vatandaşlık politikası Türk aidiyetine vurgu yapan vatandaşlık politikasında değişime tekabül etmiştir.

1.1 Türkiye’de Göç Olgusu

Türkiye’nin göç olgusu Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçiş dönemi boyunca hem Osmanlı’nın Balkanlar’dan ve diğer sancaklarından hem de Türkiye’nin sınıra (Misak-ı Milli Sınırı) komşu olan ülkelere gelen göçmenler ve ailelerini ilgilendirmiştir. Türkiye’de bilhassa Osmanlı yadigarı olarak görülen göçmenlerin torunları iş dünyasında, kamunun önemli kademelerinde, eğitim sektöründe vb. gibi birçok alanda başarılı hayat hikayeleri ve kariyer portreleri oluşturduklarına tanık olunabilmektedir (Karpas, 2005: 10-12). Bu durum, Balkanlar’dan, Kafkaslar’dan veya Orta Asya’dan zamanında Türkiye’ye düzenli göç etmiş olan insanların Anadolu’daki insanlar ile çok iyi uyum sağlamış olduklarını ve bu nedenle de gerçekleştirdikleri düzenli göçlerin ülkenin kalkınmasında ve muassır medeniyetler seviyesine yükselmesinde önemli bir rolü olduğunu yansıtabilmektedir. Elbette, düzenli göçlerin yararları olduğu gibi olumsuz birtakım

⁵ AFAD Suriyeli sığınmacıların genel profilleri hakkında ayrıntılı analizler gerçekleştirmiştir. Suriyeli sığınmacıların geldikleri şehirlerden Türkiye’de hangi kentlere sığındıkları, hukuki statüleri ve kayıt durumları, Suriye’den ayrılma sebepleri, demografik özellikleri, sağlık sorunları ve gelecek planları gibi çok kapsamlı başlıklarda önemli saptamalar yapılmıştır.

etkileri de olabilmektedir. Örneğin; yüksek düzeylere varan düzenli göçlerin bazı bölgelerde istihdam, eğitim, barınma ve birtakım sosyo-kültürel sorunlara sebep olabilmektedir.

Türkiye’de düzenli göçte yaşanan artışın gerek Türk ekonomisine gerekse toplumsal ve kültürel yapıya olumlu etkileri vardır. Örneğin; Türkiye’de düzenli göç kapsamında yerleşmiş olan yabancıların yapmış oldukları harcamaların ve yatırımların ülkenin gelişmesinde pozitif anlamda etki ettiği görülebilmektedir. Elbette, 2003 tarihli ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımları Kanunu ve aynı tarihli Kanunun Uygulama Yönetmeliği ile Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik ve 2003 tarihli Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği hukuki açıdan düzenli ve yerleşik göçün yasal zeminde teşvik edilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de göç sorunu düzenli göç içerisinde değil, düzensiz (yasadışı) göç içerisinde yer almaktadır (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015a, 2015b, 2015c). Bu bağlamda, Türkiye’de göç sorunu doğrudan ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel menfaatler ile bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’nin ticari ilişkilerinin çok sağlam olduğu AB ile göç politikalarını geliştirmek suretiyle göç mevzuatında AB uyum süreci içerisinde önemli bazı uygulamalar başlatılmıştır.

1.2. Avrupa Birliği İlişkileri Kapsamında Türkiye Göç Politikaları

1990’lı yılların başlarında Maastricht Anlaşması ile AB ortak göç politikaları geliştirmede hükümetlerarası işbirliklerine yönelmiş, 1990’lı yılların sonunda ise Amsterdam Anlaşması ile ortak göç politikalarını Birlik düzeyinde (Topluluk Sütununun Dördüncü Başlığı) ve Schengen Anlaşması’nı da *acquis communautaire*’nin içerisine dahil etmiştir. 2009 yılında yürürlüğe girmesiyle Lizbon Anlaşması (TFEU Beşinci Başlık İçinde) 1990’lı yıllarda görülen hükümetlerarası işbirliklerini hükümetler-aşırı (transgovernmental) işbirlikleri düzeylerine yükseltip, bu düzeylerde sadece AB üye ülkeleri değil, yanı sıra üçüncü taraf ülkeler de göç politikalarının geliştirilmesi kapsamı alanına dahil edilmiştir. Dolayısıyla, Birlik düzeyinde göç düzenlemeleri ve politikalarının daha etkili olması, Türkiye’nin göç mevzuatı ve politikaları ile ilgili doğrudan Brüksel merkezi yönetimi muhatap alması gerektiği sonucunu doğurmuştur (Aliu, 2013: 6; Bia 2004; Faist & Ette 2007; The Official Journal of the European Union, 2012). Türkiye ve AB ilişkileri kapsamında, AB’nin ortak bir göç politikasını henüz hayata geçirememesi ve Avrupa Parlamentosu (AP) ile Avrupa Konseyi’nin olağan yasa koyma usulü uyarınca hareket ederek, uzun süreli vizeler ve oturma izinleri; bir üye devlette yasal olarak yerleşim yeri bulunan üçüncü ülke yurttaşlarının hakları; yasadışı göçler ve izinsiz oturma durumları ile kaçak insan trafiğine ilişkin önlemler doğrudan Türkiye’nin AB’ye uyumu ile ilgili göç politikalarına etki etmekte ve şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Özsunay, 2015: 166).

Türkiye kendi ulusal göç mevzuatını uluslararası göç mevzuatı ile uyumlaştırmış ve bu eksende çok sayıda uluslararası anlaşmaya taraf olmuştur. Bu anlaşmalar şu şekilde sıralanabilir:

- 1948 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi’nin 1949 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmesi (TBMM, 2015a);
- 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi – AİHS (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2010);
- Türkiye, Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne ‘coğrafi nitelikte bir kısıtlama (coğrafik sınırlandırma)’ beyanında bulunarak taraf olması (TBMM, 2015b);
- 1952 tarihli İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye Ek Protokol (TBMM, 2015c); Ayrıca, 1963 tarihli Protokol No.4 (TBMM, 2015d); 1983 tarihli Protokol No.6 ve 1984 tarihli Ek 7 No’lu Protokol (European Court of Human Rights, 2010); 2000 tarihli Ek 12 No’lu Protokol; 2002 tarihli 13 No’lu Protokol (TBMM, 2015e);
- 1980 tarihli 2257 Nolu Göçmen İşçinin Hukuki Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (TBMM, 2015f);
- 2004 tarihli Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme’ye Türkiye taraf olmuştur (TBMM, 2015g).

Türkiye, Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi’ne ‘coğrafi nitelikte bir kısıtlama (coğrafik sınırlandırma)’ beyanında bulunarak taraf olmasıyla söz konusu sözleşmenin m.1’e göre ‘mülteci’ tanımını 1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da yaşanan olaylar nedeniyle iltica eden kişilerle sınırlı tuttuğunu bildirmiştir. Böylece, Avrupa ülkelerinden gelerek sığınma talebinde bulunanlardan, durumları gerekli koşullara uyanlara ‘mülteci’ statüsü tanınmaktadır. Avrupa dışından gelenler ise ‘mülteci’ kavramının dışında kalmaktadır. Bu nedenle, Avrupa ülkeleri dışından gelenler, 1951 Sözleşmesi’nin genel hükümleri uyarınca ‘mülteci’ statüsü için gerekli nitelikleri taşıyabilirler ‘mülteci’ değil ‘sığınmacı’ sayılmaktadırlar. Örneğin; Türkiye’de Suriyeli mülteciler sorunu değil, Suriyeli sığınmacılar sorunu vardır. Bu ayrıntıya dikkat etmekte fayda vardır. Keza, Garbın basın-yayın kuruluşları maksatlı olarak durumu çarpıtıp ‘Türkiye’de Suriyeli Mülteciler’ şeklinde kamuoyunda sorunun evrensel değil de sanki sadece Türkiye’nin sorunu olduğu imâsında bulunmaktadır. Bu çarpıtılmış algı yönetimi tuzaklarına karşı tedbirli olmak lazımdır.

AB üyesi devletler, Türkiye’nin ‘mülteci’ kavramını Avrupa dışından gelenleri de kapsayacak biçimde genişletmesi yönünde baskıları vardır. Mülteci tanımının kapsamının genişletilmesi halinde Doğu’dan Batı’ya transit yolları üzerinde olan Türkiye’nin ciddi birtakım sorunlarla karşılaşması mümkündür. Üçüncü devlet uyruğu olan sığınmacılar, AB devletlerince ‘ilk güvenli ülke’ durumundaki Türkiye’ye iade edilebilecek ve bu insanların uyrukluğunda bulundukları veya geldikleri devletlere iade edilmeleri de çoğu zaman olanaksız olacaktır. Bir başka deyişle, Türkiye AB’yi mülteci akınına karşı koruyan bir ‘tampon bölge’ haline gelecektir (Aybay ve Kibar, 2010: 30-31).

AB üye ülkeleri arasında göç ve iltica konularında işbirliğinin yapılmasına yönelik olarak çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin; Dublin Konvansiyonu ile taraf devletlerden birine iltica başvurusu yapıldığında, başvuruyu incelemekten hangi AB üye ülkenin sorumlu olduğunun belirlenmesi AB üye ülkeler arasında 1990 yılında kabul edilip bu anlaşmanın 1997’de yürürlüğe girmesiyle mümkün olabilmektedir. Konvansiyon, aynı başvuru sahibinin başvurusunun aynı zamanda birkaç AB üye ülkesi tarafından incelenmesini engellediği gibi, ayrıca dosyanın sorumluluğunu kimse almak istemediğinde, sığınmacının bir devletten diğerine yeniden yönlendirilmesini de engellemektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2009: 14).

2. TÜRK YABANCILAR HUKUKU BAKIŞ AÇISIYLA YABANCI BİLİM İNSANLARININ TÜRKİYE’DEKİ HAKLARI

2.1. Türkiye’de Vize, İkamet İzinleri ve Çalışma İzinleri

YUKK m.11, 12 ve 13’te Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmalarla ya da Bakanlar Kurulu kararlarıyla vizeden muaf tutulan ülkelerin vatandaşlarının 180 gün içinde 90 gün Türkiye’de kalma haklarının olduğunu, Türkiye’nin Büyükelçilikleri’nde özel gerekçelere dayandırılması suretiyle ve büyükelçilikler dışında istisnai durumlarda sınır kapılarının bağlı olduğu valilikler tarafından da vize (en fazla 15 gün) verilebileceği belirtilmektedir (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013b: 6-7).

Türkiye’ye giriş için 5 çeşit vize verilmektedir. Bunlar; öğrenim vizesi (harçsız), turistik vize, tranzit geçiş vizesi, çalışma vizesi ve özel gerekçeli vize şeklinde sıralanabilir. Fakat, yabancıların vize başvurusunda bulunabilmeleri için talep ettikleri vize süresinden en az 60 gün daha uzun süreli pasaport veya pasaport yerine geçen belgesinin (m.15) olması gerekmektedir (İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013b: 7). Türkiye’ye giriş yapan ve 90 günden daha fazla kalma niyeti olan yabancıların bulundukları ilin valiliklerine ikamet izni başvurusu yapmaları gerekmektedir. Türkiye’de araştırma yapacak olan bilim insanlarının özel gerekçeli vize almaları gerekmekte ve yurtdışındaki Türkiye’nin konsoloslukları araştırma gerekçeli vizeleri Dışişleri Bakanlığı’na olumlu görüş almak usulüyle özel vize kodu işleyerek verebilmekte ve re’sen araştırma gerekçesiyle vize verme yetkileri bulunmamaktadır.

YUKK m.27’ye göre Türkiye’de çalışma izni almış olan yabancıların almış oldukları izne istinaden ikamet izni⁶ doğrudan kendilerine verilebilmektedir. Çünkü, yabancıların aldığı çalışma izni ikamet izni⁷ yerine de geçmektedir. Ancak, çalışma izni ya da Çalışma İzni

⁶Yeni kanun ile ‘ikamet teskeresi’ ibaresi kullanımdan kaldırılmış ve yerine ‘ikamet izni (residence permit)’ kullanılması uygun görülmüştür.

⁷ Türkiye’de toplamda 6 çeşit ikamet izni verilmektedir. YUKK m.30’a göre bunlar; kısa dönem ikamet izni, aile ikamet izni, öğrenci ikamet izni, uzun dönem ikamet izni, insani ikamet izni ve insan ticareti mağduru ikamet iznidir (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2013b: 11-13).

Muafiyet Teyit Belgesi verilen yabancılardan, 17.7.1964 tarihli ve 492 sayılı Harçlar Kanunu’na göre ‘çalışma izni süresi kadar ikamet izni harcı tahsil edilir’ hükmü bulunmaktadır (Maliye Bakanlığı, 2014: 1; Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015d).

2014 tarihli ve 6552 sayılı İş Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması ile Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun’un (Kamuoyunun bildiği isim ile Torba Yasa) m.22’sinde 27.2.2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’un m.6’sı şu şekilde değiştirilmiştir (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015e): Türkiye’nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi öngörülmedikçe ve 11.4.2014 tarihinden önce süresiz çalışma izni verilmiş olan yabancıların hakları saklı kalmak kaydıyla; 2013 tarihli ve 6458 sayılı YUKK uyarınca uzun dönem ikamet iznine sahip olanlar veya Türkiye’de kesintisiz en az 8 yıl ikamet izni ile kalmış olan veya en az 8 yıl kanuni çalışması olan yabancılara, süresiz çalışma izni verilebilmekte ve bu yabancılar, 6458 sayılı Kanun’un m.44’te belirtilen uzun dönem ikamet izninin sağladığı haklardan yararlanabilmektedirler.⁸

2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun’un m.12’de Türkiye’de geçerli ikamet izni olan yabancılar veya bunların işverenleri çalışma izni başvurularını bulundukları ülkelerdeki Türkiye’nin konsolosluklarına gerek kalmadan Türkiye içerisinde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na yapabilmektedirler. Bu başvurular, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından en geç 30 gün içinde sonuçlandırılmaktadır (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015f). Örneğin; Türkiye’deki Üniversitelerde istihdam edilecek olan Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanları ile ilgili doğrudan 6.11.1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun m.34’e göre;

‘Yükseköğretim kurumlarında, sözleşme ile görevlendirilecek yabancı uyruklu öğretim elemanları, ilgili fakülte, enstitü veya yüksekokul yönetim kurulunun önerisi ve üniversite yönetim kurulunun uygun görüşü üzerine rektör tarafından atanırlar. Bunlar, öğretim görevleri bakımından, bu kanunda aylıklı öğretim elemanları için konulmuş olan hükümlere tabidirler. Yabancı uyruklu öğretim elemanlarının bu şekilde atanmaları veya görevlendirilmeleri, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun Bakanlar Kurulu kararını gerektiren hükümlerine tabi olmadan, Yükseköğretim Kurulunca İçişleri Bakanlığı’na bildirilir ve 2 ay içinde alınacak olumlu görüş neticesinde ilgili üniversitesi ile sözleşmesi yapılır’ hükmü

⁸ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü resmi internet sitesinden yapılan basın duyurusuna göre; Müdürlük, taşra görevlerini Emniyet Genel Müdürlükleri’ne bağlı Yabancılar Şube Müdürlükleri’nden devralmıştır. Devir işlemleri, 18 Mayıs 2015’te 81 ilde eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir. Devir ile birlikte şimdiye kadar İl Emniyet Müdürlükleri’nin Yabancılar Şube Müdürlükleri’nce yapılan yabancılarla ilgili bütün işlemler İl Göç İdaresi Müdürlükleri’nde sivil uzmanlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü uygulamaya koyduğu yeni sistem ‘E-İkamet’ ile yabancılardan internet üzerinden ikamet uzatma başvurularını almaya başlamıştır. Elektronik ikamet (E-ikamet) başvurusu “<https://e-ikamet.goc.gov.tr>” internet sitesinden yapılmaya başlanmıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016c). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü; fiziki altyapısı, GÖÇ-NET yazılım sistemi ve donanımı, personel istihdamı ve eğitimleri ile göç alanındaki altyapı çalışmalarını büyük oranda tamamlamıştır (T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016d).

dikkate alınmaktadır (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015g; YÖK Başkanlığı, 2014).

Türkiye’de YÖK ve üniversitelerin yabancı uyruklu akademisyenlerin Türkiye’de işe alınmasına olumlu bakmaları ve destek olmaları ile uygulamada YÖK’e bağlı olarak Yabancı Akademisyen Bilgi Sistemi (YABSİS) hizmete açılmıştır. Böylece, yabancı uyruklu akademisyenlerin Türkiye’de istihdam edilmesinin önündeki hukuki engellerin kaldırılmasına yönelik olarak çok ciddi ve önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca, yabancı uyruklu akademisyenlerin istihdamı Türkiye’nin 2023 hedeflerine ulaşmasına büyük katkılar sağlayabilir.

Buna ilaveten, yabancı uyruklu öğretim elemanı çalıştırılması ve sözleşmesinin uzatılması tekliflerinin, göreve başlama ve görev süresinin uzatılması tarihlerinden en az 3 ay önce YÖK Başkanlığı’na gönderilmesi gerekmektedir (Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, 2014). 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu’nun m.16 hükmüne dayanılarak hazırlanan Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı’nın m.4’e göre;

‘Sözleşmeyle çalıştırılacak yabancı uyruklu öğretim elemanlarına ödenebilecek aylık brüt sözleşme ücretleri aynı kurumlarda görevli emsali kadrolu öğretim elemanlarına ödenen aylık ve diğer her türlü ödemeler toplamının; Öğretim Üyeleri, Öğretim Görevlileri için 6 katını, Uzman, Okutman, Çevirici ve Eğitim – Öğretim planlamacıları için 4 katını; Araştırma görevlileri için 2 katını geçemez’ denmekte ve yabancı personele görev aldıkları üniversite tarafından sözleşme esasları içinde lojman veya çevre rayicine göre kiralanacak ikametgah tahsis edilebileceği ifade edilmektedir.

Bu izahatler ışığında, sözleşme ile çalıştırılan personelin sözleşmeli süreleri 2 yıl ile sınırlı olduğu ve sözleşme süresinin bitiminde Maliye Bakanlığı’nın olumlu görüşü alınmak suretiyle her defasında 2 yıl olmak üzere bu süre uzatılabileceği belirtilmiştir (Maliye Bakanlığı Bütçe ve Maliye Kontrol Genel Müdürlüğü, 2015). Buna ilaveten, 78 sayılı Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye 17.02.2011 tarihli ve 6114 sayılı Kanunla eklenen Ek m.14’te;

‘2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun m.34 ve 2914 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu’nun m.16’ya göre yükseköğretim kurumlarında sözleşme ile istihdam edilecek yabancı uyruklu öğretim elemanı sayısı dolu öğretim elemanı kadrosu sayısının %2’sini geçemez’ şeklinde belirtilmiştir (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2015h).

2547 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu’nun m.16’da ifade edilen istihdam edilebilecek yabancı uyruklu personel kontenjanının bir üniversitenin toplam öğretim elemanı kadrosunun %2’sini geçemez ifadesi günümüz koşullarının yabancı uyruklu personel ihtiyacı ve istihdamının kolaylaştırılmasında bir engel teşkil etmektedir. 2547 sayılı Yükseköğretim Personel Kanunu’nun 4 Kasım 1981’de kabul edildiği ve 2914 sayılı Yükseköğretim

Personel Kanunu’nun da 11 Ekim 1983 tarihinde kabul edildiği dikkate alındığında o günün şartları gereği %2’lik sınırlama gerek o zamanki istihdam edilen personel sayısı gerekse o dönemki istihdam politikaları ile ilişkili olarak belirlenmiş bir kontenjandır.

YÖK veritabanı yükseköğretim bilgi yönetim sistemi 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de toplam 143316 akademik personel istihdam edilmiştir. Aynı şekilde YÖK veritabanı yükseköğretim bilgi yönetim sistemi 2017 yılı toplam yabancı uyruklu akademisyen sayısı 2868’dir. Bu ulaşılan sayı Türkiye’de YÖK-YABSİS’e başvuran binlere yabancı uyruklu akademisyenin istihdamına engel teşkil etmektedir (YÖK 2017a; 2017b). Yabancı uyruklu personel ihtiyacının karşılanması ve istihdamının yaygınlaştırılması için üniversitelerin tercihlerine bırakılması ve hiçbir kısıtlamasının yapılmaması hem Türkiye’de akademik sektörün gelişmesine, rekabet ortamının artmasına ve ülke ekonomisinin kalkınmasına olanak tanıyabilir.

2.2 Türkiye’de 2016 tarihli 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu ve Turkuaz Kart Dönemi

Türkiye’de 28 Temmuz 2016 tarihinde kabul edilen **6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu**’nun amacı Madde 1’de belirtildiği üzere uluslararası işgücüne ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ile yabancılara verilecek çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerine dair iş ve işlemlerde izlenecek usul ve esasları, yetki ve sorumlulukları ve uluslararası işgücü alanındaki hak ve yükümlülükleri düzenlemektedir (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2016).

Uluslararası işgücü politikası doğrultusunda; eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı, Türkiye’deki faaliyetinin veya yatırımının ülke ekonomisine ve istihdama etkisi ile Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu önerileri ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nca belirlenen usul ve esaslara göre başvurusu uygun görülen yabancılara Turkuaz Kart verilir (Madde 11/1). Turkuaz Kart ilk üç yılı geçiş süresi ve sonrasında geçiş süresi dolmadan süresiz Turkuaz Kart başvurusu yapılabilir (Madde 11/2). Turkuaz Kart sahibi yabancının, mevzuat hükümlerine göre eş ve bakmakla yükümlü olduğu çocuklarına Turkuaz Kart sahibi yakını olduğunu gösteren ve ikamet izni yerine geçen belge verilmektedir (Madde 11/3). Turkuaz Kart sahibi yabancı süresiz çalışma izninin sağladığı haklardan yararlanabilmektedir (Madde 11/4). Turkuaz Kart uygulamasında; akademik alanda uluslararası kabul görmüş çalışmaları bulunanlar ile bilim, sanayi ve teknolojide Türkiye’nin stratejik kabul ettiği bir alanda öne çıkmış olanlar ya da ihracat, istihdam veya yatırım kapasitesi olarak ulusal ekonomiye önemli katkı sağlayan veya sağlaması öngörülenler nitelikli yabancı olarak değerlendirilir (Madde 11/5) (Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2016).

2.3 Türkiye’de Göç ve Sığınmacılar İle İlgili Gerçekleştirilen AB Projeleri

Türkiye’de göç ve sığınmacılar ile ilgili Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ile ortaklaşa olarak AB, İkili İşbirliği ve Milli Bütçe çerçevesinde toplamda devam eden 18 proje, başarılı bir şekilde tamamlanan 22 proje ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA), Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Sürecini Destekleme Faaliyetleri (SEI) ve Avrupa Birliği’ne Genişletilmiş Entegrasyon Sürecini Destekleme Faaliyetleri (ESEI) projeleri kapsamında başlayacak olan 12 proje vardır.

Tablo1: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nde Kayıtlı Göç Projeleri

KONU	PROJE	TOPLAM	
Tamamlanan	AB, İkili İşbirliği, Milli Bütçe	22	22
Devam Eden Projeler	AB, İkili İşbirliği	6	18
		12	
Başlayacak Olan IPA / SEI / ESEI Projeleri	AB, İkili İşbirliği	11	12
		1	

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2016e

Avrupa Komisyonu 2007-2013 yılları arasında toplamda 11.6 Milyar Avro IPA kapsamında AB’ye aday ülkeler için ayrılmıştır. IPA II başlığı altında 2014-2020 yılları arasında toplamda 11.7 Milyar Avro AB’ye aday ülkelere tahsis edilmiştir (Aliu vd., 2016: 10). Son birkaç yılda, Türkiye’nin göç ve iltica konularında AB üye devletlerde aktif bir şekilde faal olan sivil toplum kuruluşları ile işbirliği ölçüsünde ‘Sivil Toplum Diyalogu I – IV’ projeleri ve Başbakanlık’a bağlı Merkezi Finans ve İhale Birimi ile Avrupa Komisyonu arasında ortaklaşa proje çalışmaları yürütülmektedir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2015: 12). Bu gibi olumlu görülebilecek bazı yeni gelişmeler elbette ki Türkiye’de meydana gelen düzenli ve düzensiz göç akışlarının kontrol altına alınmasında ve etkin bir şekilde yönetilmesinde pozitif anlamda katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

6458 sayılı Kanun ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün ulusal ve uluslararası düzeyde farklı birtakım kamu kuruluşları, özel sektör aktörleri ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliklerini daha da kuvvetlendirici çalışmaları teşvik edilmiş ve göç alanında radikal algılanabilecek yeni bazı düzenlemeler ile daha yenilikçi ve ülke menfaatine katkı sağlayan uygulamaların hukuki zemini hazırlanmıştır. Türkiye ile AB ilişkileri kapsamında göç mevzuatında bir uyum ve modernizasyon oluşmuş, Türkiye’de yabancı akademisyen ve

araştırmacıların çalışmalarına yönelik olarak hukuki birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Bu bağlamda, düzenli göçün teşvik edilmesi ve göç sorunlarına çözümler üretebilecek yeterliliğe ve kapasiteye sahip yabancı akademisyen ve araştırmacıların Türkiye’de projeler üretmeleri ve bilim topluluklarının düzenlediği etkinliklerde faal olarak katılmaları sağlanmıştır. Bu duruma düzensiz ve zorunlu Suriyeli göçmenleri ve akademisyenleri dahil etmek mümkündür.

YÖK veritabanı yükseköğretim bilgi yönetim sistemi 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de toplamda 332 Suriye uyruklu akademisyen istihdam edilmiştir. Ayrıca, YÖK Başkanı Prof. Dr. Yekta SARAC’ın Anadolu Ajansı’na vermiş olduğu demeçte 2016 yılı sonunda YÖK-YABSİS veritabanına toplamda başvuran Suriye uyruklu akademisyen sayısı 1200 sayısını aştığını belirtmiştir (Anadolu Ajansı 2016). Yabancı akademisyen ve araştırmacıların YÖK’ün oluşturduğu YAPSİS sisteminde bilgilerinin işlenmesi üniversitelerin rektörlüklerine bağlı Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimleri, Üniversite-Sanayi İşbirliği (ÜSİ) merkezleri, Teknokentler ve Sosyoparklar içerisinde yürütülecek projelerde kendi uzmanlık alanlarına yönelik olarak aktif bir şekilde katkı sağlayabilmeleri mümkündür. Bu durum üniversite içerisindeki diğer akademik personelin iş yükünün hafifletilmesine katkı sağlayacaktır. Buna ilaveten, farklı kültürlerle sahip bilim insanları arasındaki etkileşim bilimsel anlamda sinerji oluşmasını sağlayabilir (Aliu, Özkan ve Aliu, 2016).

Türkiye’de AB Bakanlığı ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün öncülüğünde gerçekleştirilen AB projelerinin AB üyesi veya aday olan ikiden fazla ülke içerisindeki tüzel kişiliğe sahip kurum ve kuruluşlar arasında protokol imzalama gerekliliği kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında dayanışma ve işbirliğini zorunlu hale getirmiştir.

Farklı sebeplerle Türkiye’ye göç akımları gelecekte artarak devam edebileceği ve Türkiye’nin göçmenler için önemli bir destinasyon olduğunu gerçeği bu tür işbirliklerinin artarak devam etmesi AB fonları, ikili işbirliği fonları ve milli bütçe fonlarının artırılmasına olanak tanıyabilir. Bu bağlamda, YÖK veritabanı yükseköğretim bilgi yönetim sistemi 2017 yılı verilerine göre Türkiye’de AB ülkelerinden (Malta ve Lüksemburg hariç) toplam 712 akademisyen istihdam edilmiştir. Sıralamaya göre ilk 5 ülke; Büyük Britanya (211 akademisyen); Almanya (86 akademisyen); Yunanistan (73 akademisyen); İtalya (60 akademisyen) ve Fransa (58 akademisyen) ’dır (YÖK Başkanlığı 2017a). Dolayısıyla, İngiltere ve Almanya’dan gelen yabancı akademisyenlerin Türkiye’deki üniversitelerde çalışmalarının teşvik edilmesi ve karşılıklı işbirliği düzeylerinin artırılması göç ve sığınmacılar ile ilişkili projelerin daha etkili bir şekilde uygulanmasına yardımcı olabilir. Buna ilaveten, YÖK, doktoralarını Türkiye’de tamamlayan yabancı öğrenciler ile akademisyenlerin ve aile üyelerinin ikamet izni işlemlerinin hızlandırılması ve güvenli veri paylaşımının sağlanması amacıyla “İkamet İzinleri ile İlgili Protokol” ve “Veri Paylaşımı ile İlgili Protokol” imzalanmıştır. Bu şekilde, doktoralarını Türkiye’de tamamlayan yabancı öğrencilerin yine Türkiye’de doktora-sonrası araştırmacılar olarak istihdam edilebilmeleri ve belirlenen öncelikli alanlarda katkı sağlayabilmeleri kolaylaştırılmıştır (YÖK Başkanlığı 2016).

Türkiye’de 2010 yılından itibaren göç meselelerinin toplumda tartışılan en önemli konular arasında yer alması ve gelecekte Türkiye’ye yaşanabilecek göç akımlarının kaçınılmaz ve karşı konulamaz olmalarından dolayı göç sorunlarına büyük bir ciddiyet, özen ve bilim çerçevesinde odaklanılmasının şart olduğu sonucuna varılabilir. Ayrıca, Türkiye’de istihdam edilecek yabancı uyruklu akademisyenlerin hem şahsi göç tecrübelerine sahip olmaları hem de geldikleri ülkeler ile Türkiye arasında göç ile bağlantılı konularda karşılaştırmalı olarak analizler ve gözlemler yapmaları göç ve sığınmacılar ile ilgili konularda muhtemel toplumsal, iktisadî ve sosyal faydalara katkı sağlayabilmeleri mümkün olabilir.

Sonuç olarak, Türkiye’nin göç olgusuna Osmanlı İmparatorluğu döneminden aşına olması ve tarihten gelen birikimlerinin oluşturduğu göçmenler ile bütünleşme, uyum sağlama ve beraber yaşamanın oluşturduğu toplumsal yapının gerek düzenli gerekse düzensiz göç ile ilgili sorunsalların çözümünde çok önemli ve anlamlı bir role sahip olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla, göç problemlerinin anlaşılması ve çözümü için sadece bilimin ışığı yetmeyecek, bunun yanı sıra manevi ve uhrevi değerlerin oluşturduğu gönül dilinin de göç problemlerinin çözümünde önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

ALIÜ, A. (2012). “International Migration and the European Union Relations in the Context of a Comparison of Western Balkans and North African Countries: Controlling Migration and Hybrid Model”, MPRA Paper No. 41102, <<http://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/36796>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

ALIÜ, A. (2013). “The Theory of Inter-Hybridity: Socio-Political Dimensions and Migration Experiences of Post-Communist Western Balkan States”, *Journal of Advanced Research in Organizational Psychology*, 2(2): 5–54.

ALIÜ, A., YILDIZ, A. K., ÖZKAN, Ö., ÖZTÜRK, İ., PARLAR, H. ve ALIÜ, D. (2015). “Çok-Katmanlı Yönetişim ve İşbirliği Bağlamında Göç ve Kültürlerarası Sivil Toplum Diyaloğu”, İstanbul Ticaret Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi Arasında Ortaklaşa Yürütülen AB Projesi.

ALIÜ, D., YILDIZ, A. K., ALIÜ, A. and ÖZKAN, Ö. (2016) “Migration and Refugees’ Law and Regulations in the EU and Western Balkans: A Comparative Migration Governance Perspective”, *IPSA 24th World Congress of Political Science Congress Proceeding*, pp. 1–29.

ALIÜ, D., ÖZKAN, Ö. ve ALIÜ, A. (2016) “Üniversite-Sanayi İşbirliği ve Paydaşlar İlişkisinin Kurulmasında Örgütsel İletişimin Etkisi”, *Uluslararası Saraybosna Üniversitesi 2. Uluslararası Ekonomi ve İşletme Kongresi Bildirisi*, pp. 1–10.

ANADOLU AJANSI (2016). “Yabancı Akademisyenlerden YÖK’e Rekor Başvuru”, <<http://aa.com.tr/tr/egitim/yabanci-akademisyenlerden-yoke-rekor-basvuru/554796>>, 28.02.2017.

AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI (2015). “Türkiye – AB Mali İşbirliği”, <http://www.ab.gov.tr/files/rehber/08_rehber.pdf>, Erişim Tarihi: 26.02.2016.

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ (2010). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (11. Protokol ile Değiştirilen Metin)”, <http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf>, Erişim Tarihi: 26.02.2016.

AYBAY, R. and KIBAR, E. D. (2010). “Yabancılar Hukuku”, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BAŞBAKANLIK AFET VE ACİL DURUM YÖNETİMİ BAŞKANLIĞI (2013). “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırması Sonuçları”, Ankara, T.C. Başbakanlık, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015a). “17.06.2003 tarihli ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımları Kanunu”, T.C. Resmi Gazete No. 25141, <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4875.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015b). “20.08.2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımları Kanunu Uygulama Yönetmeliği”, T.C. Resmi Gazete No. 25205, <<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4396&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015c). “29.08.2003 tarihli Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik”, T.C. Resmi Gazete No. 25214, <<http://www.mevzuat.basbakanlik.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.5453&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=do%C4%9Frudan%20yabanc%C4%B1>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015d). “17.7.1964 tarihli ve 492 sayılı Harçlar Kanunu”, T.C. Resmi Gazete No. 11756, <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.492.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015e). “11.9.2014 tarihli ve 6552 sayılı İş Kanunu İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması İle Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılmasına Dair Kanun”, T.C. Resmi Gazete No. 29116, <<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/09/20140911M1-1.htm>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015f). “27.2.2003 tarihli ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun”,

T. C. Resmi Gazete No. 25040, <<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030306.htm>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015g). “6.11.1981 tarihli ve 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu”, T.C. Resmi Gazete No. 17506, <<http://www.yok.gov.tr/documents/10279/29816/2547+say%C4%B1%C4%B1%20Y%C3%BCsek%C3%B6%C4%9Fretim+Kanunu/f439f90b-7786-464a-a48f-9d9299ba8895>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015h). “16.9.1983 tarihli ve 78 sayılı Yükseköğretim Kurumları Öğretim Elemanlarının Kadroları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”, T.C. Resmi Gazete No. 18167, <<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.78.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

BAŞBAKANLIK MEVZUATI GELİŞTİRME VE YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016). “2016 tarihli 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (Kabul Tarihi: 28/7/2016)”, T.C. Resmi Gazete No. 29800, <<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6735.html>>, Erişim Tarihi: 10.09.2016

BIA, M. T. (2004). “Towards an EU Immigration Policy: Between Emerging Supranational Principles and National Concerns”, Bolzano, Academia Europea Bolzano.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS (2010). “European Convention on Human Rights (As Amended by Protocoles Nos. 11 and 14, Supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12 and 13”, Strasbourg, European Court of Human Rights, Council of Europe.

FAIST, T. and ETTE, A. (2007) “The Europeanisation of National Policies and Politics of Immigration”, New York, Palgrave Macmillan.

İÇDUYGU, A. and BIEHL, K. (2012). “Türkiye’ye Yönelik Göçün Değişen Yörüngesi”, A. İçduygu (Ed.) “Kentler ve Göç: Türkiye, İtalya, İspanya”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2013a). “Türkiye ve Göç Yönetimi”, Ankara, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2013b). “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, Ankara, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016a). “Yıllara Göre Düzensiz Göçmen Sayısı, 1998-2016”, <http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016b). “2016 Yılında Yakalanan Düzensiz Göçmenler (İlk 10 Ülke)”, <http://www.goc.gov.tr/icerik3/duzensiz-goc_363_378_4710>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016c). “İl Göç İdaresi Müdürlükleri Çalışmaya Başladı”, <http://www.goc.gov.tr/icerik6/il-goc-idaresi-mudurlukleri-calismaya-basladi_350_361_6796_icerik>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016d). “18 Mayıs’ta Taşra Teşkilatını Devraldık”, <http://www.goc.gov.tr/icerik6/18-mayista-tasra-teskilatini-devraldik_350_361_5765_icerik>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

İÇİŞLERİ BAKANLIĞI GÖÇ İDARESİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2016e). “Göç Projeleri”, <http://www.goc.gov.tr/icerik3/goc-projeleri_363_378_10095>, Erişim Tarihi: 28.02.2017.

KARPAT, K. (Ed.) (2005). “Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si”, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

MALİYE BAKANLIĞI (2014). “Döviz Üzerinden Tespit Edilen İkamet İzni Harçlarının Tahsilinde Esas Alınacak Döviz Kuru Hakkında”, <http://www.iibf.hacettepe.edu.tr/upload/YABANCI_UYRUKLU_OGR_ELEMANLARI.pdf>, Erişim Tarihi:20.06.2016.

MALİYE BAKANLIĞI BÜTÇE VE MALİYE KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015). “Yükseköğretim Kurumlarında Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalıştırılması Esaslarına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı”, <<http://www.bumko.gov.tr/TR,1016/bakanlar-kurulu-kararlarieski.html>> Erişim Tarihi: 20.06.2016.

ÖZSUNAY, E. (2015). “Avrupa Birliği Hukuku ve Türkiye AB İlişkileri”, İstanbul, Vedat Kitapçılık.

The Official Journal of the European Union (2012). “Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union”, <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL&from=EN>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015a). “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015b). “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/179-199.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015c). “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Protokol”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/349-350.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015d). “İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi’ne Ek Birinci Protokol’de Tanınmış Bulunan Haklardan ve Özgürlüklerden Başka Haklar ve Özgürlükler Tanıyan 4 Numaralı Protokol”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/351-353.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015e). “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No.lu Protokol”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/26022.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015f). “1980 tarihli 2257 Nolu Göçmen İşçinin Hukuki Statüsüne İlişkin Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc063/kanuntbmmc063/kanuntbmmc06302257.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

TBMM (2015g). “Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme”, <<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/25516.pdf>>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

Uluslararası Göç Örgütü (2009). “**Göç Terimleri Sözlüğü**”, Cenevre, Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.

YÖK Başkanlığı (2014). “Yabancı Uyruklu Öğretim Elemanı Çalışma İzni”, <[http://personel.gop.edu.tr/userfiles/files/yabanc%C4%B1uyruklu .pdf](http://personel.gop.edu.tr/userfiles/files/yabanc%C4%B1uyruklu.pdf)>, Erişim Tarihi: 20.06.2016.

YÖK Başkanlığı (2016). “YÖK, Doktoralarını Türkiye’de Tamamlayan Yabancı Uyruklu Araştırmacıların Ülkemizin Öncelikli Alanlarında Katkı Sağlamasının Önünü Açtı”, <<http://www.yok.gov.tr/web/guest/icisleri-bakanligi-ile-protokol>>, Erişim Tarihi: 28.02.2017.

YÖK Başkanlığı (2017a). “Uyruğa Göre Ünvan Bazlı Akademisyen Sayıları Raporu”, <<https://istatistik.yok.gov.tr/>>, Erişim Tarihi: 28.02.2017.

YÖK Başkanlığı (2017b). “Öğretim Elemanı Sayıları Raporu, 2016”, <<https://istatistik.yok.gov.tr/>>, Erişim Tarihi: 28.02.2017.

GAZZÂLÎ'NİN İHYÂU ULÛMÎ'D-DÎN ADLI ESERİNDE HADİS KULLANIMI

Muhittin UYSAL *

ÖZET

Bu araştırma, Gazzâlî düşüncesinin temel taşıyıcısı durumundaki *İhyâu Ulûmi'd-dîn* adlı eserdeki hadis yapısı ve kullanımını irdelemektedir. Çalışma giriş ve üç kısımdan oluşmaktadır.

Birinci bölümde *İhyâ*'daki hadis kullanım tarzı, değişik yönleriyle ele alınmakta; ikinci bölümde Gazzâlî'in *İhyâ*'daki zayıf ve kaynaklarda bulunamayan hadisleri kullanmasının sebepleri tartışılmaktadır. Bu bölümün bir başka amacı da, Gazzâlî'nin hadis kullanım tarzının, sonraki dönem sûfî yazarlar üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Aynı kısımda *İhyâ*'daki hadis kullanımı, Hadis İlmi'nin terminojisiyle analiz edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, *İhyâ*'da geçen 4715 adet hadisten % 50-55'nin, aşağıdaki hadis türlerinden oluştuğu tespit edilmiştir:

1. Hadis mecmualarında bulunamayan hadisler
2. Otantik/orijinal hadis kaynaklarında "sahih hadis" olarak tespiti yapılamayan hadisler
3. Zayıf hadisler

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, el-İhyâ, İhyâ'da hadis kullanımı, Zayıf hadis, Uydurma hadis

GAZZÂLÎ'S UTILIZATION OF AHÂDEETH IN "İHYÂ AL-ULÛM AL-DİN"

ABSTRACT

This research looks at the work of al-Gazzâlî and examines al-ahādīth are subject to debate in his monumental book: al-Ihyā. The dissertation consists of an introductory and a conclusion as well as three chapters.

The first chapter deals with the utilization of ahādīth in al-Ihyā in some aspects.

In the second chapter, it has been discussed why did Gazzâlî utilized the weak hādīth (al-ahādīth al-da'īfa) and why did he mention some ahādīth are not available in the hādīth

* Prof. Dr., NEU İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, muysal@konya.edu.tr.

books? Another aim of the chapter was to reveal what is the effect of Gazzâlî's works on Sufis and their books?

The methods of utilization of ahâdîth in al-Ihyâ have been analyzed in the third chapter in accordance with the terms of Ilm al-Hadîth.

Consequently, it has been made known to us 50-55 % of 4715 hadîth in al-Ihyâ is composed of three kind of ahâdîth:

1. Ahâdîth are not available in the hâdîth books.
2. Ahâdîth are determined to be fabricated and cannot be attributed to its origin (al-ahâdîth al-mawḍû'ah)
3. The weak hâdîth (al-ahâdîth al-da'îfah).

Key Words: Gazzâlî, al-Ihyâ, Utilization of ahâdîth in al-Ihyâ, Weak hadith, Apocriph hadith

GİRİŞ

Çok yönlü bir ilim adamı olan Gazzâlî, düşünceleri ve yazdığı eserleriyle sadece kendi dönemini değil, hem İslâm hem de Batı dünyasını derinden etkilemiştir. İslâm dünyasında kimileri onu “*Huccetü'l-İslâm*” lakabıyla adlandırırken, kimileri de İslâm dünyasının geri kalmasında rol oynamış bir aktör olarak görmüştür. Onun bu kadar farklı değerlendirmelere özne yapılmasında, yaşadığı dönemin sosyal, kültürel ve siyasal açıdan çalkantılı olması yanında, eserlerinde “felsefe” ve “dünya” konularında takındığı eleştirel tavır rol oynamış olmalıdır.

Gazzâlî'nin İhyâ'sı, onun Bağdat'ı terk ederek inzivâyâ çekildiği dönemin ürünü olarak Ahlâk, Fıkıh, Kelam, Felsefe ve Tasavvuf gibi ilimleri mezceden ve bu ilimlere yeni yorumlar getiren muhtevasıyla, İslâm düşüncesinin en dikkat çekici eserlerinden biridir. Hicrî 489-495 yılları arasında 6 yılda kaleme alınan bu eserin, tarih boyunca ileri derecede övenleri yanında, yerenleri de bulunagelmiştir. Meselâ, bazıları onun hakkında *كاد الإحياء أن يكون قرأنا* = “*İhyâ neredeyse Kur'an gibi olayazdı*” (Abdülhâdî Bû Tâlib, el-İmâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî Mütessavvîfen ve Mütetekellimen ve Fakîhen, 2001:170); *من لم يقرأ الإحياء فليس من الأحياء* = “*Kim İhyâ'yı okumamışsa, yaşamıyor demektir*” gibi sözlerle övmeye aşırıya kaçarken; Gazzâlî'nin muâsırları olan Kâdî İyâz (544/1149), Ebû Bekir ibnû'l-Arabî (543/1148), Ebu Abdullah el-Mâzerî (536/1141) ve Ebu Bekir et-Turtûşî (520/1126) gibi zevât, bu eseri yermeye ileri gitmişlerdir. Hatta kaynakların verdikleri bilgilere göre bu ağır eleştirilerin etkisiyle *İhyâ*'nın Mağrib'te yakılmasına fetvâ verilmiş ve bu fetvanın gereği yerine getirilmiştir. (Zehebî, Siyeru

A'lâmi'n-nübelâ, 1985:XIX, 327).¹

Elbette bu eleştirilerin sebebi, sadece İhyâ'da kullanılan hadislerin “zayıf, çok zayıf veya mevzû” oluşu” değildir. Eleştiriler çok boyutludur ve pek çoğu da bizim makalemizin kapsamı dışındadır. Bu eleştirilerin bizi ilgilendiren yönü, Gazzâlî'nin İhyâ'daki hadis kullanımı, hadis malzemesinin sıhhat durumu ve bu tür hadis kullanımının sonraki dönem sûfî yazarlara etkileridir.

İHYÂ'DA BULUNAN HADİSLERİN SİHHAT DURUMU

Birçok açıdan meziyet ve üstünlükleri genellikle teslim edilmekle birlikte, Gazzâlî'nin *İhyâ* adlı eserinde kullandığı hadisler gerek sıhhat durumları, gerekse lafızlarının temel hadis kaynaklarında geçen hadis lafızlarına uyup uymaması yönüyle, bazı âlimlerin tenkitlerine mâruz kalmıştır.

Nitekim Kuzey Afrikalı muhaddis, kelimci ve fakih olup Gazzâlî'nin hocası Cüveynî'nin el-Burhân adlı kitabına bir şerh yazmış olan Mâzerî, onun İhyâ'da hadis kullanımına ilişkin olarak şöyle demektedir: “*İhyâ'da Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerin sahihi sakimine karışmıştır. Hatta seleften naklettiği eserlerin de tamamı sahih değildir (...) Müttakî bir kişi sahih olduğunu tespit etmeden bir sözü nasıl olur da Hz. Peygamber'e nispet edebilir?*” (Sübkî, Tabakât; VI, 241)

Ünlü hadis ve tarih bilgini Zehebî (748/1347) Siyeru A'lâmi'n-nübelâ adlı eserinde “*İhyâ'da pek çok meziyetler bulunmakla birlikte, bâtil hadisler de bulunmaktadır*” derken (Zehebî, A'lâmu'n-nübelâ, 1985:XIX, 339); hadis değerlendirme işinde mütesâhil/yumuşak bulunan Süyûtî (911/1505) bile *Mirkâtü's-su'ûd* adlı eserinde “*İhyâ'da aslı olmayan hadislerin varlığı açıktır*” (Kasımî, Kavâidu't-tahdis, 1987:183) hükmüyle Zehebî'yi teyit etmiştir.

Ebû Bekir et-Turtûşî “*Kitabını uydurma hadislerle doldurdu. Yeryüzünde uydurma hadislerin, İhyâ'da olduğundan daha çok bulunduğu ikinci bir kitap görmedim*” derken (Zehebî, A'lâmu'n-nübelâ, 1985:XIX, 334); İbnul-Cevzî (597/1200) İhyâ hakkındaki görüşünü “*Bil ki İhyâ, ancak âlim olaların kavrayabileceği âfetlerle doludur. Söz konusu âfetlerin en hafîfi, Gazzâlî'nin merfû olarak naklettiği mevkûf, mevzû ve bâtil hadislerdir. Onu bâtil olduklarının farkında olmadan bâtil hadislerle doldurdu*” (İbnu'l-Cevzî, Telbîsu İblis, s.217) cümleleriyle anlatmıştır.

Yine müfessir/muhaddis ve tarihçi olarak bildiğimiz İbn Kesîr (774/1373), “*Bu*

¹ Zehebî'nin verdiği bilgilere göre İhyâ'nın yakılmasını emreden hükümdar, hicrî 500 yılında yönetimi üstlenen Mağrib Murâbitlarının sultanı olan Ali b. Yusuf b. Tâfşîn olup yakma emri, İhyâ'yı saklayanın ölümle tehdidini de ihtiva ediyordu. Zehebî söz konusu hükümdarı “*cesur, kararlı, âdil, dinine düşkün, müttakî, erdemli, âlimlere karşı saygılı ve onlarla istişâreyi seven biri*” şeklinde tasvir etmektedir. Bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 124. Sübkî, Mağrib'de İhyâ'nın yakılması işinin, başlangıçta onu anlamamalarından kaynaklandığını, zamanla eserin o bölgede de övülüp yaygınlaştığını bildirmektedir. Bilgi için bkz. Sübkî, Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali Abdulkâfi, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, VI, 254.

gerçekten hayretâmiz ve takdîre şâyan bir eserdir. Şer'î ilimlerin birçoğunu ihtivâ etmektedir. Onda Tasavvufa ve kalbî amelere dâir birçok mesele içiçe sunulmuştur. Fakat onda garîb, münker ve mevzû' birçok hadis bulunmaktadır. Furûa ait kitaplarında da uydurma hadisler bulunmaktadır. Üstelik bu hadislerden helâl ve haram hükümler çıkarmıştır" (İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-nihâye, 1990:XIII, 333; Görmez, Gazâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum, 2014:40) tespitinde bulunmuştur.

Tespitlerini paylaştıklarımızdan başka İbnu'l-Arabî (543/1148) ve Bedruddin ez-Zerkeşî (749/1391) gibi âlimler de Gazzâlî'nin hadis kullanımını eleştirmiş ilim ehli kişilerdendir. (Toksarı, Gzalı'nın Hadis Anlayışı ve İhyâ Ulu'mi'd-din Adlı Eserindeki Hadislerin Tahlili-İmam Gazâlî Kongresi-, 1988:219-226)

Buraya kadar zikredilen eleştirilerin özü şu: “İhyâ'da çok sayıda zayıf, çok zayıf, hatta uydurma hadis bulunmaktadır!?” İhyâ hadisleriyle ilgili en ağır eleştirilerden biri budur.

Nitekim İbnu'l-Cevzî *İ'lâmu'l-ahyâ* adlı eserinde İhyâ'daki asılsız haberleri toplamış, bunlardan bir kısmına *Telbîsu İblîs* adlı eserinde işaret etmiştir. (İbnu'l-Cevzî, *Telbîsu İblîs*, s. 217). Tâcuddin es-Sübkî (771/1370), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* adlı eserinde İhyâ'da geçen hadislerden 911 adet hadisin senedinin bulunmadığını tespit ederken (Sübkî, *Tabakât*, VI, 217-388); eser üzerine en önemli hizmeti *İhyâ*'da geçen hadislerin tek tek tahririni yapan Irâkî gerçekleştirmiştir. Irâkî (806/1403) İhyâ hadisleri üzerine, birincisi *Tahrîcu ehâdisi'l- İhyâ*, diğeri *el-Muğnî an hamli'l-esfâr* adlarıyla iki önemli çalışmanın sahibidir. İbn Hacer (852/1448) hocası Irâkî'nin tetkik edemediği hadisleri bir ciltte toplamış (Leknevî, el-Ecvibetu'l-fâdila-Ebu Gudde'nin dipnotu-, 1994:118-120; Kufralı, "Gazzâlî", MEB İslam Ansiklopedisi, 1997:IV, 758; Avcı, Sûfîlerin Hadis Anlayışı, 2004:178); Kasım b. Kutluboğa (879/1476) *Tuhfetu'l-ahyâ* adlı eseriyle bu ilmî çabalara katkı sağlamıştır. (Leknevî, el-Ecvibe-Ebu Gudde'nin dipnotu-, 1994:120; Kettânî, er-Risâletü'l-müstatrafe, 1986:190). Eseri *İthâfu's-sâdeti'l-müttakîn* adlı eserinde şerheden Zebîdî (1205/1790) de, hadisler hakkında ilave tahrir bilgileriyle, hadislerin sıhhati açısından da ele alarak, ondan yararlanma imkânını kolaylaştırmıştır.

Irâkî'nin verdiği bilgilerin bir envanteri çıkarılıp dökümü yapılmca görülecektir ki, küçük lafız farklarına itibar etmeden her hadis sayıya dahil edilirse İhyâ'da toplam 4715 adet hadis kullanılmıştır. Yine Gazzâlî gibi Şâfiî olan ve onu savunan Sübkî, İhyâ'daki hadislerden 911'inin senedinin bulunmadığını, bir başka anlatımla “Hadis olarak asıllarının olmadığını” söylemiştir. Dikkat ederseniz, bu rakam, aşağı yukarı toplam hadis sayısının 5'te 1'ine tekabül etmektedir.

Yusuf el-Karadavî *İhyâ*'nın *Kitabu'l-ilm* kısmında geçen 55 adet hadisten sadece 13'ünün “sahih ve hasen” derecesini ihrâz ettiğini, geri kalanlarının ise “çok zayıf” olduğunu tespit etmiştir (Karadavî, el-İmâmu'l-Gazzâlî beyne mâdihîhi ve nâkidihî,

1994:151). Oysa ilim konusu, zayıf veya çok zayıf rivayetler üzerine inşâ edilemeyecek kadar hayatî bir konu olsa gerektir.

İhtilaflı değerlendirmelerden dolayı, matematiksel bir kesinlikle ifade etmek zor olsa da, yapılan araştırmalara göre, İhyâ'da geçen “zayıf, çok zayıf ve mevzû hadislerin, teknik deyiimiyle, merdûd hadislerin oranının % 50- 55 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Elbette bu, ciddî bir za'fı işaret etmektedir.

İHYÂ'DAKİ HADİS YORUMLARI VE ELEŞTİRİLER

Gazzâlî, İslâm düşüncesine çok büyük katkılar sağlamış önemli bir şahsiyet ve büyük bir beyindir. Ancak İhyâ'da “Dünyanın kötülenmesi” bağlamında çok sayıda mevzu rivayete yer vermesi, bunlara dayanarak mal-mülk sahibi olmanın dînî açıdan iyi olmadığına dair izlenimlere yol açan yorumlara ulaşmış olması, bir kısım düşünce ve ilim adamının ağır eleştirilerine sebep olmuştur.

Çok ilginçtir ki Gazzâlî, dünyayı sadece İslâm'ın özünde ve bazı tasavvuf damarlarında olduğu gibi, ilgi ve alâka yönünden değil, dıştan yani maddî değerler serisi olarak da reddettiğini düşündüren bir üslûba sahiptir. O âhiret saadeti ve Allah ile birlikte olmak için, her iki anlamıyla da dünyanın reddedilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Güler, "Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında 'Dünya'ya Karşı Mesafe Bilinçi", İslâmiyat, 1990: 38). Bu kanaatini, kendine göre Kur'ân âyetleri, birçoğu asılsız, çok zayıf ve zayıf durumda olan hadisler, sûfiler ve Hz. İsa'dan nakledilen yüzlerce sözle desteklemeye çalışmıştır. Onun bu düşüncesine en güzel örnek, dünyaya bulaştıktan sonra kurtuluşun imkânsızlığına örnek olmak üzere zikrettiği şu hadis ve üzerine yaptığı yorumdur:

“Dünyaya önem veren ve onunla arkadaşlık yapan kişinin durumu, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse, ayaklarını ıslatmadan yürüyebilir mi?” (Gazzâlî, İhyâ, III, 216)².

Gazzâlî bu rivayetle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “Hz. Peygamber'in bu beyanı, bedenleri ile dünya nimetlerine daldıkları halde, kalplerinin ona bulaşmadan temiz ve dünyanın ilgilerinin onların batınlarından kopuk olacağını sananların cehaletini ortaya koymaktadır. Bu zan şeytanın aldatmasından başka bir şey değildir. Su üzerinde yürüyenin mutlak surette ayakları ıslanacağı gibi, dünyaya bulaşmak da, onunla ilgilenmeyi ve kalbin kararmasını gerektirir. Aksine, dünyanın kalple ilgisi ibadetin tadını giderir” (Gazzâlî, İhyâ, III, 216).

Nitekim İhyâ'daki “Servetin âfetleri” başlığı altında dile getirdiği “*Malın en hafif zararı, onu koruma, ıslah etme ve hayır yollarına sarfetme işleriyle uğraşmaktır. Çünkü bu çabalar, kişiyi Allah'ı zikretmekten alıkoyar*” (Gazzâlî, İhyâ, III, 237) şeklindeki değerlendirmesi, bu hususta bize bir fikir verecek keyfiyettedir.

² İrâkî, rivayeti “İbn Ebî'd-Dünya'nın ve Beyhakî'nin Şü'abu'l-îmân ve ez-Züh'd adlı eserlerinde tahrir ettikleri” bilgisini vermişse de (el-Muğnî, III, 216), onu hiçbir hadis kaynağında bulamadık.

Gazzâlî'nin söz konusu iki anlamda da dünyayı reddettiğini gösteren örneklerden biri de, Hz. İsa'nın ağzından naklettiği şu sözlerdir:

“Dünyanın habîs olduğunun bir delili, onda Allah’a isyan edilmesi; diğer delili de, ahiretin ancak onu terk etmekle elde edilebileceğidir. Dünyadan geçin, imarına bakmayın ve iyi bilin ki, bütün kötülüklerin başı dünya sevgisidir” (Gazzâlî İhyâ, III, 203).³

Gazzâlî'nin dünya hakkında böyle bir kanaate ulaşmasında, hadis zannettiği aslı olmayan ve çok zayıf durumdaki rivayetlerin, önemli bir etkisi olduğunda şüphe yoktur.

İhyâ'da bulunan bu rivayetlerden bir kısmını örnek olarak nakletmemiz uygun olacaktır:

1. Ebu Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), “*Ey Ebu Hureyre, sana dünyayı gerçek yüzü ile göstereyim mi?*” diyerek, elinden tutmuş ve Medine çöplerinin döküldüğü yere götürmüş, oradaki kafataslarını, pislikleri, parçalanmış elbiseler ve kemikleri gösterdikten sonra şöyle demiştir:

“*Gördüğün bu kafatasları, aynı sizin gibi umut ve ihtirasları olan kimselerdi. Şu an kalıptan soyulmuş iskelet halindeler. Sonra çürüyüp toz haline gelecekler. Şu pislikler, onların yedikleri lezzetli yemeklerdir. Onları neden kazanmışsa kazanmışlar, sonra midelerine indirmişlerdir. Şimdi işse herkes bunlardan uzakta kalmıştır. Şu parçalanmış bezler onların zînetleri ve elbiseleriydi. Şimdi ise rüzgârlar onları paramparça etmiştir. Bu kemikler, onların binip diyar diyar dolaştıkları hayvanların kemikleridir. Hal böyleyken, dünyaya ağlamak isteyen ağlasın artık!*” (Gazzâlî, İhyâ, III, 203).

İrâkî (806/1403) rivayet için “bir aslını bulamadım” demiştir. (İrâkî, el-Muğnî, III, 203).

2. “*Dünya bir köprüdür, üzerinden geçin, onarıp mâmur hale getirmeyin*” (Gazzâlî, İhyâ, III, 205).

Rivayet için Sağâni (650/1252) “mevzû” derken (Sağâni, el-Mevdû'ât, 1985:38), Ezherî (1325/1907), Sağâni'nin bu hükmüne ilâve olarak Zehebî (748/1347)'den “münker, bilinmiyor” değerlendirmesini nakletmiştir (Ezherî, Tahzîru'l-müslimîn, 1985: 144). Gazzâlî ise Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996)'ye uymak suretiyle, sözü Hz. İsa'ya isnat ederek, “*Ey Havârilirim! Ben sizin için dünyayı yüzüstü yere vurdum. Benden sonra sakın onu ayağa kaldırmayın. Dünyanın üzerinden geçin, imarıyla ilgilenmeyin. İyi bilin ki, bütün kötülüklerin başı dünya sevgisidir*” lafzıyla nakletmiştir. (Gazzâlî, İhyâ, III, 205).

3. “*Dünyadan sakının, çünkü o, Hârût ve Mârût'tan daha büyüleyicidir*” (Gazzâlî, İhyâ, III, 204).

Rivayet hakkında Zehebî (748/1347) “münker-aslı yok” derken (Zehebî, Elbâni ed-Da'ife, 1992:I, 106), İrâkî ve İbn Hacer (852/1448) onu teyit etmişlerdir (İrâkî el-Muğnî, III,

³ Daha fazla bilgi için bkz. Güler, İlhami, “Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında ‘Dünya’ya Karşı Mesafe Bilinci”, *İslâmîyât*, Cilt, 2, sayı 4, Ekim-Aralık, Ankara, 1999, s. 38-40.

204). Sübkî (771/1370)'nin isnadını bulamadığı haber için Elbânî de “mevzû-aslı yok” demiştir (Elbânî, ed-Da'îfe, 1992:I, 107).

4. “*Benden sonra size ateşin odunu yiyip bitirdiği gibi, imanınızı yiyip bitirecek bir dünya gelecektir*” (Gazzâlî, İhyâ, III, 206).

Haber hakkında Irâkî (806/1403) “bir aslını bulamadım” derken (Irâkî, el-Muğnî, III, 206); Sübkî de onu hadis kaynaklarında bulamadığı rivayetler listesine almıştır (Sübkî, Tabakât, IV, 345).

5. “*Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), Ashabım'dan en son girecek olan da, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'tır.*” (Gazzâlî, İhyâ, IV, 287).

Irâkî'nin verdiği bilgiye göre haberi Taberânî (360/971) *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserinde Muaz b. Cebel'den ferd isnatla nakletmiş ve münker olduğuna dikkat çekmiştir (Irâkî, el-Muğnî, IV, 287).

Yusuf el-Karadavî, bu içerikteki hadislerin, rivayet ilimleri açısından sâbit olsalar bile, “mal fitnesinden ve zenginliğin sebep olduğu azgınlıktan insanları sakındırma” amacıyla varit olduklarına ilişkin kanaatini dile getirmiştir (Karadavî, Sekâfetü'd-dâ'îye-çeviri: M.Ali Siraceddin, Kültür Yapımız-, s. 92).

Bu tür rivayetlerin, onların hadis olduklarını düşünerek eserine alan Gazzâlî'nin düşünce ve zihniyetine tesir etmediğini düşünmek, ilmin doğasına aykırı olur.

Nitekim Gazzâlî'nin, “dünya” ilgili görüşlerinde isabetsiz sonuçlara ulaşmasının asıl sebebi, hadis ilmindeki yetersizliğine ve konu ile ilgili naklettiği bu tür asılsız habere bağlayan İbnu'l-Cevzî, onun “*Peygamberlerden cennete en son girecek olan, zenginliği sebebiyle Süleyman (a.s.), Ashabım'dan en son girecek olan da, dünyadaki zenginliği sebebiyle Abdurrahman b. Avf'tır.*” ve “*Abdurrahman b. Avf cennete emekleyerek girecektir*” gibi rivayetlere dayanarak, “mal mülk sahibi olmayı” yermesi hususunda şu ifadeleri kullanmıştır:

“*Bunların hepsi İslâm'a ve akla aykırıdır, mal ile neyin kastedildiğini iyi anlamamaktır. Bu gibi bâtil hadisleri bilgisiz zâhidler naklederler ve zenginliğin hayra ulaşmada bir engel olduğunu sanırlar. Abdurrahman b. Avf'ın cennete sürünerek girmesi, malın kötülüğü hususunda yeterli delildir, derler. Oysa mal biriktirmek mübahtır. Kötülenen, malın meşrû olmayan yollardan kazanılması, yahut ondan verilmesi vacip olan hakların yerlerine ulaştırılmamasıdır. Abdurrahman b. Avf ise, bu iki halden de münezzehtir*” (İbnu'l-Cevzî, el-Mevdû'ât, 1985:III, 273; Telbîsu İblîs, s.201).

Gazzâlî'nin bu tür rivayetleri açıklarken, onları hadis zannederek yaptığı yorumlar, “*kastı aşan, İslâm'ın dünya tasavvuruna uygun olmayan yorumlar*” sayılmış; İslâm dünyasında “Bir lokma bir hırka” felsefesinin yaygınlaşmasına katkı sağlayarak, İslâm dünyasının geri kalmasına sebep olduğu eleştirilerine mâruz kalmıştır.

Dünyaya rağbet etmemeyi tavsiye eden uydurma rivayetlerin Tasavvuf kitaplarında ve İhyâ'da yoğun olarak bulunduğu doğrudur. Bu tür haberlerin, İslâm'ın dünya tasavvurunun çarpıtılmasında ve yanlış anlaşılmasında rolü olduğu da doğrudur. Ancak, topyekün İslâm dünyasının geri kalmasını, sadece Tasavvuf'a, sadece Gazzâlî'ye, sadece İhyâ'ya fatura eden yorumlara katılmak mümkün değildir. Bunu normal bir akıl da, kabul etmekte zorlanır. Çünkü İslâm dünyasının gerilemesi veya ilerlemesi, bir tek sebebe bağlanamayacak kadar komplike ve çok yönlü bir olgudur. Konuyu tarihî, idarî, siyasî, sosyo-ekonomik ve psikolojik boyutlarından soyutlayarak ele almak, bizi yanlış sonuçlara götürecektir.

Diğer taraftan şunu da belirtelim: İhyâ hadisleriyle ilgili eleştiriler elbette haklıdır ve yerindedir. Zaten bu tespitlerin birçoğu, Gazzâlî gibi Şâfiî olan ve ona saygı duyan kişilerin tespitleridir. Elbette hepsinin bir açıklaması vardır. Ancak bütün bunlar, Gazzâlî'nin “büyük bir kafa, büyük bir akıl, büyük bir beyin” olduğu ve onun İslâm düşüncesine çok büyük katkılar sağladığı gerçeğini değiştirmez. Nitekim Tasavvuf araştırmalarıyla ve dengeli düşünceleriyle tanınan Annemaria Schimmel, İhyâ hakkında “İslâm'a ait bütün kitaplar yok edilse, sadece İhyâ kalsa, İslâm medeniyeti varlığını sürdürürdü” (Yetkin, İbnu'l-Arabî ve Ekberîlik, 2010:144) şeklinde ilgi çekici bir değerlendirmede bulunmuştur.

İhyâ hadisleri ile ilgili bir diğer tenkit konusu da İhyâ'da geçen hadislerin lafızlarının, orijinal hadis kaynaklarında geçen lafızlara uymadığı hususudur. Doğrusu bu da, yerinde bir eleştiridir. Nitekim İhyâ'yı *İthâfu's-Sâdeti'l-müttakîn* adıyla şerheden Zebîdî (1205/1790)'nin bu konudaki değerlendirmesi şudur:

“Gazzâlî İhyâ'da hadis rivayetinde ruhsat ve genişliği tercih etmiş, rivayetlerinde takdim-tehir, ilâve ve eksiltmeler yapmış, bazen de hadislerin lafızlarını muhafaza işine yeterince özen göstermemiştir” (Zebîdî, İthâfu's-sâde, 1989:I, 65).

Peki, İhyâ'da kullanılan hadislerdeki bu za'fların sebepleri neler olabilir?

Gazzâlî *Kânunu't-te'vîl* adlı eserinde, kendinin hadis ilmindeki yeri ve birikimine dair bir durum tespiti yapmıştır. Bu husustaki sözü (بضاعتي في علم الحديث مزجاة) = “Hadis ilmindeki sermayem azdır” (Kânû't-te'vîl, 1992:30) şeklindedir.

Bu söz salt, ahlâk sahibi bir ilim adamının “alçak gönüllülüğü” olarak mı algılanmalıdır, yoksa yaşadığı çağın sosyal, kültürel şartlarının dayatması veya kendi yetiştirme tarzının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bir gerçeklik midir?

Bir başka anlatımla, Gazzâlî hadis ilminde gerçekten mi zayıftır, yoksa o bu sözle çağdaşı olan meslekten hadisçiler kadar hadisle ilgilenemediğini mi kastetmiştir?

Bunun net ve kesin cevabını verme imkânından mahrumuz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz:

Bizim tahminlerimize göre, Gazzâlî'nin İhyâ'daki hadis kullanımının tartışmaya açık olmasının yegâne sebebi, yetiştirme tarzı ve ilim çevresidir. Onun İmamu'-Harremyn el-Cüveynî'nin medresesinde yetiştiği, ilmî alt yapısının orada şekillendiği ıskalanırsa, ilmî kişiliğini tespitinde yanlış sonuçlara ulaşırız. Cüveynî medresesinin programında yer alan temel dersler Kelam, Usûl, Fıkıh, Mantık ve Cedel ilimleridir. Medresede Hadis ilimlerinin kayda değer bir ağırlığı bulunmamaktadır. Bu yüzden Gazzâlî, uzmanlık ölçüsünde rivayet ilimleri tahsili yapmadı. Özellikle hadislerin kaynakları, isnadları, isnadın ittisali ve inkıtâi, râvilerin ahvâli konularında detaylı teknik bilgilere sahip değildi. Yani meslekten bir hadisçi olmadığı gibi, hatırı sayılır bir hadis çevresine de sahip olmadı (Karadavî, el-İmâmu'l-Gazzâlî beyne mâdihih ve nâkidihi, 1994:151). Bu konuda Mehmet Görmez bazı eserlerinde hadis konusundaki tespitlerinden hareketle "bu satırları okuyanlar, Gazzâlî'nin hadis ilminin en ince teknik meselelerine vâkıf olduğunda tereddüte düşmezler" diyerek, onun "hadis ilminde sermayesinin kıt olduğuna" dair sözünün hem hayranlarını hem de hasımlarını hayretlere düşürdüğünü ifade etmiştir (Görmez, Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum, 2014:37).

Bir diğer önemli husus da, Gazzâlî'nin kendinden önceki Hâris l-Muhâsibî (243/857), Kuşeyrî (465/1073) ve özellikle Ebû Talib el-Mekkî (386/996) gibi sûfilerden çok etkileneceği olmasıdır. İbn Teymiyye (728/1328), Sübkî (771/1370), Brockleman, Fuat Sezgin, İhyâ şârihi Zebîdî (1205/1790), İsmail Hakkı İzmirli (1965) ve Abdulfettâh Ebu Gudde (1997) gibi âlimlerin bildirdiklerine göre, Muhâsibî (243/857)'nin *er-Riâye* ve Ebu Talib el-Mekkî (386/996)'nin *Kûtu'l-kulûb* adlı eseri, İhyâ'nın hem tasavvuf düşüncesi, hem de hadis kullanımı açısından en çok etkilendiği kaynaklardır (İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 1404, X, 551-552; Sübkî, *Tabakât*, VI, 247; Zebîdî, *İthafu's-sâde*, 1989:I, 4; Leknevî, *el-Ecvibetu'l-fâdila*, 1994:118; Brockleman, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, 1937-1939:I, 359; Fuad Sezgin, *Geschichte der Arabischen Schriftums (Târîhu't-türâsi'l-Arabî*, trc. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl, II, 488-489); İzmirli İmail Hakkı, *Mustasvife Sözlere mi, Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*, 1343:52- 60. Daha geniş bilgi için bkz. Bilal Saklan, "İhyâu Ulûmuddîn'in Temel Kaynaklarından Kûtu'l-Kulûb", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2001:59 – 62).

Bu eserlerden sayfalarca nakiller yapmış, orada geçen hadisleri aynı lafızlarla, hatta bazen aynı sırayla aktarmıştır. Bunlarla yetinmemiş, oradaki hadislere çok sayıda başka hadisler de eklemiştir.

Bu konuda Gazzâlî'yi yönlendiren ana sâik, söz konusu sûfî yazarların dinlerine diyanetlerine ve bilgilerine kayıtsız şartsız güvenmiş olmasıdır. Onların hadisleri kendinden daha iyi tanıdıklarına, "*sahihini sakîminden, hasenini zayıfından ayırmada*" daha mâhir olduklarına inanmıştır. Nitekim Ebû Gudde, *İhyâ*'da zayıf ve asılsız haberlerin çokça bulunmasını, Gazzâlî'nin Hadis ilminde yetişkin olmaması

yanında, hadislerin çoğunu Ebû Tâlib el-Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb*'dan almış olmasına bağlamıştır (Leknevî, el-Ecvibe, 1994:118).

Kanaatimize göre İhyâ'da zayıf hadislerin çokça bulunmasının bir başka sebebi de, Hadisçilerin, “helâl-haram-ahkâm” konuları dışında olmak kaydıyla, “tergîb-terhîb-amellerin fazîletleri ve mev'ıza” konularında “*zayıf hadisle amel edilebileceğine*” dair cevaz hükmü olsa gerektir. Ne var ki, Gazzâlî bu çerçeveyi daha da genişletmiş, özellikle “*mal-zenginlik ve dünyayı*” kötöleyen, “*fakirlik ve zühdü*” öven çok sayıda sıhhati tartışmalı rivayete yer vermiştir. Meselâ, *İhyâ*'nın “*Kitâbu zemmi'd-dünyâ*” (Gazzâlî, *İhyâ*, III, 202-232) kısmında bol miktarda çok zayıf ve asılsız rivayeti nakletmiştir. Nitekim İhyâ'da, Sübkî'nin senedini bulamadığı hadislerin daha da yoğunlaştığı konuların bir dökümü yapılsa, “*Zemmu'd-dünyâ, zemmu'l-mâl, fakr ve zühd*” başlıklarının öne çıktığı görülecektir. Tasavvuf kaynaklarında geçen ihtilafli haberlerle ilgili olarak yapılan akademik çalışmaların ortaya koyduğu verilere göre, söz konusu başlıklar, tasavvuf kaynaklarında mevzû rivayetlerin ve asılsız haberlerin daha fazla bulunduğu konular arasındadır. Bu tür değerlendirmelerde İhyâ hadislerinin, çok önemli bir paya sahip olduğu tespit edilmiştir.⁴

Hatta bu rivayetleri açıklarken yaptığı yorumlar, “*kastı aşan, İslâm'ın dünya tasavvuruna uygun olmayan yorumlar*” sayılmış; İslâm dünyasında “Bir lokma bir hırka” felsefesinin yaygınlaşmasına katkı sağlayarak, İslâm dünyasının geri kalmasına sebep olduğu eleştirilerine mâruz kalmıştır. Ancak bu genel değerlendirmeye ihtiyatla yaklaşmak gerektiği hususuna geçen satırlarda temas etmiştik.

İhyâ'daki hadis kullanımının, sonraki dönem sûfî yazarlar üzerindeki etkilerinden de bir nebze söz etmemiz yerinde olacaktır:

Gazzâlî'yi hem tasavvuf düşüncesi hem de hadis kullanımı konusunda aynıyla taklit edenlerin başında, Bağdat'ın meşhur sûfisi Abdulkadir Geylânî (561/1165) gelmektedir. *el-Gunye li tarîkı ehli'l-hakk* ve *el-Fethu'r-rabbânî* adlı eserlerde kullanılan hadislerle, *İhyâ*'da geçen hadisler arasında, gerek hadis lafızlarının genel havası, gerekse sıhhat oranları bakımından kayda değer bir benzerlik bulunmaktadır. Nasıl Gazzâlî *İhyâ*'da kullandığı hadislerin sağlamlığı konusunda iddiasızsa, tam aksine, “*Hadis ilmindeki sermayem azdır*” diyerek tevâzu göstermiş ve *İhyâ*'da'ki hadisleri, hadiste uzman olan kişilerin takdirine havale etmişse, tıpkı onun gibi Abdulkâdir Geylânî de iddiasızdır, o da herhangi bir “hadis tashih yöntemi” önermemektedir.

⁴ Zühd konusunda başta İhyâ olmak üzere, Tasavvuf kitaplarında geçen 45 adet “asılsız” ve “çok zayıf” haber örneği ve değerlendirmeleri için bkz. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis-Tasavvuf Kaynaklarındaki Tarıfmalı Rivayetler*, s. 549- 605. Aynı konudaki hadislerin değerlendirilmesi için ayrıca bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerden Dayanakları*, s. 383-410.

Oysa İbn Arabî ile birlikte, Gazzâlî ve benzeri sûfîler tarafından kullanılan bütün hadislerin, "sûfî yöntemlerine göre sahîh oldukları" iddia edilmeye başlamıştır. Bu hususun en tipik örneklerini İbn Arabî (638/1240) çizgisinin önemli temsilcileri olan Şârânî (973/1565), İbn Hacer el-Heytemî (974/1567), Abdulazîz ed-Debbâğ (1132/1720) ve nihayet Osmanlı âlimlerinden İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725) gibi sûfîlerde gözlemlemek mümkündür. Özellikle Bursevî, *"Bu tür hadisleri Gazzâlî ve İbn Arabî gibi sûfîler kullanıyorsa, bunların sıhhatlerinden şüphe etmeye gerek yoktur. Çünkü onlar eserlerine aldıkları hadislerin sahîh olduklarını keşif ve ilham yoluyla tespit etmişlerdir"* diyerek, yöntem de içeren tartışmaya açık bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç itibariyle İbn Arabî çizgisini izleyen sûfîler, Gazzâlî'den farklı olarak İhyâ dahil, sûfîler tarafından yazılan eserlerdeki bütün hadislerin, nakil yönüden değilse bile, keşfen sahîh ve sâbit olduklarını, çünkü sufîlerin keşif yönteminin hadisçilerin nakil kurallarından daha sağlam olduğunu iddia etmişlerdir. Evet, Gazzâlî ve Abdulkadir Geylânî de sûfî ilhamı ve keşfinden bahsetmişlerdir. Ancak eserlerinde *"hadislerin keşif ve ilham yoluyla alınması ve tashih edilmesinden"* asla söz etmemişlerdir. Elbette bu, önemli bir farktır ve hadisçiler tarafından kabul edilmeyen bir yöntemdir.

SONUÇ VE İHYÂ İLE İLGİLİ BİR TEKLİF

Özellikle Gazzâlî sonrası sûfî yazarların bir kısmında gözlemlenen hadis değerlendirme yöntemi olarak keşif ve ilhamı ölçü alma, hadis rivayet ilimlerinde esas kabul edilen ölçülere göre problemlili bulunduğu halde, hadislerin sûfinin keşif ve ilhamıyla sâbit ve sahîh kabul edilmesi gerçeği, hadis usulü kurallarına göre kabul edilmesi uygun olmayan bir durumdur. Bu tartışmaya ve başka ihtimallere medâr ve macâlî bulunmayacak netlikte bilimsel bir gerçektir. Din demek olan hadislerin sıhhatini belirlemede, şahsa göre değişebilen, sağlaması yapılamayan ve istismara açık kapı bırakan ve sübjektifliği kesin olan ölçütlerin, daha doğru bir anlatımla, ölçütsüzlüğün esas alınması, hadis ve sünnete pahalya mal olacak bir tutumdur.

Gazzâlî'nin böyle bir yöntemi esas aldığına ilişkin açık bir delilimiz yoktur. Tam aksine o, hadis konusunda sermaye ve birikiminin yetersiz olduğundan söz ederek işi hadis ilminde uzman olanların takdirine havale etme dürüstlüğü göstermektedir. Ancak onun başta Hâris el-Muhasibî ve Ebu Talib el-Mekkî olmak üzere kendinden önceki dönemde yaşayan sûfîlerin kitaplarında geçen hadislere veya benzer muhtevada rivayetlere güvendiği anlaşılmaktadır. Sonuçta İhyâ'da bulunan hadisler, hadis usulü âlimlerince ortaya konulmuş kurallara uygunluğu gibi bir ölçüye dayanarak esere alınmış değildir. Şu halde yapılacak iş, eserde geçen rivayetlerden, hadis uzmanı kişilerin ortaya koyacağı "sıhhat vizeleri"ni göz önünde bulundurarak faydalanmaktır. Bu özen gösterilmesi ve ıskalanmaması gereken bir ölçü olmalıdır.

İhyâ'dan yararlanma konusunda dikkat edilmesi gereken iki önemli hususa da temas etmekte fayda görüyoruz:

Başta Irâkî'nin tahrir çalışmaları olmak üzere, Sübkî, İbnü'l-Cevzî, İbn Hacer, Kasım b. Kutluboğa ve nihayet *İhyâ*'yı şerheden Zebîdî'nin çalışmaları, *İhyâ*'dan binçili bir şekilde yararlanmamızı kolaylaştıran eserlerdir.

Ne var ki, bugün itibariyle bu kolaylıklardan yararlanma imkânı sadece ilim çevreleri için söz konusudur. Elette bu da önemlidir. Ancak geniş halk kesimleri *İhyâ* hadisleri ile ilgili bu kolaylaştırıcı imkânlardan habersiz ve mahrum durumdadır. Bu bakımdan, *İhyâ*'nın ruhunu zedelemeyen ve ruh eğitimiyle ilgili çok sayıda faydalı bilgiyi kapsam dışı bırakmaksızın, "*mevzû, senedsiz ve çok zayıf hadislerden ve kastı aşan mübalağalı yorumlardan arındırılmış bir ihtisarinin ortaya konulması*", İslâm düşüncesi ve kültürü adına önemli bir hizmet olacaktır diye düşünüyoruz. Kanaatimize göre, bu hizmet sorumsuz şahıs ve grupların insafına havâle edilecek bir iş olmasa gerektir. Bu işi, bizzat başkanlık, görevlendireceği bir kurul veya başka kurumlar aracılığı ile eşgüdüm çerçevesinde gerçekleştirebilir. Doğrusu, hacmine rağmen, Türkiye'de ve bütün dünyada neredeyse her Müslüman evinde bulunan *İhyâ* buna değer diye düşünüyoruz. Orijinali asırlardır elimizdedir, elbette asli hüviyetiyle korunmalıdır. Bu ilme, ilim adamına ve tarihe saygının gereğidir. Ancak insanlığın eserden sıhhatli bir şekilde faydalanması için, bir anlamda bir "tehziib" çalışmasına ihtiyaç bulunduğu da açıktır.

İhyâ'nın Türkçeye çevirilerinden birindeki hadis ile ilgili bir za'fa da işaret etmemiz gerekir: Ahmet Serdaroğlu tarafından yapılan çeviride dipnotlarda Irâkî'nin tahrir çalışmasından aktarılan bilgiler önemli ölçüde eksik verilmiştir. Pek çok yerde Irâkî'nin "*Bir aslını bulamadım*" dediği haberlere dipnotlarda işaret edilmediği gibi, çoğu yerde "*zayıf bir senedle, zayıf bir isnadla*" kayıtları kaldırılarak "*Falan falandan tahrir etmiştir*" demekle yetinilmiştir.⁵

Doğrusu bu durumu, ilmin haysiyeti, ilmin gerektirdiği adalet duygusu ve objektiflik kurallarıyla bağdaştırmanın imkânı bulunmamaktadır. Temennimiz, Diyanet İşleri Başkanlık kurumunun, az önceki teklif uygulama safhasına geçerse, bu düzgün ve sakıncasız nüshanın, yalın bir Türkçe ile dilimize kazandırılmasıyla da ilgilenmesi ve yeni basımlarda bu tür sakıncaların giderilmesidir.

⁵ Daha geniş bilgi ve örnekler için bkz. Bilal Saklan, "İhyâ ulûmî'd-dîn'in Temel Kaynaklarından Kûtu'l-kulûb", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2001, Yıl. 2, Sayı: 5, s. 60-61. Benzer tespitler için ayrıca bkz. Görmez, Gazâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum, 52-54.

KAYNAKÇA

ABDULHÂDÎ BÛ TÂLİB ve diğer., el-İmam Ebû Hâmid el-Gazzâlî Mütessavvifen ve mütekellimen ve fakîhen, Dâru't-takrîb beyne'l-mezâhibil-islâmiyye, 1. bsk. Beyrut 2001.

AVCI, Seyit, Sûfilerin Hadis Anlayışı Bursevî Örneği, Ensar Yayıncılık, Konya 2004.

BROCKELMANN, Geschichte der Arabischen Litteratur, Leiden, 1937-1939.

ELBANÎ, Muhammed Nâsiruddîn, Silsiletü'l-ehâdis ed-da'îfe ve'l-mevdû'a ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme, I-VIII, Mektebetü'l-ma'ârif, 1. bsk., Riyad 1992.

EZHERÎ, Muhammed Beşîr Zafîr, Tahzîru'l-müslimîn mine'l-ehâdisi'l-mevdû'a, Beyrut 1985.

GAZZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, İhyâu ulûmî'd-dîn, I-IV, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, trs.

---, Kânûnu't-te'vîl, tahrîc-ta'lik: Muhammed Bîcû, 1. bsk., Dimeşk 1992.

GÖRMEZ, Mehmet, Gazzâlî'de Sünnet, Hadis ve Yorum, Otto Yayınları, 1. bsk. Ankara 2014.

GÜLER, İlhamî, “Osmanlı Popüler Dînî Edebiyatında Dünyaya Karşı Mesafe Bilinci”, İslâmiyât, cilt 2, sayı 4, Ekim-Aralık, Ankara 1999.

İRÂKÎ, Ebu'l-Fadl Zeynuddin Abdurrahman b. Hüseyin, el-Muğnî an hamli'l-esfâr fi'l-esfâr (Gazzâlî'nin İhyâ'sı ile birlikte), Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut ty.

İBN HACER, Ahmed b. Ali el-Askalânî, Lisânü'l-mîzân, I-VII, 3. Bsk. thk. Müessesetü'l-A'lemî, Beyrut 1986.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, Telbîsü İblîs, Kahire ty.

---, Kitâbu'l-mevdû'ât, I-III, 2. bsk., thk., Abdu'l-Mu'tî Emin Kal'acî, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

İBN KEŞİR, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn, el-Bidâye ve'n-nihâye, I-XIV, Mektebetü'l-ma'ârif, Beyrut 1990.

İBN TEYMİYYE, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim el-Harrânî, Mecmûu'l-Fetâvâ, I-XXXVIII, Beyrut 1978.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, Mustasvife Sözleri mi, Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri, İstanbul, 1343.

KASIMÎ, Muhammed Cemaluddîn ed-Dimeşkî, Kavâidu't-tahdîs min fûnûni mustalahi'l-hadîs, 1. bsk., Dâru'n-nefâis, thk., Muhammed Behcet el-Bîtâr, Beyrut 1987.

KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, er-Risaletü'-müstatrafe, İstanbul 1986.

KUFRALI, Kasım, "Gazzâlî", MEB İslâm Ansiklopedisi, IV, İstanbul 1977.

LEKNEVÎ, Abdulhayy Muhammed Abdulhalîm, el-Ecvibetu'l-fâdila li'l-es'ileti'l-aşera el-kâmile, (ta'lik ve thk. Abdulfettâh Ebu Gudde), Beyrut 1994.

SAĞÂNÎ, Ebu'l-Fedâil Hasen b. Muhammed, el-Mevdû'ât, Dâru'l-Me'mûn li't-türâs, Beyrut 1985.

SAKLAN, Bilal, "İhyâu Ulûmuddîn'in Temel Kaynaklarından Kûtu'l-Kulûb", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2001, Yıl: 2, sayı: 5.

SEZGİN, Fuad, Geschichte der Arabischen Scribfttums (Târîhu't-türâsi'l-Arabî, trc. Mahmud Fehmî Hicâzî-Fehmî Ebu'l-Fadl, Mısır 1978).

SÜBKÎ, Tâcuddin Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali Abdulkâfî, Tabakâtü'ş-Şâfiyyeti'l-kübrâ, I-VIII, 1. bsk., thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Beyrut ty.

TOKSARI Ali, "Gazâlî'nin Hadis Anlayışı ve İhyâu Ulûmi'd-din Adlı Eserindeki Hadislerin Tahlili", İmam Gazâlî Kongresi, Kayseri 1988.

UYSAL Muhittin, Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler), Ensar Neşriyat, 2. bsk., İstanbul 2012.

YETKİN, İlker Jandar, İbnü'l-Arabî ve Ekberîlik, Ataç Yayınları, İstanbul 2010.

YILDIRIM, Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Diyanet Yayınları, Ankara 2000.

YUSUF EL-KARADÂVÎ, el-İmâmu'l-Gazzâlî beyne mâdihîhi ve nâkîdih, Beyrut 1994.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed el-Huseynî, İthafu's-Sâdeti'l-müttakîn bi şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn, I-XIV, 1. Bsk., Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1989.

ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Siyeru A'lâmi'-nübelâ, I-XXIII, 1.bsk., Müessesetü'r-risâle, Beyrut 19

“BAKIŞLARIN KISILMASI”, “HİMÂR” VE “GÖRÜNEN ZİYNET” İFADELERİ BAĞLAMINDA TEFSİRLERDE TESETTÜR KONUSUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ayşe Betül ORUÇ*

ÖZET

Müslüman toplum içerisinde kadınlar için söz konusu olan hususlardan biri de tesettür meselesidir. Tesettür konusunda kadınların örtünmesi meselesi önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Konuyla ilgili ayetlerde, kadınların ve erkeklerin bakışlarını kısımları emrinin öncelikle yer aldığı görülmektedir. Diğer yandan kadınların başörtüleri ve belli gruplar dışında ziynetlerini göstermemeleri konuları da beyan edilmektedir. Ayetlerdeki ifadelerin tefsir kaynaklarındaki değerlendirmesi üzerinde durulan bu çalışmada görüş farklılıkları, ortaya konan delillerle beraber ele alınmaktadır. Bu şekilde örtünme bağlamında tefsir kaynaklarındaki kadın algısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tefsir, kadın, başörtüsü, tesettür.

ASSESSMENT OF HIJAB SUBJECT REGARDING TO EXPRESSIONS; “HIJAB OF THE EYES/ GLANCES DOWNWARDS”, “HİMÂR/COVERING FOR HEAD” AND “APPARENT BEAUTY” AT THE COMMENTARIES OF THE QUR'AN (TAFSİR)

ABSTRACT

One of the features of Muslim Societies is Hijab/modest dressing for women. Covering of women composes the most important section of this Hijab point. Hijab of eyes/glances downwards of men and women order is preliminarily included in the concern verses. On the other hand, head coverings of women and not to display their beauty except what is apparent are stated. This study which emphasizes assessment of expressions in the verses at the resources of the commentaries of the Qur'an considered diversity of views together with their evidences. In this way, woman sense at resources of the commentaries of the Qur'an regarding to Hijab matter will be tried to be set forth.

Key words: Qur'an, tafsir, woman, himâr/covering for head, hijab.

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aboruc@konya.edu.tr

GİRİŞ

Kur'an'da tesettür konusuyla ilgili olarak gerek hanım gerekse erkeklere hitaben bakışlarını kısımları; hanımlara yönelik olarak ise görünen ziynetleri dışında "hımâr"larıyla örtünmeleri emredilmektedir. Söz konusu ifadelerin yer aldığı ayetler çerçevesinde farklı görüşlerin ve delillerin dile getirildiği görülmektedir. Bu çerçevede konuyla ilgili ifadelerin tefsir kaynaklarındaki algılanışı ve değerlendirilmesi meselesi, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

1. "Bakışların Kısılması" Emri

Nûr 24/30 ve 31. ayetlerde *"Mümin erkeklere söyle, bakışlarını kısınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, bakışlarını kısınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini, yakalarının üstüne sıkı sıkıya bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları, ellerinin altında bulunanlar, kadınlara karşı meyli kalmamış erkek hizmetçiler veya kadınların mahrem yerlerini henüz anlamayan erkek çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz."* buyrulmaktadır.

Belirttiğimiz ayetlerde gerek erkeklere gerekse hanımlara yönelik gelen emirlerde Müslümanların bakışlarını haram olandan helale yöneltmesi istenmektedir (Beğavî, 1409h.: VI, 32; Zemahşerî, 2009: s. 726; Tabersî, 2005: VII, 176; Şevkânî, 2007: s. 1007). Gözlerini haramdan korudukları gibi namuslarını ahlaksız yollardan korumaları gerekmektedir (Huvvârî, 1990: III, 173; Mâturidî, 2005: VII, 544; Cessâs, ts.: III, 315; Tabersî, 2005: VII, 176; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33; Suyûtî, 2003: XI, 17). Burada yasaklanan bakış, zinaya yol açan bir etkiye sahiptir (Kutub, ts.: IV, 2511; Derveze, 2000: VIII, 401; Sâbûnî, ts.: II, 140). Bu yüzden öncelikle harama bakmaktan sakınılması emredilmektedir. Allah Teâlâ bakışlar konusunda yasaklama getirerek bakışların sebep olduğu her türlü kötülüklerin de bu şekilde engellenmesini mümkün kılmaktadır (Şa'râvî, 1991: XVI, 10250, 10253).

Ayetlerde bakışların kısılması emri "يَغْضُوا مِنْ ابْصَارِهِمْ" şeklinde ba'ziyet ifadesi olan "min" ile birlikte gelmektedir. Bu durumdan dolayı bakışların bir kısmının yasaklandığı; bir kısmının ise mübah olduğu belirtilmektedir (Mâverdî, ts.: IV, 89; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 377; Kurtubî, 2006: XV, 204; Ebussuûd, ts.: VI, 169; Âlûsî, ts.: XVIII, 138). Bakışların bir kısmının caiz olduğuna dair ileri sürülen delillerden biri de Ahzâb 33/52. ayette *"Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan cariyeler hariç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helal değildir. Allah her şeyi gözetler."* şeklinde gelen buyruktur. Bu ayette kişinin güzelliğinin beğenilmesi söz konusudur ki; bunun için o kimseye bakmak gerekir. Dolayısıyla evlenmek istediği hanımın yüzüne ve ellerine bakabileceği yönünde bir iznin olduğu söylenmektedir (Sa'lebî, 2004:

V, 125; Kurtubî, 2006: XVII, 199). Söz konusu bakışın kişinin o hanımla evlenme isteğini artırabileceği, bu bakımdan belli bir maslahata yönelik olduğu dile getirilmektedir (Cessâs, ts.: III, 316; Kurtubî, 2006: XVII, 199, 200). İmam Mâlik (v. 179/795) bu maksatla hanıma bakmanın, hanımın izni ile el ve yüzüne bakmakla sınırlı olduğunu belirtmektedir. Şâfiî (v. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ise kadının tesettürlü olması durumunda izninin olup olmadığına bakılmaksızın evlenme gayesiyle ona bakılabileceğini söylemektedir (Kurtubî, 2006: XVII, 200).

Tefsir kaynaklarında aynı ifade içerisinde geçen “basar” kelimesine de dikkat çekilmektedir (Şevkânî, 2007: s. 1007). Görmenin kalbe giden en büyük kapı olduğu (Kurtubî, 2006: XV, 203, 209), bir işe yönelme konusunda kalbin meyletmesinin önemli olduğu (Kuşeyrî, 1971: II, 607; İbn Kayyım, 1427h.: II, 237), fitnenin öncelikle gözden başladığına dikkat çekilmektedir. Zaten Hz. Peygamber’in ısrarla bakmayı yasakladığı bilinmektedir (Mâturidî, 2005: VII, 543; Mâverdî, ts.: IV, 89; Beğavî, 1409h.: VI, 32; Suyûtî, 2003: XI, 19). Allah Rasulü, Hz. Ali’ye ve Cerîr b. Abdillâh’a tavsiyelerinde ilk bakışı devam ettirmemeleri uyarısında bulunmuştur [Ebû Dâvûd, Nikâh 42, 43 (2148, 2149); Tirmîzî, Edeb 27 (2776, 2777)].

Erkeklerin bakışlarını kısımları yönündeki emrin akabinde bakışların neden kısılacağı ve mahrem yerlerin neler olduğuna dair bir ifadeye yer verilmemektedir. Söz konusu durumun âdeten bilindiği için bunların dile getirilmediği belirtilmektedir (Cessâs, ts.: III, 315; İlkiyâ el-Herrâsî, 1983: IV, 311; Kurtubî, 2006: XV, 202). Bununla birlikte Müfessir Râzi konuyla ilgili olarak erkeğin erkeğe, kadının kadına, erkeğin kadına, kadının erkeğe karşı avreti olarak dört çeşit avretten bahsetmektedir:

Erkek diğer bir erkeğe göbük ve diz kapağı arasında kalan bölge dışında vücudunun her yerini gösterebilir. Göbük ve diz kapağı, avretin dışındadır. Ebû Hanîfe (v. 150/767), diz kapağını avret olarak görür; Mâlik, uyluğu avret olarak kabul etmez. Ancak Hz. Peygamber’in uyluklarını örtmeleri konusunda sahabeyi uyardığı ve bu bölgenin avret olduğunu belirttiği zikredilmektedir. Elbette erkeğin çekiciliğine aldanarak yüzüne yahut bedenine bakılması, şehvet ve fitne korkusu söz konusu olursa helal olmaz. Hatta kadın kadına yahut erkek erkeğe aynı yatakta aynı yorganın altına yatılması Hz. Peygamber tarafından uygun görülmemiştir (Beğavî, 1409h.: VI, 33; Râzî, 1981: XXIII, 203).

Erkeğin kadına bakması konusunda bakışların kısılması emredildiği gibi kadınların da yabancı erkeklere karşı bakışlarını kısımları emredilmektedir. Esasında İbni Ümmi Mektum’la ilgili hadise de buna işaret etmektedir (Zemahşerî, 2009: s. 726; İbn Kesîr, 2000: X, 217). Abdullah ibni Ümmi Mektum yanlarına geldiğinde hanımlarından sakınmalarını isteyen Allah Rasulü’ne onun âmâ olduğunu söylediklerinde “Siz de mi âmâsınız. Onu görmüyor musunuz?” demiştir (Beğavî, 1409h.: VI, 33; Suyûtî, 2003: XI, 26).

Kadının kadına karşı avreti ise tıpkı erkeğin erkeğe avreti gibidir. Göbük ve diz kapağı arasını, kadın bir başka kadına gösteremez (Cessâs, Ahkâmu’l-Kur’ân, III, 318). Ayrıca

yine fitne endişesi söz konusu olursa diğer yerleri için de bir sakınma söz konusu olacaktır (Râzî, 1981: XXIII, 203; Âlûsî, ts.: XVIII, 140).

Kadının erkeğe karşı avretine gelince yüz ve ellerinin avret sayılmadığı belirtilmektedir. Zira kadının alışveriş yaparken, alıp verirken avucunu açması gerekir. Müfessir Râzî, burada bir açıklamada bulunarak kendisinin “avuç” (el-keff) diye ifade ettiğinin, bileklere kadar elin üst ve iç bölgesi olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte bazılarının elin üst bölgesinin avret olduğu şeklinde görüş beyan ettiğini aktarmaktadır (Râzî, 1981: XXIII, 203, 204; boya/kınanın avuç içinde olması durumunda caiz olduğu; ancak ayakta olursa caiz olmayacağı ifadesi için ayrıca bk. Mâverdî, ts.: IV, 91).

Kadınların el ve yüzlerine bakma konusunda farklı durumların dile getirildiği görülmektedir: Bir amaç olmaksızın yabancı bir kadının yüzüne bakmak caiz değildir. Bu durumda “bakışları kısma” emrine uymak gerekir (Râzî, 1981: XXIII, 204).

Bir amaç taşıyan fakat fitnenin bulunmadığı bakışa gelince ilk olarak evlilik maksadıyla kadının eline ve yüzüne bakmak söz konusu olabilir. Hz. Peygamber, evlenme maksadıyla bir kadına bakmanın caiz olduğunu haber vermiş; hatta ashabını bu konuda teşvik etmiştir [Ebû Dâvûd, Nikâh 17, 18 (2082); Tirmizî, Nikâh 5 (1087); İbn Mâce, Nikâh 9 (1864, 1865)]. Diğer taraftan kadınların gündelik işlerini yaparken ellerini açmak zorunda oldukları; kendilerini tanıtmak üzere şahitlik (Mâturîdî, 2005: VII, 550; Cessâs, ts.: III, 316; Râzî, 1981: XXIII, 207; Âlûsî, ts.: XVIII, 141), mahkeme, nikah gibi işlerde (Cessâs, ts.: III, 316; Râzî, 1981: XXIII, 207; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33); doktor muayenesinde (Âlûsî, ts.: XVIII, 141) yüzlerini açmaları gerekmektedir. Bu bakımdan ayette görünen ziynetler olarak el ve yüz dışarıda bırakılmaktadır (Zemahşerî, 2009: s. 727; Râzî, 1981: XXIII, 204). Buradan hareketle kadının yüzüne, bir ihtiyaç dolayısıyla bakmanın caiz olduğu; ancak gereklilik yoksa caiz olmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte kadının yüzüne bakmamak daha iyi olanıdır (Mâturîdî, 2005: VII, 550). Hz. Peygamber’in “Gözler zina eder.” buyruğu buna işaret etmektedir [Mâturîdî, 2005: VII, 546; Cessâs, ts.: III, 316; İbnu’l-Arabî, Ahkâmu’l-Kur’ân, III, 380; Râzî, 1981: XXIII, 204; Suyûtî, 2003: XI, 20. Ayrıca bk. Buhârî, İsti’zân 12 (16); Müslim, Kader 5 (20, 21); Ebû Dâvûd, Nikâh 42, 43 (2152, 2153)]. Ayette gözlerin haramdan kaçırılması buyruğunun devamında ırzların korunması ifadesine yer verilmiştir ki bu şekilde bakışın, zinanın öncüllerinden olduğuna dikkat çekilmektedir (Râzî, 1981: XXIII, 206).

Nûr 24/30. ayette belirtilen hususların Nûr 24/31. ayette tekrar edilmesi ve ayrıca kadınlara hitaben gelmesi, konunun önemini ortaya koyan vurgulayıcı bir üsluptur (Ateş, ts.: VI, 177). Kurtubî, bakışların her iki cins için de aynı etkiye sahip olduğunu dile getirmektedir. Zira erkeğin kadına devamlı, ısrarlı bakışı neye kapı aralıyorsa kadının erkeğe bakışı da o şekilde tehlikelidir (Kurtubî, 2006: XV, 209, 210).

İslam’da toplumsal nizamın sağlanabilmesi açısından ailenin korunması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda muhatapların ırzın korunması noktasında uyarılması, ailenin ko-

runması amacına matuf olarak düşünülebilir. Ailenin huzurunun sağlanabilmesi, aile fertlerinin birbirlerine sadakatle bağlı olmalarıyla mümkündür (Karaman vd., 2006: IV, 68, 69; Şimşek, 2012: III, 483, 484). Bu bakımdan ayetlerde söz konusu edilen “bakışların kısılması” emrinin Müslüman toplumun dinamiklerini güçlendirecek önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

2. “Görünen Ziynet” İfadesi

“Mümin kadınlara da söyle, bakışlarını kısınsınlar ve ırzlarını korusunlar. Görünen kı-sımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini göstermesinler (Nûr 24/31).” ayetinde gelen *“Ziynetlerini göstermesinler!”* uyarısındaki ziyet, kadınların süslenme amacıyla kullandıkları bilezik, küpe, kolye, sürme, boya gibi unsurları içermektedir (Ferrâ, 1983: II, 249; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33). Burada iki çeşit ziynetten söz edilmektedir: İlki gizli olan ziyet: Halhal, bilezik, küpe, kolye bu grup içerisinde. İkinci grup ise görünen ziyettir. Bu görünen ziynetin ne olduğu noktasında ise ihtilaf vardır (Ferrâ, 1983: II, 249; Taberî, 2001: XVII, 256; Beğavî, 1409h.: VI, 34; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33). Kadınların normal güzelliğin dışında kullandıkları birtakım araç gereçlerle süslenmeleri durumunda, Allah Teâlâ’nın istisnada bulunduğu kimseler dışındakilere görünmeleri yasaktır (Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 34).

İbn Mesûd, görünen ziyneti dış kıyafet olarak tefsir etmektedir. O, ziyneti iki kısma ayırarak görünen ziynet elbise, gizli ziynetin ise halhal, küpe, bilezik olduğunu söylemektedir (Taberî, 2001: XVII, 256; Cessâs, ts.: III, 317. Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’ân’da yer alan rivayette bunların içerisinde kolyeyi de saymaktadır). Alkame de görünen ziyneti elbise olarak tefsir etmektedir (Taberî, 2001: XVII, 257). Bir başka rivayette ise İbn Mesûd, A’râf 7/31. ayetteki “Her mescide gidişinizde ziynetlerinizi alın.” ayetini delil göstererek ziynet elbise (Taberî, 2001: XVII, 257; Mâtürîdî, 2005: VII, 544; Sa’lebî, 2004: IV, 367; Mâverîdî, ts.: IV, 91; İbnu’l-Arabî, ts.: III, 381; Tabersî, 2005: VII, 176; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33; Şevkânî, 2007: s. 1008) veya ridâ (Sa’lebî, 2004: IV, 367). olduğunu söylemektedir. Buna karşılık görünen ziynet elbise olmadığı, ayetteki ziynetle kastedilenin ilgili uzuvlar olduğu, elbisenin altından zaten hiçbir şeyin görülmediği de belirtilmektedir (Cessâs, ts.: III, 316).

İbn Abbas görünen ziyneti sürme, yüzük (Taberî, 2001: XVII, 258; Mâtürîdî, 2005: VII, 544; Mâverîdî, ts.: IV, 91; İbnu’l-Arabî, ts.: III, 381; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33), avuç içindeki boya/kına (Taberî, 2001: XVII, 258; Nehhâs, 1988: IV, 522; Sa’lebî, 2004: IV, 367; Beğavî, 1409h.: VI, 34; Tabersî, 2005: VII, 176; Suyûtî, 2003: XI, 23); bir diğer rivayette ise bunlarla birlikte yüz, iki el (Taberî, 2001: XVII, 258; Mâtürîdî, 2005: VII, 544; Nehhâs, 1988: IV, 522; Cessâs, ts.: III, 315; Suyûtî, 2003: XI, 24). olarak ifade etmektedir. Said b. Cübeyr (Taberî, 2001: XVII, 258, 259. Atâ Taberî, 2001: XVII, 258, 259; Mâverîdî, ts.: IV, 91; Tabersî, 2005: VII, 176; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33; Suyûtî, 2003: XI, 24; Şevkânî, 2007: s. 1008), Hasan-ı Basrî (Sa’lebî, 2004: IV, 367), İbn Ömer

(Nehhâs, 1988: IV, 522; Suyûtî, 2003: XI, 23), Evzâî ve Dahhâk (Taberî, 2001: XVII, 261 Sa'lebî, 2004: IV, 367) ise görünen ziynetin yüz ve el olduğunu belirtmektedir.

Mücâhid ve İbn Zeyd, görünen ziyneti sürme, boya ve yüzük (Taberî, 2001: XVII, 260, 261), Katâde ise sürme, bilezik, yüzük (Taberî, 2001: XVII, 259; Suyûtî, 2003: XI, 25) olarak tefsir etmektedir. İbn Cüreyc, Hz. Aişe'nin görünen ziyneti bilezik ve halhal olarak tefsir ettiğini belirtmektedir (Taberî, 2001: XVII, 260). Bir başka rivayette Hz. Aişe'nin görünen ziyneti bilezik ve yüzük (Huvvârî, 1990: III, 174; Mâturîdî, 2005: VII, 544; Nehhâs, 1988: IV, 522; Cessâs, ts.: III, 315; Suyûtî, 2003: XI, 24) olarak beyan ettiği; zira bileziğin elde bulunduğunu söylediği aktarılmaktadır (İbnu'l-Arabî, ts.: III, 382). Hz. Aişe'den nakledilen rivayete göre yeğeni kendisini ziyarete gelmişti. Bu esnada Hz. Peygamber içeri girmiş ve hemen yüzünü çevirmişti. Hz. Aişe, onun kendisinin yeğeni olduğunu söyleyince Hz. Peygamber "Bir kadın adet görmeye başlayınca/bülüğa erince onun yüzü ve şurası dışındakini göstermesi helal olmaz." buyurmuş ve avucuyla kolunu tutmuş avuç içiyle yumruğu kadar kısma işaret etmiştir (Taberî, 2001: XVII, 260; Sa'lebî, 2004: IV, 367; Suyûtî, 2003: XI, 25).

Bu ifadelerden hareketle el ve yüzün avret olmadığı (Mâturîdî, 2005: VII, 546; Beğavî, 1409h.: VI, 34; Kurtubî, 2006: XV, 213; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 34; Suyûtî, 2003: XI, 26; Merâğî, 1946: XVIII, 99; Kutub, ts.: IV, 2512; İbn Âşûr, 1997: XVIII, 206, 207; Mevdûdî, 1991: III, 524; Tabatabâî, 1997: XV, 112; Derveze, 2000: VIII, 404; Ateş, ts.: VI, 178; Karaman vd., 2006: IV, 73); ziynet bu şekilde belirlenirse bunun içine sürme, yüzük, bilezik, boya/kına ve elbisenin de gireceği belirtilmektedir (Taberî, 2001: XVII, 261 ayrıca bk. Mâturîdî, 2005: VII, 547; Suyûtî, 2003: XI, 29). Zaten namaz içinde (Taberî, 2001: XVII, 262; Nehhâs, 1988: IV, 523; Cessâs, ts.: III, 315; ayrıca bk. Tabersî, 2005: VII, 176; Ebussuûd, ts.: VI, 170) ve ihramlıyken ibadet esnasında bu yerler açılmaktadır. Diğer yandan "görünen ziynet" ile kastedilen insanların yürürlükteki adetlere göre açtıkları yerler (İbnu'l-Arabî, ts.: III, 382; Râzî, 1981: XXIII, 206; Kurtubî, 2006: XV, 213) olduğu söylenmektedir. Buna göre kadınların günlük hayat içerisinde açmaktan kaçınamayacağı, âdetin bir gereği olarak kapatılması mümkün olmayan yerleri görünen ziynet kapsamındadır. Zira kadınlar günlük hayatlarını devam ettirirken ellerini açmak durumunda kalacaklardır. Hatta şahitliğin yerine getirilebilmesi bile yüzün açılmasını gerektirmektedir (Yazır, 1979: 3505; Ateş, ts.: VI, 179).

Hz. Aişe'nin görünen ziynet içerisine halhalı da dâhil ettiği görüşü esas alınırsa ellere ve ayaklara bakılabileceği söylenmektedir. Zaten abdest alırken bu yerlerin açılması ve yıkanması gerekir. Dolayısıyla namaz esnasında hanımın yüzü, elleri ve ayakları açık kalabilir. Buraları avret değildir, şehvet duymaksızın bakılabilir (Mâturîdî, 2005: VII, 546).

Hanefiler burada kastedilenin el ve yüz olduğunu belirtmektedir. Sürme yüzün süsü, kına ve yüzük ise elin süsüdür. Bu ziynetlere bakmak caiz ise ziynetlerin takıldığı yerlere de bakmak caizdir. (Cessâs, ts.: III, 315). Gizli ziynet ise küpe, kolye, bilezik, halhal ve diğerleridir (Sa'lebî, 2004: IV, 367; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 382). Burada ziynetlerin belirtilerek

ziynet yerlerinin kapatılması emredilmektedir (Mâturîdî, 2005: VII, 547; Tabersî, 2005: VII, 176; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 33; Ebussuûd, ts.: VI, 170; Şevkânî, 2007: s. 1008).

İbnu'l-Arabî'ye göre ziyet yaratılıştan gelir ya da sonradan kazanılır. Yaratılıştan gelen ziyet, kişinin yüzüdür. Elbise, süs, sürme, boya gibi kadınların kullandığı malzemelerle süslenmesi ise kazanılan ziyettir. El ve yüz görünen ziynettir; ancak buralarda sürme ve yüzük varsa o zaman kazanılmış bir ziyet olur ki örtülmesi gerekir (İbnu'l-Arabî, ts.: III, 381; ayrıca bk. Kurtubî, 2006: XV, 214).

Bununla birlikte kadının yüzünün bütün güzellikleri barındırdığı ve dolayısıyla yabancı erkeklerin kadının yüzüne bakmasının haram olmaya daha çok layık olduğu da dile getirilmektedir (Mâturîdî, 2005: VII, 547, 548).

Görünen ziyet ile kastedilenin bir niyet ve kasıt olmaksızın kadının başörtüsünün savrulup ziyetin ortaya çıkması yahut dış elbisesinin görünmesi olduğu da belirtilmektedir. Bu durumda kadın üzerine bir sorumluluk yoktur. Kadına bakmanın yasaklanması, fitne endişesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre bütün güzelliği barındıran yüz, fitne bakımından ayakta, saçta daha büyük bir tehlike arz etmektedir. Daha büyük bir fitnenin olduğu yerin kapatılmasının gerektiği dile getirilmektedir (Mevdûdî, 1991: III, 524- 526; Sâbûnî, ts.: II, 146, 147, 148).

Kimi tefsir kaynaklarında hanımların örtünmesi konusunda fitne endişesinin dile getirildiği ve bu bakımdan genç-yaşlı, çirkin-güzel arasında bir ayrıma gidildiği görülmektedir. Genç ve güzel bir bayanın erkeklerin şehvetli bakışından ve fitneden korkması halinde yüzünü ve ellerini örtmesinin daha iyi olduğu; yaşlı ve çirkin bayanların ise yüzüne bakmanın yanlış olmadığı belirtilmektedir (Mâturîdî, 2005: VII, 545, 546; Kurtubî, 2006: XV, 213, 214).

İslam'ın amacı kadını içinde bulunduğu toplumsal hayattan koparmak değil; belirlediği kurallar doğrultusunda kadını kendi yapısına uygun görevlerde bulunarak toplumun kalkınmasına katkıda bulunmasını ve bu sırada kendi karakterini kazanmasını sağlamaktır. Bu noktada Kur'an'ın kadınlar için genel geçer bir kıyafet belirlemeyip kadının nereleri örteceğini belirtmekle yetinmesi önemlidir. Hz. Peygamber zamanında kadınların toplumsal hayatta rol aldıkları, savaflara katılıp, öğretmenlik yaptıkları bilinmektedir (Derveze, 2000: VIII, 408; Ateş, ts.: VI, 177, 179, 185, 186). Dolayısıyla tefsir kaynaklarından kimilerinde kadınlarla ilgili örtünme emrinin, kadını toplum hayatından uzaklaştıracak, onu tecrit edecek bir duruma sebep olmaması meselesinin vurgulandığı görülmektedir.

Görünen ziyetin genel hükümden istisna edilmesi ifadesindeki kasdî belirsizlik ya da çok anlamlılığa işaret edenler de vardır. Aslında zamana bağlı olarak değişen ahlâkî ve toplumsal gelişimin bu konuda dikkate alındığı söylenebilir. Kur'an'ın ortaya koyduğu toplumsal ahlak ilkeleri çerçevesinde sınırların belirleneceği, dış görünüşün, kılık kıyafetin düzenleneceği belirtilmektedir (Esed, 2004: s. 713). Diğer taraftan bu şekildeki bir anlayışın doğru olmadığı, bazen iffetin korunması için hâkim kültüre karşı çıkılması gerektiği; dolayısıyla diğer insanların açılmasının Müslüman hanımların kıyafetlerini buna göre belirlemesini

gerektermeyeceği de dile getirilmektedir. Bu bakımdan ayetteki istisnanın belirlenmesinde örf, uygulama, ihtiyaç ve amacı birlikte değerlendirilmenin önem arz ettiği ifade edilmektedir. İslam’da iffeti koruma ilkesine bağlı olarak zamana ve ortama göre değişmeyen temel ilke, erkek ve kadının cezbedici yerlerini karşı cinse açmamasıdır. Cazibeli olmasına rağmen açabildiği yerler ise bir ihtiyaçtan dolayı açması gereken ve bu şekilde adet haline gelmiş yerlerdir. İslam’dan önceki dönemde kadınların başörtüsünü boyun ve gerdanlarını açıkta bırakacak şekilde örtmeleri; ancak İslam’ın bu uygulamayı düzenlemesi, tesettürde hâkim adet ve uygulamanın uygun bulunmadığı vakitlerde değiştirebileceğini ortaya koymaktadır (Karaman vd., 2006: IV, 71- 73). Dolayısıyla tesettür bağlamında Kur’an’ın ortaya koyduğu emrin zamana bağlı gelişmelere göre değişebileceğini söylemek söz konusu olamaz.

3. “Hımâr” İfadesi

Nûr 24/31. ayette beyan edilen *“Başörtülerini yakalarının üzerine salsınlar!”* ifadesine ilişkin olarak o dönemdeki kadınların başörtüsü kullandığı; ancak bunu sırtlarından sarkıttıkları, boyun, göğüs, gerdan kısımlarını açıkta bıraktıkları aktarılmaktadır. Ayet, mevcut bu uygulamayı düzeltmektedir (Mâturîdî, 2005: VII, 550; Mâverîdî, ts.: IV, 92; Tabersî, 2005: VII, 176; Râzî, 1981: XXIII, 207; Kurtubî, 2006: XV, 215, 202; Suyûtî, 2003: XI, 22; Şa’râvî, 1991: XVI, 10257; Karaman vd., 2006: IV, 73).

Ayetteki “humur”, “hımâr” kelimesinin çoğulu olup kadınların başlarını örttükleri başörtüsü anlamında kullanılmaktadır (Sa’lebî, 2004: IV, 367; Âlûsî, Rûhu’l-Meânî, XVIII, 142). Ayette belirtilen “hımâr” ile kadınların saçlarını, boyunlarını (Ferrâ, 1983: II, 249; Sa’lebî, 2004: IV, 367; İbn Kesîr, 2000: X, 218; Suyûtî, 2003: XI, 28), göğüslerini ve kuyruklarını (Taberî, 2001: XVII, 262; Beğavî, 1409h.: VI, 34; Tabersî, 2005: VII, 176) kapatmaları emredilmektedir. Bu ifadeler kadınların boyun ve gerdanlarının avret olduğunu (Cessâs, ts.: III, 316; Sa’lebî, 2004: IV, 367) ortaya koymaktadır.

Ayette “hımâr”ın “ve’dribühinne” (واضربوهن) ifadesiyle birlikte kullanılması başörtülerinin uçlarını yakalarının üzerine salıp sağlamca örtmeleri anlamına gelmektedir (Râzî, 1981: XXIII, 207; Bikâî, 2003: V, 258). Aynı ifadede geçen “cuyûb” kelimesi ise kesmek anlamına gelen “ceyb” in çoğuludur ve gömlek ya da elbisenin kesildiği yer anlamında kullanılmaktadır (Kurtubî, 2006: XV, 215; Âlûsî, ts.: XVIII, 142).

Başörtüsüne dair ayetler nazil olduktan sonra Ensar hanımlarının eteklerini keserek (Cessâs, ts.: III, 316), muhacir kadınların çarşafı yırtarak (Taberî, 2001: XVII, 262, 263; Sa’lebî, 2004: IV, 367, 368; Beğavî, 1409h.: VI, 34; Kurtubî, 2006: XV, 215; Suyûtî, 2003: XI, 27). kendilerine başörtüsü yaptıkları haber verilmektedir. Hatta Ensar hanımlarının örttüleriyle baştan ayağa kapandıkları ve bu halleriyle başları üzerinde karga varmış gibi göründüklerini aktarılmaktadır (İbn Ebî Hâtim, ts.: X, 3154; Cessâs, ts.:III, 372; Zemahşerî, 2009: s. 727; Râzî, Tefsîr, XXIII, 207; Suyûtî, 2003: XI, 28).

Yine Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre Allah Rasulü, ince kumaştan başörtüsünün uygun olmadığını başörtüsünün ancak kalın bir şeyden yapılıp yakanın üzerini kapaması gerektiğini söylemiştir (Kurtubî, 2006: XV, 215).

Müslüman hanımlara başörtüsünün yakaları ve gerdanı kapatacak şekilde örtülmesinin emredilmesinden sonra ziynetleri gösterebilecekleri kişilerin sıralandığı görülmektedir. Eşlerle birlikte zikredilen grupların el, yüz ve kollar, bacak, boyun ve gerdan ile buralarda bulunan ziynetlere bakabilecekleri belirtilmektedir. Bunlar: bilezik, pazuluk, kolye, halhal gibi ziynetlerdir (Cessâs, ts.: III, 317). Ayette sayılan kimselerin kadının avretine bakması caiz değildir. Ancak gizli kalan ziynetlerine ve bunların mahalline bakabilir. Başörtüsü olmaksızın küpesi, kulakları, döşü, halhalın takıldığı bacağı bunların arasındadır (Mâturîdî, 2005: VII, 547).

Ayette istisna edilen kimselerin başında zikredilen “buûletihinne” ifadesi efendi ve eş anlamındaki “el-ba’l”in çoğuludur. Ayette ziynetlerin gösterilebileceği grup içerisinde öncelikle kocaların dile getirilmesi, bunların kadının ziynetinin ötesini görmesinin helal olmasından kaynaklanmaktadır (Kurtubî, 2006: XV, 216, 217). Bunlarla hanımları arasında bir sınırlama söz konusu değildir (Merâğî, 1946: XVIII, 100; Ateş, ts.: VI, 179).

Ziynet konusunda istisna edilen kimselerin bir şehvet ve lezzet durumu ya da açılıp saçılma olmaksızın (Mâverdî, ts.: IV, 93; İbnu’l-Arabî, ts.: III, 383, 384; İbn Kesîr, 2000: X, 220), zahir olmayan/görünmeyen, hafif ziynetlerini görebilecekleri belirtilmiştir (Taberî, 2001: XVII, 264). Diğer taraftan ayette sözü edilen mahremlerin ziynet gösterme konusundaki mertebelerinin farklı olduğuna dikkat çekilmektedir. Şöyle ki; bir kadının babasına göstereceği ziyneti ile kocasının oğlunun yanındaki örtünme hassasiyeti elbette aynı seviyede olmayacaktır (Kurtubî, 2006: XV, 218).

Kocaların dışında belirtilen gruplar kadının ancak göbek ve diz kapağı arasının dışında kalan bölgeleri görebilir (Mâverdî, ts.: IV, 94; Beğavî, 1430h.: VI, 34), şeklinde bir görüş belirtilmekle birlikte ayette sözü edilen gruplara gösterilebilecek ziynetlerin küpe, kolye, bilezik olduğu da söylenmektedir. Ancak halhal, pazuluk, boğaz ve saç kadının eşinin dışında kimseye gösteremeyeceği ziynetleri olarak tefsir edilmektedir (Taberî, 2001: XVII, 264; Suyûtî, 2003: XI, 29; Şevkânî, 2007: s. 1008). Aynı şekilde baba, oğul, kardeş, amca, dayı ve yeğenlerin kadının saç, göğüs, bacak ve buna benzer yerlerine bakmaları helal değildir. Hasan Basrî babası, oğlu, kardeşi yanında kadının başını açmayacağını belirtmektedir. İbn Abbas küpe, kolye, bilezik ve halhal yerlerine bakabileceklerini söylerken (Huvvârî, 1990: III, 175) İbn Mesûd, belirtilen bu kimselere kolye ve küpenin gösterilebileceğini ifade etmektedir (Taberî, 2001: XVII, 264).

Kocaların oğulları konusunda oğulların oğulları, torunlar... bu ifadenin kapsamı içine gireceği gibi kocaların babaları, dedeleri... de ifadenin çerçevesi içerisine girmektedir. Aynı şekilde kocaların kızları tarafından alt ve üst ilişkilerde de ziynetlerin gösterilmesi konusunda izin söz konusudur (Râzî, 1981: XXIII, 207; Kurtubî, 2006: XV, 219). Amca ve

dayıların ayette zikredilen mahremlere dâhil olduğu konusunda bir görüş bulunmakla birlikte (Mâturîdî, 2005: VII, 548) Şa'bî (Râzî, 1981: XXIII, 208; Kurtubî, 2006: XV, 219) ve İkrime amca ve dayının mahremler içine girmediği kanaatindedir (Kurtubî, 2006: XV, 219). Bunların yanında da başörtüsünün çıkartılmayacağı belirtilmektedir (Suyûtî, 2003: XI, 30).

Ayette istisna edilen grup içerisinde sayılan “kendi kadınları” ifadesinde her ne kadar bir genellik anlamı varsa da bu ifade, Müslüman kadınlar olarak tefsir edilmektedir (Ferrâ, 1983: II, 250; Huvvârî, 1990: III, 174; Mâturîdî, 2005: VII, 548; Nehhâs, 1988: IV, 523; Cessâs, ts.: III, 318). Buna göre hür olsun cariyeye olsun bir kadın, Müslüman bir hanıma ziynetlerini gösterebilir; ancak zimmet ehlinde olsa Müslüman olmayan bir hanıma ziynet yerlerini gösteremez (Taberî, 2001: XVII, 265; Râzî, 1981: XXIII, 208; Kurtubî, 2006: XV, 219; İbn Kesîr, 2000: X, 220, 221; Suyûtî, 2003: XI, 30). Hz. Ömer’in Ubeyde b. el-Cerrâh’a Müslüman hanımlarla gayr-i Müslim hanımların aynı hamama gitmesi konusuna ilişkin yazdığı mektupta, Müslüman hanımın müşrik bir hanıma çıplak olarak görünmesinin helal olmadığını; ancak kişinin sahip olduğu cariyesinin bundan ayrı olduğunu belirtmektedir (Taberî, 2001: XVII, 265; Sa'lebî, 2004: IV, 368; Beğavî, 1409h.: VI, 35; Râzî, 1981: XXIII, 208; Kurtubî, 2006: XV, 219, 220; Suyûtî, 2003: XI, 30; Şevkânî, 2007: s. 1010). İbn Abbas da Müslüman bir kadının Yahudi ve Hristiyan bir kadına görünmesinin helal olmadığını; zira o kadınların kocalarına Müslüman kadını tasvir edebileceklerini beyan etmiştir (Zemahşerî, 2009: s. 727; İbn Kesîr, 2000: X, 220; ayrıca bk. Kurtubî, 2006: XV, 220; Ebussuûd, ts.: VI, 170). Bununla birlikte Müslüman bir hanımın kâfir bir kadına gizli ziynetlerini gösteremeyeceği; ancak müşrik cariyenin bu hükmün dışında olduğu belirtilmektedir (Sa'lebî, 2004: IV, 368). Diğer yandan devamındaki ifadenin cariyeleri söz konusu ettiğinden hareketle, buradaki hanımlardan kastın Müslüman hür hanımlar olduğu şeklinde bir görüş yer almaktadır (Cessâs, ts.: III, 318). Burada kastedilenin bütün kadınlar olabileceği şeklinde bir görüşün de dile getirildiği görülmektedir (Mâverîdî, ts.: IV, 94; Beğavî, 1409h.: VI, 35; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 385; Râzî, 1981: XXIII, 208).

Modern dönem tefsir kaynaklarında ise “kendi kadınları” ifadesiyle ilgili olarak farklı görüşlerin yer aldığı görülmektedir. Burada kastedilen hanımların sohbette ve hizmette kendilerine güvenilen kimseler (Merâğî, 1946: XVIII, 100; Şa'râvî, 1991: XVI, 10257), toplumsal hayatta karşılaşılan kadınlar (Ateş, ts.: VI, 180), genel anlamda dine dayalı bir ayırım olmaksızın bütün kadınlar (Karaman vd., Kur'an Yolu, IV, 74), kafir kadınların kocalarına Müslüman hanımları tasvir edebileceği endişesiyle sadece Müslüman hanımlar (İbn Âşûr, 1997: XVIII, 210; Tabatabâî, XV, 113, 118; Şa'râvî, 1991: XVI, 10257) olduğu belirtilmiştir.

Belirtilen gruplar içerisindeki “sağ ellerinin sahip oldukları” ifadesi ile kastedilenin ise müşrik cariyeler olduğu söylendiği gibi bu ifadenin köle ve cariyeleri kapsayan genel bir kullanım olduğu da belirtilmektedir. Buna göre söz konusu ifadeyle cariyeler kastedilmektedir (Huvvârî, 1990: III, 176; Mâturîdî, 2005: VII, 549; Mâverîdî, ts.: IV, 994; İlkiyâ el-Herrâsî, 1983: IV, 312; Zemahşerî, 2009: s. 727). Buradaki cariyelerin müşrik olduğuna

atıfta bulunmaktadır. Daha önceki “kadınlarınız” kısmı Müslüman hanımlar olarak, “el-leri altında bulunanlar” kısmı da müşrik cariyeler olarak tefsir edilmektedir (Taberî, 2001: XVII, 266; Beğavî, 1409h.: VI, 35).

Diğer taraftan ayetteki bu ifadenin erkek köleleri, Müslüman ve Kitap Ehli cariyeleri kapsadığı da belirtilmektedir (Kurtubî, el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân, XV, 220, ayrıca bk. Taberî, 2001: XVII, 265; Sa’lebî, 2004: IV, 368; Tabersî, 2005: VII, 177; Râzî, 1981: XXIII, 208; Ebû Hayyân, 1420h.: VIII, 35). Hz. Aişe, Ümmü Seleme (Nehhâs, 1988: IV, 523; Mâverdi, ts.: IV, 94; Âlûsî, ts.: XVIII, 144) ve ilim ehlinde bir grubun görüşü bu şekildedir. İbn Abbas, bir kölenin efendisi olan hanımın saçını görmesinde bir sakınca olmadığını söylemektedir (Nehhâs, 1988: IV, 524; Cessâs, ts.: III, 318; İbnu’l-Arabî, ts.: III, 387; Kurtubî, 2006: XV, 220; Suyûtî, 2003: XI, 31). Diğer taraftan buna delil olarak şu hadise aktarılmaktadır: Hz. Peygamber beraberindeki bir köleyle Hz. Fatıma’nın yanına gelmişti. Fatıma üzerindeki kıyafetle başını örtse kıyafet ayaklarına kadar ulaşmıyordu; ayaklarından itibaren örtse bu sefer başını örtemiyordu. Onun bu halini gören Allah Rasulü “Senin için bir mahzur yok. Birisi baban birisi kölen.” buyurmuştur (Râzî, 1981: XXIII, 208; Kurtubî, 2006: XV, 221). Dolayısıyla kölelerin yanında hanım efendilerin başını açabileceği belirtilmektedir (Beğavî, 1409h.: VI, 35; Suyûtî, 2003: XI, 31; Şevkânî, 2007: s. 1010). Bu kölelerin hadım edilmiş kimseler olması halinde hanım efendilerinin saçını görebilecekleri de söylenmiştir (İbnu’l-Arabî, Ahkâmu’l-Kur’ân, III, 386). Zîynetleri göstermesini hanımın cîlbâbını açması olarak açıklayanlar da vardır (Huvvârî, 1990: III, 175; Suyûtî, 2003: XI, 31).

İbn Mesûd, Mücâhid, Atâ, Şa’bî (Nehhâs, 1988: IV, 524), Hasan Basrî, İbn Sîrîn, Saîd b. Müseyyeb, kölenin hanım efendisinin saçlarına bakamayacağı görüşünü benimsemektedir (Cessâs, ts.: III, 318). Onlara göre kadının kölesi ile ilişkisi erkeğin cariyesi ile ilişkisinden farklıdır. Kölenin hanım efendisiyle evlenmesi muhtemel bir durumdur. Bu bakımdan hanım efendinin kölesinin yanında saçını açmaması gerektiği belirtilmektedir (Râzî, 1981: XXIII, 208, 209).

“Kadınlara meyli olmayan erkekler” ifadesi kadınlara ihtiyacı kalmamış erkekler olarak tefsir edilmektedir (Nehhâs, 1988: IV, 526; Kurtubî, 2006: XV, 221). Bu kimselerin ahmak, ebleh kimseler olduğu söylendiği gibi insanların peşi sıra giden, onların arkalarına takılan kimselerdir, diyenler de olmuştur. Böyle insanlar zayıf, güçsüzdür ve kadınlara karşı bir istek duymazlar (Taberî, 2001: XVII, 266, 269; Nehhâs, 1988: IV, 526; Cessâs, ts.: III, 318; Sa’lebî, 2004: IV, 368; Râzî, 1981: XXIII, 209; Kurtubî, 2006: XV, 221). Çok yaşlı kimselerin yahut bir şeyi idrak edemeyen çocukların kastedildiği de söylenmektedir (Ferrâ, 1983: II, 250). Aslında hepsinin ortak özelliği kadınların kadınlık özelliklerine dikkat edecek durumda olmayan, onların işlerini kavrayamayan kimseler olmalarıdır (Huvvârî, 1990: III, 175; Mâtürîdî, 2005: VII, 551, 552; Cessâs, ts.: III, 318; Sa’lebî, 2004: IV, 368; Mâverdi, ts.: IV, 95; Beğavî, 1409h.: VI, 35; Zemahşerî, 2009: s. 727). Bununla

birlikte bu kimselerin yanında küpe, kolye, bileziğin açılabilceğinin; ancak halhal, pazuluk, boğaz ve saçın açılmayacağını belirtildiği de görülmektedir (Taberî, 2001: XVII, 267).

Konuyla ilgili olarak yer verilen bir rivayete göre; Hz. Peygamber ve etrafındakilerin çevresinde dolaşan ve hünsâ olarak bilinen bir adam, daha önceden yanına girdiği başka bir kadının güzelliğini, oturduğu meclislerde anlatıyormuş. Allah Rasulü onun sözlerini işitince onu azarlamış; hanımlarına ondan sakınmalarını emretmiştir (Taberî, 2001: XVII, 267, 270; Mâtürîdî, 2005: VII, 552; Cessâs, ts.: III, 318, 319; Sa'lebî, 2004: IV, 368; Beğavî, 1409h.: VI, 36; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 388; Râzî, 1981: XXIII, 209; Kurtubî, 2006: XV, 221, 222; Suyûtî, 2003: XI, 35; Şevkânî, 2007: s. 1010).

Ayette istisna edilen grup içerisinde sayılan “çocuklar” ile kadınları idrak edemeyecek yaşta olan kimseler kastedilmektedir (Ferrâ, 1983: II, 250; Taberî, 2001: XVII, 271; Mâtürîdî, 2005: VII, 552; Cessâs, ts.: III, 319; Sa'lebî, 2004: IV, 369; Mâverîdî, ts.: IV, 96; Beğavî, 1409h.: VI, 36; Zemahşerî, 2009: s. 727; Tabersî, 2005: VII, 177; Râzî, 1981: XXIII, 210; Kurtubî, 2006: XV, 225). Çocukların yanında bir kadının nasıl örtüneceği konusunda kimileri göbek ve diz kapağı arasının kapanmasını yeterli görür (Mâverîdî, en-Nuketü ve'l-Uyûn, IV, 96; Râzî, Tefsîr, XXIII, 210). Diğer taraftan çocuk da olsa onun arzu duyabileceği dile getirilerek kadının örtünmesinin gerekli olduğunu söyleyenler de olmuştur (Mâverîdî, ts.: IV, 96; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 389; Kurtubî, 2006: XV, 225, 226).

Kadınların “gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmaları”nın yasaklanması konusuyla ilgili olarak toplum içerisindeki kadınların ayaklarına inci yahut halhal taktıkları; erkeklerin yanında ayaklarındaki halhalları birbirine vurdukları aktarılmaktadır. Allah Teâla, bu hareketi yasaklamaktadır (Huvvârî, 1990: III, 176; Taberî, 2001: XVII, 272, 273; Mâtürîdî, 2005: VII, 553; Mâverîdî, ts.: IV, 96; Beğavî, 1409h.: VI, 36; Zemahşerî, 2009: s. 727; İbnu'l-Arabî, ts.: III, 389; Tabersî, 2005: VII, 177; Râzî, 1981: XXIII, 210; Suyûtî, 2003: XI, 37, 38; Şevkânî, 2007: s. 1010).

Ayaklardaki halhalların sesi işitilsin diye yere vurarak yürümek yasaklanmaktadır (Mevdûdî, 1990: III, 532; İbn Âşûr, 1997: XVIII, 208, 213; Ateş, ts.: VI, 180). Sesinin çıkarılması için çalışmak, aynen onları göstermek gibi kabul edilmiştir (Zeccâc, 1988: IV, 40). Bu yasaklamadan hareketle kadının erkekle karışık ortamlarda yüksek sesle konuşmasının yasak olduğu; kadının ezan okumasını da mekruh olduğu dile getirilmektedir (Cessâs, ts.: III, 319; Râzî, 1981: XXIII, 211). Hatta halhal konusundaki yasaklamadan hareketle kadının yüzüne şehvetli bakmanın yasak olduğu görüşünün yinelendiği görülmektedir (Cessâs, ts.: III, 319). Ayrıca sadece halhal değil, küpe, bilezik, kolye gibi ziynetlerin sesinin de aynı durumda olduğu belirtilmektedir (Tabatabâî, 1997: XV, 113).

Konuyla ilgili ayetin devamında gelen ifadeler müminleri topluca tevbe etmeye çağırma- tır. Karşı cinse karşı bakış, ırzın korunması, evlere izinsiz girilmesi gibi hususlarda (Taberî, 2001: XVII, 273), cahiliyede yapılan çirkin hareketlerden uzaklaşılması noktasında (Ebussuûd, ts.: VI, 171) Müslümanların af dilemeleri istenmektedir. Zira kullar Allah'ın

haklarını yerine getirme konusunda büyük, küçük hata içerisinde olabilirler (Sa’lebî, 2004: IV, 369; Beğavî, 1409h.: VI, 36; Kurtubî, 2006: XV, 227; Suyûtî, 2003: XI, 39).

Ayetin sonunda Allah’ın yapılanlardan haberdar olduğunun belirtilmesi, gerek bakış gerekse diğer duyularla söz konusu olabilecek her türlü eylemi Allah’ın bildiğini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla bu şuurla hareket edilmelidir (Merâğî, 1946: XVIII, 98).

Mevdûdî, Nur 24/31. ayetin tefsirinin sonlarında İslam’ın kadının örtünmesi konusu paralelinde getirdiği düzenlemeler üzerinde durmaktadır (Mevdûdî, 1990: III, 533-536).

1. Öncelikle Hz. Peygamber kadınların mahremi olan yakınları yanlarında yokken erkeklerle oturmayı yasaklamıştır. Hatta bu konuda uyarıları o kadar ciddidir ki böyle bir durumda üçüncü kişinin şeytan olacağını beyan etmiştir.
2. Erkeğin elinin kadına dokunması uygun görülmemiştir. Hz. Peygamber’in bey’atleşme esnasında erkeklerle tokalaşırken kadınlardan sözle biat aldığı rivayet edilmektedir.
3. Kadının yanında mahremi bulunmaksızın yolculuğa çıkması yasaklanmıştır. Karısının hacca gideceğini kendisinin ise bir sefere katılmak üzere olduğunu söyleyen bir adama “Hanımınla hacca gidebilirsin.” diyerek izin vermiştir.
4. Kadınların ve erkeklerin serbestçe karışımına izin verilmemiştir. Cuma namazı konusunda kadınların muaf tutulması bu amacı taşımaktadır. Cemaatle namaz kılmak üzere mescide gelmek isteyen kadınların engellenmemesi istenmiş, ancak kadınların kendi evlerinde namaz kılmalarının kendileri için daha iyi olacağı belirtilmiştir. Mescide gelen kadınlar için özel tedbirler alan Hz. Peygamber, kadınların girmesi için mescide ayrı bir kapı yapmış, kadınların erkeklerin arkasında saf durmasını istemiş, bu konuda teşvik edici konuşmalarda bulunmuştur. Namaz sonrası kadınların mescitten çıkmaları için bir süre beklemiştir. Namaz için mescitte kadın erkek bir arada bulunmasına izin verilmeyen kadının başka ortamlarda erkeklerle bir arada bulunması söz konusu olamaz.
5. Kadınların normal bir şekilde makyajına izin verilirken aşırı makyaj yasaklanmıştır.

Mevdûdî, belirttiği bu hususların Allah ve Rasulü’nün ayrıntılı hükümler koyduğu konular olduğunu belirtip Müslümanların bunlar karşısındaki iki farklı tavrından söz eder. Onlar ya bu ilkelere bağlı kalıp faziletli bir hayat yaşayacaklar ya da bunlardan birini ya da birkaçını çiğneyip günahkâr olacaklar. Ancak kendisinin üzerinde durduğu daha önemli bir konu yasaklanan bu hususların özellikle örtünmenin Müslüman olduğunu iddia edenler tarafından reddedilmesidir. Bu davranışı, sahibinin günahkâr olmasının dışında münafıkça bir hareket olarak görmektedir. Böyle hareket eden kimselerin gayr-i Müslim toplumdaki aldıkları yaşama biçimini benimsediklerini ve bunu Müslüman kimliği altında hayata geçirmeye çalıştıklarını belirtmektedir (Mevdûdî, 1990: III, 536).

SONUÇ

Toplumsal nizamın sağlanabilmesi bakımından toplumun temeli olan ailenin korunması büyük önem arz etmektedir. Ailenin özellikle iffet konusunda korunabilmesi adına toplumu oluşturan erkek ve kadın bireylerin fitneye yol açacak her türlü hareketten kaçınması gerekmektedir. Gözlerin kalbe giden en önemli kapı olduğu dikkate alınırsa; gözler haramdan sakındırılmak suretiyle daha en başta tehlikenin ortaya çıkmasının önleniği söylenebilir. Diğer yandan gözlerin haramdan sakındırılması emrinin gerek erkeklere gerekse kadınlara yönelik olmak üzere ayrı ayrı gelerek, iffet noktasında sadece kadınları sorumlu tutan bir anlayışın Kur'an tarafından reddedildiği ortadadır (Apaydın, 2011: XXXX, 539).

Tefsir kaynaklarında zikredildiğine göre Cahiliye Dönemi'nde kadınların saçlarını örtüp göğüs dekoltelelerini açıkta bıraktıkları bir örtünme şekilleri vardı. Bu örtünmeyi gerçekleştirdikleri kıyafet, "hımâr" adını verdikleri bir örtüydü. Ayette "hımârlarını" ifadesi de söz konusu örtünün cahiliye toplumunda bilinen ve mevcut olan bir husus olduğunu göstermektedir. İslam, söz konusu "hımâr"ı kendisinin tesettür anlayışına uygun olarak yeniden düzenlemiştir.

Başörtüsü konusunda yer alan emirlerin kesin bir ifadeyle, bağlayıcı bir üslupla geldiği görülmektedir. "İffetlerini korusunlar" "örtünsünler" şeklinde gelen emirler, tevbe etmeye çağırılma, konunun tavsiye niteliğinde olmadığını, bağlayıcı bir emrin söz konusu olduğunu göstermektedir (Karaman, 1997: s. 288).

Ayette "hımâr" ile birlikte kadınların "görünen ziynetleri" dışında kalan yerlerini yabancı erkeklerden sakınmaları emredilmektedir. Tefsir kaynaklarında geçtiği üzere çoğunluk tarafından "görünen ziynet" ile kastedilenin el ve yüz olduğu kabul edilmektedir. Allah Rasulü'nün Esmâ'ya öğütünde kadının ergenlikle beraber göstermesi yasak olan yerlerini belirtirken yüzünü ve elinin bitiminden bir avuç yukarısına kadar olan bölgeyi göstermesi,¹ bu konuda önemli bir delildir. Buradan hareketle kadının sosyal hayatta kollarının belli miktarda açılabilceği, yüzünün ise onun kimliğini ortaya koyduğu, nikâh, şahitlik, mahkeme işlerinde yüzünün görülmesi gerektiği yorumları yapılmıştır (Akkâd, ts.: s. 39).

Görüldüğü üzere tesettür noktasında, özellikle başörtüsü bağlamındaki kadın algısında belirlenen sınırlar, kadının sosyal hayattaki rolü konusundaki algıyla da ilişkilidir. Bu noktada kadınların Allah Rasulü'yle birlikte gazvelere katıldıkları, mescitlere devam ettikleri, cemiyet alanında söz sahibi olabilmelerinin sağlandığına dikkat edilmelidir. Bağlayıcı bir emirle gelen bu konunun Müslüman toplum içerisinde hanımların Müslümanca yer alabileceklerinin yolunu gösterdiği açıktır.

¹ Sâbûnî, tesettür konusunda yüzün örtülmesi gerektiğini savunduğu bir bağlamda söz konusu rivayetin senedinde inkîta olduğunu belirtir. Diğer yandan bu ifadelerin hicâb ayetinden önce sarf edildiğini; hicâb ayetinin bunu neshettiğini de dile getirir. Bu rivayette belirtilen hususun kadının şahitlik, mahkeme gibi işlerde zaruret gereği yüzünü açmasına hamledilebileceğini ileri sürer. Bk. Sâbûnî, ts.: II, 148

KAYNAKÇA

AKKÂD, Abbâs Mahmûd, el-Mer’etü fi’l-Kur’ân, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut ts.

ÂLÛSÎ, Ebu’l-Fadl Şehâbüddîn Mahmûd (1270/1854), Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî, I-XXX, Dâru İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

APAYDIN, H. Yunus, “Tesettür”, DİA, 2011, c. XXXX, s. 538-543.

ATEŞ, Süleyman, Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.

BEĞAVÎ, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud (516/1122), Tefsîru’l-Beğavî - Meâlimu’t-Tenzîl- (thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cum’a Damîriyye, Süleyman Müslim el-Harş), I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad 1409h.

BİKÂÎ, Burhâneddîn Ebu’l-Hasen İbrâhîm b. Ömer (885/1480), Nazmu’d-Dürer fi Tenâsübi’l-Âyâtı ve’s-Süver, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 2003.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), Sahîhu’l Buhârî. (Mesûatü’s-Sünne el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuhâ, I-III, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413h. ; Çağrı Yayınları, İstanbul 1992)

CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî (370/971), Ahkâmu’l-Kur’ân, I-III, Dâru’l-Fikr, Beyrut ts.

DERVEZE, Muhammed İzzet (1984), et-Tefsîru’l-Hadîs –Terettübü’s-Süveri ve Hasebi’n-Nüzûl, I-X, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut 2000.

EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî (275/888), Sünen. (Mesûatü’s-Sünne el-Kütübü’s-Sitte ve Şurûhuhâ, VII-XI, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413h.; Çağrı Yayınları, İstanbul 1992)

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (745/1344), Tefsîru’l-Bahri’l-Muhîr (thk. Sıdkî Muhammed Cemîl), I-X, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1420h.

EBUSSUÛD, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (982/1574), Tefsîru Ebissuûd - İrşâdü’l-Aklî’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kur’ânî’l-Kerîm, I-IX, İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ts.

ESED, Muhammed (1992), Kur’an Mesajı Meal-Tefsir (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 2004.

FERRÂ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd (207/822), Meânî’l-Kur’ân, I-III, Âlemu’l-Kütüb, 3. Baskı, Beyrut 1983.

HUVVÂRÎ, Hûd b. Muhakkem (h. 3. Asır), Tefsîru Kitâbillâhî’l-Azîz (thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî), I-IV, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut 1990.

İBN ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir (1970), et-Tahrîru ve't-Tenvîr, I-XXX, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1997.

İBN EBÎ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî (327/939), Tefsîru İbn Ebî Hâtîm (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), I-X, el-Mektebetu'l-Asriyye-Saydâ, yy ts.

İBN KAYYIM, Şemsuddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr (751/1350), Bedâiu't-Tefsîr el-Câmi' li mâ Fesserahu'l-İmâm İbni Kayyım el-Cevziyye (thk. Yesri's-Seyyid Muhammed ve Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-III, Dâru İbni Cevzî, Kahire 1427h.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (774/1372), Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, (thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Reşâd, Muhammed Fazlu'l-Acmâî, Alî Ahmed Abdulkâkî, Hasen Abbâs Kutub), I-XV, Mektebetü Evlâdî's-Şeyh li't-Türâs, 1. Baskı, Kahire 2000.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî (273/886), Sünen. (Mesûatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurühuhâ, XVII-XVIII, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413h. Çağrı Yayınları, İstanbul 1992)

İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh el-Ma'rûf (543/1148), Ahkâmu'l-Kur'ân (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.

İLKİYA EL-HERRÂSÎ, İmâduddîn b. Muhammed b. et-Taberî (504/1110), Ahkâmu'l-Kur'ân, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut 1983.

KARAMAN, Hayreddin, “Kadının Şahitliği, Örtünmesi ve Kamu Görevi”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, 1997, cilt:10, sayı: 4, s. 271- 278.

_____, **Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş**, Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (671/1272), el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut 2006.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdilmelik (465/1072), Letâifu'l-İşârât Tefsîru Sûfi Kâmil li'l-Kur'âni'l-Kerîm (thk.İbrahim Besyûnî), el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 2. Baskı, Mısır 1971.

KUTUB, Seyyid İbrâhîm (1966), Fî Zilâli'l-Kur'ân, I-VI, Dâru's-Şurûk, Kahire ts.

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (333/944), Te'vîlâtü Ehli's-Sünne -Tefsîru'l-Mâturîdî- (thk. Mecdî Baslûm), I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2005.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb (450/1058), en-Nuketü ve'l-Uyûn -Tefsîru'l-Mâverdî- (thk. Es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdirrahman), I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa (1945) Tefsîru'l-Merâğî, I-XXX, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 1. Baskı, Mısır 1946.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ (1979), Tefhîmu'l-Kur'an (trc. Muhammed Han Kayanî ve arkadaşları), I-VII, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1991.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (261/875), Sahîhu'l-Müslim. (Mesûâtü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurühuhâ, IV-VI, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413h. ; Çağrı Yayınları, İstanbul 1992)

NEHHÂS, Ebû Ca'fer (338/950), Meânî'l-Kur'ânî'l-Kerîm (thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî), I-VI, Merkezu İhyâu't-Türâsî'l-İslâmî, 1. Baskı, Mekke 1988.

RÂZÎ, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (606/1209), Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî Tefsîru'l-Kebîr Mefâtihu'l-Ğayb, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1981.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâmî mine'l-Kur'ân, I-II, el-Mektebetü'l-Hanefiyye -Dersaadet-, İstanbul ty.

SA'LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim (427/1035), el-Keşfu ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân -Tefsîru's-Sa'lebî- (thk. Seyyid Kesrevî Hasen), I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 2004.

SUYÛTÎ, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr (911/1505), ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XVI, Merkezu Hicru'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâtî'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyye, 1. Baskı, Kahire 2003.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellî (1998), Tefsîru's-Şa'râvî, I-XIX, İdâratü'l-Kütübî'l-Mektebe, Mısır 1991.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834), Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenniyyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr, Dâru'l-Ma'rife, 4. Baskı, Beyrut 2007.

ŞİMŞEK, M. Sait, Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.

TABATABÂÎ, es-Seyyid Muhammed Hüseyin (1981), el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân (thk. Fudayle eş-Şeyh Hüseyin), I-XII, Müessesetü'l-A'lemî'l-Matbûât, Beyrut 1997.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Dârı Hicr, 1. Baskı, Kahire 2001.

TABERSÎ, Ebû Ali el-Fazl b. Hasen b. El-Fazl (548/1153), Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân, I-X, Dâru'l-Ulûm, 1. Baskı, Beyrut 2005.

TİRMÎZÎ, Ebû İsa Muhammed (279/892), Sünen. (Mesûatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, Dâr-u Sahnûn, XII-XIV, Tunus 1413h.; Çağrı Yayınları, İstanbul 1992)

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (1942), Hak Dîni Kur'ân Dili, I-IX, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrahim b. Es-Serî (311/923), Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhû (thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî), I-V, Âlemu'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut 1988.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1144), Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl (thk. Halîl Meymûn Şeyhâ), Dâru'l-Marife, 3. Baskı, Beyrut 2009.

OSMANLI TOPRAKLARINDA FAALİYET GÖSTEREN BİR ALMAN KURULUŞU: “ANADOLU DEMİRYOLU ŞİRKETİ”

Fatih ÇOLAK*

ÖZET

Almanya, 1871 senesinde milli birliğini tamamladıktan sonra, takip ettiği siyasi ve iktisadi politikalar sayesinde Avrupa’nın en güçlü devletleri arasına girmeyi başarmıştır. Ham-madde kaynakları ve ürettikleri ürünlerine pazar arayan Almanya “*Drang nach Osten*” “*Doğu’ya Yöneliş-Doğu’ya nüfuz etme*” politikasını geliştirmiş ve bu politika çerçevesinde tek umudu Osmanlı Devleti olmuştur.

24 Eylül 1888 tarihinde çıkan bir irade ile Anadolu demiryollarının inşaa ve işletme imtiyazı Alman Alfred Kaulla’ya verilmiştir. Kaulla, Deutsche Bank’ın Genel Müdürü Dr. Georg Siemens ile anlaşmış ve çalışmalara Deutsche Bank önderliğinde başlanmıştır. Ancak, yapılacak olan çalışmalara sermaye bulmakta zorlanan Deutsche Bank yabancı sermayelerin desteğini alabilmek amacıyla, 4 Mart 1889 yılında Anadolu’daki demir yollarını yönetecek olan “Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi’ni” kurmuştur. Söz konusu bu şirket demiryolu faaliyetleri yanında; Konya Ovası Sulama Projesi, tarım makineleri satışı, çiftçilere kredi verme gibi başka ticari faaliyetlerde de bulunmuştur.

Bu çalışmada, bir Alman kuruluşu ve Alman İmparatorluğunun denetiminde olan Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi’nin faaliyetleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Alman İlişkileri, Anadolu Demiryolu Şirketi, Deutsche Bank, Demiryolu İmtiyazı, Konya Ovası Sulama Projesi.

A GERMAN COMPANY OPERATING IN OTTOMAN LAND: “ANATOLIAN RAILWAY COMPANY”

ABSTRACT

Germany, after establishing her national unity in 1871, has managed to be one of the powerful states in Europe by following political and economic policies. Looking for sources of raw materials and markets for the products, she developed a new policy named “*Drang nach Osten*” (*Yearning for the East-Thrust toward the East*) after which her only hope under the framework of this policy eventually became the Ottoman Empire.

* Okutman, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, fcolak@konya.edu.tr

On September 24, 1888, through an irade from the Sultan, the German capitalist Alfred Kaulla, acting on instructions from the Deutsche Bank and the Wurtemberg Bank, received a concession for the construction and operation of Anatolian railway lines and started working under the leadership of Deutsche Bank after signing an agreement with Dr. Georg Siemens, Deutsche Bank's General Manager. However, Deutsche Bank which was encountering obstacles in finding capital for the operations, set up a new company named "Ottoman Anatolian Railway Company" on March 4, 1889 in order to receive the support of foreign capital. This company, apart from railway construction, engaged in other commercial activities such as the irrigation of the Konya Plain, selling agricultural machinery and granting loans for the farmers.

In this study, the activities of Ottoman Anatolian Railway Company under the control of Germans will be evaluated.

Keywords: The relationships between Ottoman and Germany, Ottoman Anatolian Railway Company, Deutsche Bank, Promotion of Trade between Ottoman and Germany, Concession of Railway Operations.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin, Kırım Savaşından sonra artık kendi gücüyle ayakta duramayacağı anlaşılmıştı, dolayısıyla Avrupalı devletlerle iyi ilişkiler kurarak İmparatorluğun devamı sağlanabilirdi. Böylece Osmanlı Devleti, 1871 yılına kadar Fransa'ya, 1871'den sonra bir süreliğine Rusya'ya ve daha çok da İngiltere'ye dayanmıştır (Karal, 1962:79). İngiltere, Berlin Konferansından önce bu zaman kadar koruduğu Osmanlı'yı artık korumaktan vazgeçmiştir (Hammer, 2010:2693). Bu zamana kadar Osmanlı devleti üzerinde siyasi ve ekonomik imtiyazlar elde eden İngiltere, Berlin Kongresinden önce ilk olarak Rusya daha sonra da Osmanlı Devleti ile gizli anlaşmalar yaparak Kongre'de kendi çıkarları için en uygun kararların alınması için çaba sarf etmiştir. İngiltere 4 Haziran 1878'de Babıâli ile yaptığı gizli anlaşmaya göre, Berlin'de Osmanlı Devleti'ne vereceği desteğe karşılık Kıbrıs Adası'nı işgal hakkı istemiştir. İngiltere'nin bu isteği devlet ricali tarafından hoş karşılanmamış, fakat kabul edilmiştir (Özçelik, 1993:84). Çünkü İngiltere, bu isteği kabul edilmediği takdirde Berlin Kongresi barış şartlarını değiştireceği ve donanmasının cebren Kıbrıs'ı işgal edeceği tehdidinde bulunmuştur (Karal, 1962:73). 18. yüzyılda Fransa'nın Osmanlı Devleti lehine izlediği, politik, diplomatik arabuluculuk rolü artık 1878'den sonra söz konusu olmamıştır (Ortaylı, 2002:1525). Fransa, Berlin Kongresinden istediği gibi bir sonuç alamamış, fakat daha sonra Tunus'u işgal etmiş ve diğer büyük devletler de seslerini çıkarmamışlardı. İtalya da çok istediği Tunus'u alamayınca onun yerine Trablusgarp'ı işgal etmeye hazırlanmıştı.

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin 1877-78 Rus Savaşındaki kararsız tutumundan dolayı ve Berlin Kongresi'ndeki fırsatçılığıyla Kıbrıs'a yerleşmesi sebebiyle dış politikasını yeniden

gözden geçirmiştir (Önsoy, 1982:16-17). İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşılık Almanya ise, Berlin Kongresinden her hangi bir çıkar sağlamamıştır. İngiltere, Fransa ve Rus sömürgelerinde yaşayan kalabalık Müslüman nüfusa karşılık Alman sömürgelerinde ise Müslüm hemen hemen yok denecek kadar azdı. Ayrıca, Almanya Osmanlı Devleti’nden hiçbir zaman toprak almamıştır (Oğuz, 1983:130; Earle, 1972:139). Yine İngilizler, Arap halkını Osmanlı’dan ayırma girişimlerinde bulunuyorlar ve buna karşın Almanya ise kendi menfaatleri doğrultusunda güçlü bir Türkiye için çaba gösteriyordu (Turan, 1997: 43). Osmanlı Devleti’nin ilerde Alman yanlısı bir politika izlemesinde ve Almanlarla birlikte hareket etmesinde, Almanya’nın Osmanlı Devleti’nden görünürde her hangi bir çıkar sağlamamasının etkisi büyük olacaktır.

Almanya, 1871 senesinde milli birliğini tamamlamıştı. Dönemin Almanya şansölyesi (başbakanı) Otto von Bismarck, öncelikle Almanya’nın Avrupa’daki varlığını sağlam zemine oturtmak istemiş ve bundan dolayı da emperyalist faaliyetler içerisinde yer almak istemiştir. Bismarck’ın asıl amacı, Almanya’nın elde etmiş olduğu gücü koruyabilmesi olmuştur. Alman İmparatorluğu kurulurken Fransızlar Almanlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmış ve Alsace-Lorraine bölgesi Almanya topraklarına katılmıştır. Bismarck her zaman Fransa’nın intikam alacağını göz önünde bulundurmuş ve Fransa’ya karşı sürekli bir ittifak arayışı içerisinde olmuştur.

Alman imparatoru (Kayzer) I. Wilhelm 1871 senesinde meclis açış konuşmasında, yeni Alman İmparatorluğu’nun hiçbir yeni toprak talebinde bulunmayacağını, Avrupa’da barışın güvenilir bir elemanı olacağını ve bütün enerjisini iç kalkınmaya harcayacağını, ifade etmiştir. Böylece Almanya, içerisinde bulunduğu durumdan memnun olduğunun, kendisini tamamladığının ve kimsenin toprağında gözünün olmadığını mesajını veriyordu (Kobal, 2000:78). Ancak, zamanla Alman endüstrisi gelişmiş ve buna bağlı olarak sanayisine hammadde ve ürettiği ürünlere de pazar bulma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Fakat Almanya bu sömürgecilik yarışında geç kalmıştı, çünkü o tarihe kadar Avrupa’nın diğer büyük devletleri dünyada bulunan bakir ve zengin sömürü alanlarını paylaşmışlardı.

Bismarck, kurmuş olduğu sistemle İmparator I. Wilhelm’i gölgede bırakmış ve olaylara kendi ağırlığını koymuştur. Ancak, II. Wilhelm’in tahta çıkması ile kişilikleri ve siyasi düşünceleri uyuşmamış, Bismarck istifasını vermek zorunda kalmıştır. II. Wilhelm ile birlikte Alman politikacılar ve diplomatlar Almanya’nın İstanbul’daki ağırlığının artması gerektiği düşüncesinde hem fikir olmuşlardı. İşte bu düşüncülerle II. Wilhelm daha tahta çıkışının ertesi yılı, yani 1889’da İstanbul’a gelerek Abdülhamid’i ziyaret etmiştir. Böylece ilk defa bir Avrupalı hükümdar bir Osmanlı Padişahını ziyarete gelmiş oluyordu (Karal, 1962:167). Karşılama töreninde II. Wilhelm Osmanlı Sultanının ona daha önce hediye olarak göndermiş olduğu bir Osmanlı kılıcı kuşanmıştı. İmparator, Osmanlı Sultanına geleneksel Alman-Türk dostluğunun güçlendirilerek daha ileri safhalara taşınması gerektiğini ifade ediyordu (Fröhlich, 1994:12). Bu ziyaret ile Alman İmparatoru ve Osmanlı Sultanı arasında başlayan yakın dostluk aynı zamanda iki ülke arasında da ilişkilerin olumlu yönde

seyretmesi açısından önemli bir adım olmuştur (Önsoy, 1982:16). Almanya özellikle İmparator'un Doğu gezisinden sonra Türkiye ve İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye'nin sürekli varlığı Alman çıkarlarına her bakımdan hizmet edecekti (Oğuz, 1983:132). Almanya ileriki yıllarda ticari, askeri ve siyasi açıdan Osmanlı Devleti'nden olabildiğince faydalanacaktı.

Alman İmparatorluğu'nun bu ziyareti, sağladığı sonuçlar bakımından Osmanlı Devleti'nde Almanya'nın nüfuzunu artıran tarihi bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Ortaylı, 2008:93). Almanya, İmparator'un bu ilk ziyareti sonucunda İstanbul'dan Konya'ya kadar demiryolu hattı inşası imtiyazı almıştır. Söz konusu demiryolu hattını inşa etmek maksadıyla 16 Mart 1889 tarihinde (14 Recep 1306) Osmanlı Padişahının da izniyle İstanbul merkezli "*Anadolu Demiryolu Şirketi*" kurulmuştur. Şirketin Almanca adı "*Die Anatolische Eisenbahn Gesellschaft*" ve Fransızca adı da "*La Société du Chemin de fer ottoman d'Anatolie*" dır (PA-AA¹ R13455, Die Anatolische Eisenbahn Gesellschaft).

Alman sermayesiyle kurulan ve onların denetiminde olan bu şirketin demir yolu yapımının yanında başka ticari faaliyetlerle de meşgul olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Anadolu Demiryolu Şirketi'nin başlıca faaliyetleri ortaya konmak suretiyle bu şirket tanıtılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivinden, Deutsche Bank Arşivinden (Alman Bankası) ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinden bazı belgeler kullanılmıştır.

1. Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Kuruluşu

II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada Almanya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz mücadelesinde İngiltere, Fransa gibi diğer büyük devletleri geride bırakmıştır. 19. yüzyıl sonunda birçok Alman şirketi ve Alman bankası Osmanlı ülkesinin zenginliklerinden faydalanmak maksadıyla faaliyete geçmişlerdir. Ancak Osmanlı topraklarına uzanabilmek için bir temel yatırımın şart olduğu anlaşılmış ve böylece İstanbul'dan Anadolu içlerine kadar, oradan da Bağdat'a ve Basra'ya kadar uzanacak olan demir yolu projesi ortaya atılmıştır. İngiltere ise böyle bir girişimi kendi egemenliği altında olan yerlerin güvenliği için engellemek istemiştir. Fakat II. Abdülhamid İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu emellerinden dolayı böyle bir demiryolu imtiyazını Almanlara vermek istemiştir. Bu çerçevede Osmanlı hükümeti ile Alman Deutsche Bank yetkilileri arasında 1888 yılında bir imtiyaz sözleşmesi yapılmıştır. Bu anlaşmayla çok daha önceden devreye girmiş olan Haydarpaşa-İzmit demiryolunun işletme hakkıyla birlikte Anadolu'da yapılacak olan demiryollarının inşaatı ve işletmesi Almanlara verilmiştir.

Söz konusu demiryolu hattının inşası ve işletilmesi maksadıyla yukarıda da ifade edildiği üzere 16 Mart 1889 tarihinde (14 Recep 1306) Deutsche Bank, Württembergischen Vereinsbank ve Deutsche Vereinsbank isimli üç Alman bankası ortaklaşa (Earle, 1972:42; Gal, 1995:74; Gencer, 2006:104) Anadolu Demiryolu Şirketini kurmuşlar ve bu şirketin başına

¹ Politisches Archiv des Auswärtiges Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi).

da Almanya’nın Osmanlı Devleti’ndeki demir yolu projeleriyle meşgul olan Otto von Kühlmann’ı getirmişlerdir (Soy, 2004:193). Almanya bu şirketi kurarak, Düyunu Umumiye İdaresi ile işbirliği yapmak istemiş ve bu yolla projeye İngiliz kapitalistlerin de ilgisini çekebileceğini düşünmüştür (Earle, 1972:43). Diğer yandan 100 milyon franklık yapım ve işletme sermayesini Alman sermaye piyasasından sağlamak da oldukça zordu. Belki bu şirket vasıtasıyla sermaye ortağı bulunabilirdi. Yani, bu şirketin kuruluş amaçlarından birisinin de görünürde riskli olan bu işlere İngiliz sermayesini de çekmek olduğu düşünülebilir. Fakat Osmanlı Devleti’nde İngiliz sermayesine karşı bir antipati söz konusuydu. Ayrıca Londra’daki büyük şirketler de bu projeye ilgisiz kalmışlardı. Çünkü Londra yok yere kendi sermayesi ile Almanya’nın Osmanlı Devleti’ndeki konumunun güçlenmesine yardımcı olmak istemiyordu. Böylece İngiliz sermayesini de işin içine çekme planları başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Rathmann, 1982:41; Soy, 2004:192). Bunun dışında İsviçre bankkerlerinin işbirliği ile “Bank für Orientalischen Eisenbahnen (Şark Demiryolları Bankası)” adında bir banka kurulmuş ve piyasaya tahvil satarak bu satışlardan 80 milyon Frank gelir sağlanmıştır (Earle, 1972:43).

Osmanlı Devleti’nde inşa edilecek olan demiryolları kârlı bir yatırım olmakla beraber, Avrupa ülkelerinin bu husustaki amacı, Osmanlı Devleti’nde demiryolları sayesinde kendi nüfuz bölgelerini oluşturmak olmuştur. Bu nedenle Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı Devleti’ne, demiryolu imtiyazları elde etmek için fazla siyasi ve ekonomik baskı uyguladıkları görülmektedir. Önceleri Fransızların ve İngilizlerin hâkimiyeti altında olan bu durumun 1889’dan sonra Almanya’nın egemenliğine geçtiği görülmektedir (Çolak, 2014:112).

Şirketin kurulmasından bir yıl sonra 1890 senesinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Almanya için iktisadi, mali ve ticari teşebbüsler bakımından geniş ve faydalı imkânlar sağlamıştır. Bu antlaşma neticesinde Almanya, Osmanlı limanlarına posta vapurları işletmeye, ürettikleri ürünleri Anadolu pazarlarına sevk etmeye, memleketin çeşitli bölgelerinde, banka ve ticarethaneler kurmaya, okullar ve hastaneler açmaya başlamıştır (Çolak, 2014:112).

2. Anadolu Demiryolu Şirketi’nin Başlıca Faaliyetleri

2.1. Şirketin Demiryolu ve İnşaat Faaliyetleri

1891 yılında ise Sultan II. Abdülhamid yeniden Alman finans çevreleri ile bağlantıya geçerek Anadolu demir yolu hattının Ankara’dan sonra Sivas üzerinden Bağdat’a kadar uzatılmasını teklif etmiştir. Ancak dönemin Deutsche Bank müdürü Georg von Siemens bu teklifi çok riskli bulmuş ve kabul etmemiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid konuyu doğrudan Berlin büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa aracılığıyla Alman hükûmetine iletmıştır (Schöllgen, 1984:80).

Dönemin Almanya İstanbul büyükelçisi Fürst von Nadolin, Almanya Başbakanı Caprivi'ye 23 Aralık 1892 yılında bir mektup yazarak bu konunun Almanya'nın Türkiye'deki konumu ve prestiji bakımından büyük önem arz ettiğini ifade etmiştir. Bunun sonucunda Alman İmparatoru Sultan II. Abdülhamid'e söz konusu bu demiryolu projesinin Alman girişimciler tarafından yürütüleceğini bildirmiştir. Ancak Padişahın istediği gibi hattın Sivas üzerinden değil de ekonomik olarak daha da fayda sağlayacağını düşündükleri Eskişehir ve Konya üzerinden geçmesini teklif etmişlerdir. Bunun ardından her iki hattın da inşa edilmesi gündeme gelmiştir. 15 Şubat 1893'te Anadolu Demiryolu Şirketi eski hattın inşasının Kayseri'ye kadar devam etmesini ve Eskişehir-Konya hattının da inşasına başlanılmasını kabul etmiştir. Bunun üzerine Anadolu Demiryolu Şirketi'nin öz sermayesi 15 milyon Frank'tan 60 milyon Frank'a yükseltilmiş ve şirket bünyesinde Frankfurt merkezli "Eskişehir-Konya Demiryolu Şirketi" kurulmuştur (Schöllgen, 1984:81). İngilizler, Anadolu Demiryolu Şirketi'nin asıl amacının demiryolu hattını Ankara'dan Bağdat'a kadar uzatmak olduğunu, fakat daha da önemlisi şirketin, hattı toprakları verimli ve zengin Konya bölgesinden geçirmek için uğraştığını vurgulamış, ayrıca kendilerinin bu işten çok zararlı çıkacaklarını ifade etmişlerdir (PRO-FO² 195/1744, aktaran Soy, 2004:194). İngilizler bu konuda esasen çok da haksız sayılmazlardı, çünkü Alman Mühendis Wilhelm Pressel, ilk Türk demiryolu hattı planını Anadolu'da ulaşımın çok kötü olduğu ve ürünlerin taşınmasının zor olduğu bu nedenle nadasa bırakılan birçok toprağın bulunduğu bölgelerden geçirmek suretiyle hazırlamıştır (Gall, 1995:72). Osmanlı'dan demiryolları için imtiyaz alan yabancı şirketlerin hepsinin demiryolu hattını, ülkenin coğrafi ve idari ihtiyaçlarına göre değil, verimli toprakların mahsullerini ele geçirmeyi düşünerek, arkeolojik kalıntıların, yer altı ve yer üstü kaynakların çok olduğu yerlerden geçirerek inşa ettikleri görülmektedir. Hatta bunun için Deutsche Bank demiryolu yapımında çalışan Alman mühendislerine coğrafya, topografya, arkeoloji, zooloji ve botanik ile ilgili bilgilendirici kitapçıklar hazırlatmış ve onlara göndermiştir. Söz konusu bilgilendirici kitapçıklarda mühendislere demiryolu yapmak için bulundukları toprakların çok farklı bir coğrafya olduğu, oralarda tarihi kalıntıların çok olabileceği, bu zamana kadar karşılaşmadıkları bitki ve hayvan türleriyle karşılaşabilecekleri vurgulanmış ve bu konularla ilgili bilgiler verilmiştir. Kendi yapmaları gereken işlerin yanında mutlaka etrafı gezmeleri, ilginç gelen her şeyin not edilmesi ve araştırılması tavsiye edilmiştir. Bu konulara vakit ayırmak suretiyle Almanya'ya ve bilime katkı yapmaları istenmiştir (HADB-OR³ 0879-0010/42).

1889'da Osmanlı Anadolu Demiryolu Şirketi olarak teşkilatlanan Alman sermayesinin arkasında İngiliz ve Fransız bankacılığına göre daha etkin yöntemlerle çalışan Deutsche Bank vardı. Şirket, 2 Haziran 1890'da 40 kilometrelik Adapazarı hattını tamamlamış, 16 tünel ve birçok köprü inşa etmiş, 180 km'ye ulaşan tepelerin yarılmasıyla açılan güzergâhtan geçerek hedefe ulaşmıştı. İmtiyaz sözleşmesinde de taahhüt edildiği gibi, üç sene içerisinde 500 km'ye yakın yol inşa edilmiş ve demiryolu 1892'nin son günlerinde Ankara'ya

² Public Record Office-Foreign Office London (İngiltere Arşivi).

³ Historisches Archiv der Deutschen Bank-Orient Büro (Deutsche Bank Tarih Arşivi-Doğu Bürosu).

kadar döşenmişti (Ortaylı, 2010; Earle, 1972:43; Soy, 2004:196). Yukarda da ifade edildiği gibi bu işten memnun kalan II. Abdülhamit 384 km’lik Ankara-Kayseri ve 445 km uzunluğundaki Eskişehir-Konya hattının yapımını da yine aynı şirkete vermiştir.

Anadolu Demiryolu Şirketi adına A. Kaulla ile Nafia Nazırı (28 Receb 1310) 15 Şubat 1893 tarihinde Eskişehir-Konya ve Ankara-Kayseri hatları yolu yapım ve işletme yetkisini kapsayan imtiyaz sözleşmesi imzalamışlardır. Bu sözleşmenin ardından Anadolu Demiryolu Şirketi İstanbul’da bir büro ve demiryolu inşaatının sürdüğü yerlerde de şubeler açmıştır. İnşaat alanındaki ihtiyaçların karşılanmasından, çalışmalar hakkında merkeze raporlar göndermekten, İnşaatın planlı ve hızlı bir şekilde yapılmasından Mackensen’in yönettiği Konya şubesi sorumluydu. Doğrudan Anadolu Demiryolu Şirketi Genel Müdürlüğü’ne bağlı İstanbul’daki büro ise Konya’da uygulamaya konulacak planları Bab-ı Ali’ye sunup onay almak işlerini yerine getirmiştir (Sarı, 2011: 35-35).

Söz konusu bu imtiyaz sözleşmesine göre; imtiyaz süresi 99 yıl olarak belirlenmiş, şirket yapım ve işletme için hem Osmanlı ülkesinden hem de dışarıdan getirilecek her türlü malzeme, lokomotif, vagon, kömür, kereste vb. araç-gereçler için her türlü gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Hatta şirket tarafından tedavüle çıkarılacak olan hisse senetlerinden dahi hiçbir vergi alınmayacaktır. Bunun haricinde şirkete, hat yolunun her iki yanında 20’şer km’lik saha içinde maden arama, taş ve kum ocaklarını işletme, hat yolu üzerindeki miri araziye kullanma ve özel arazileri de gerektiği vakit istimlak kanunu çerçevesinde satın alma yetkisi tanınmıştır. Bu madde hat yolunun 5’er km’lik iki yanındaki, üzerinde taş ve kum ocaklarının bulunduğu miri arazi için de geçerliydi. Şirket bu yetkiyi inşaat süresince kullanabilecekti. Eğer şirket buraları işletmeye devam etmek isterse, geçerli olan kanun ve nizamlara göre hareket edecek ve ödemesi gereken vergiyi ödeyecekti. Şirket demiryolunun inşası ve tamiri için gerekli olan keresteleri orman nizamnamesine uygun olarak hat yolunu çevresindeki ormanlardan kesebilecekti. Hat yolunun keşif ve haritaları 200’er km uzunluğunda hazırlanacaktı. İlk 200 km’lik sahanın haritası 8 ay zarfında hazırlanıp Nezarete teslim edilecekti. Geriye kalan hat yolunun haritaları da yine 200’er km olarak takip eden 4’er aylık süreler içinde tamamlanmak zorundaydı. Nezaret ise teslim olunan haritaları 3 ay içinde inceleyip onaylamakla yükümlüydü.⁴

⁴ Şirket, Konya hattı üzerinde harita ve plan çıkarmakta pek zorlanmamıştır. Çünkü Konya hattı ve ilerisi için Anadolu Demiryolu Şirketi, Pressel’in ilk hazırladığı harita ve planları kullanmıştır. Ancak yapılan incelemelerin sonucunda demiryolu hattının Kütahya merkezine 10 km uzaklıktan geçirilmesine karar verilmişti. Böylece Konya’ya kadar olan mesafe 17 km daha azalmaktaydı. Bu durumun nakliye açısından daha az mesafe kat edileceği için ve daha az km garantisi verileceği için bir sakıncası yoktu. Fakat Kütahya halkının bu işten endişelendiği görülmektedir. Devlet ise öncelikle askeri ve ekonomik etkileri hesaba katarak bir an önce demir yolu hattının döşenmesini istemektedir. Yine de şirketle yapılan görüşmeler sonucunda belirlenen yerden Kütahya kazasına kadar aynı genişlikte bir şube hattı inşa edilmesine karar verilmiştir. İleriki zamanlarda Kütahya kazasının ve halkının tren yolunun merkezden geçirilmemesi sonucu olumsuz yönde etkilendiği görülmektedir. Ona karşın eskiden Kütahya’ya bağlı olan Eskişehir’de tarımın ve ticaretin daha çabuk geliştiği dolayısıyla göç alan bir merkez konumuna geldiği görülmüştür (Bk. Efe, 2005:105-107).

Eskişehir-Konya hattı için yıllık 604 Osmanlı Altın Lirası kilometre başına kâr garantisi verilmişti, hattın gelirinin yukarıdaki miktarı aşması halinde ise aşan miktarın % 25'i devlete verilecekti (Albayrak, 1995:18). Şirket, imtiyazın verildiği tarihten itibaren yaklaşık bir yıl içinde demiryolu inşaatına başlamak zorundaydı. Aksi takdirde kendisine uyarıda bulunulup ek süre verilecek, fakat bu süre içinde de inşaatı başlamaz ise imtiyaz sözleşmesi fesih olunmuş sayılacak ve şirketin hiçbir şekilde itiraz hakkı bulunmayacaktı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti de kefalet akçesini geri ödemeyecekti. Ayrıca Nezaret yetkililerinin gerek yapım süresince gerekse inşaatın bitiminden sonra yapılacak devir işlemleri ya da demiryolunun işletilmesi esnasında her zaman denetim ve teftiş yetkisi olacaktı. Diğer bir maddeye göre de olağan üstü bir durumun ortaya çıkması halinde şirket vaat ettiği sürede inşaatı bitiremezse ek süre verilecekti. Demiryolu yapımı esnasında işler vaziyetteki hatların taşımacılık işlemlerine her hangi bir şekilde ara verilmesi durumunda şirket bir ay içerisinde gerekli düzenlemeleri yapacak, şayet yapmazsa bu düzenlemeleri devlet yapacak ve ücretini de hat gelirlerinden ya da şirketten alacaktı (Efe, 2005:100-101).⁵ Hat civarlarına yabancı göçmen iskân edilmeyecek⁶, demiryolu boyunca şirket tuğla ve kiremit fabrikaları ve elektrik santralleri kurabilecekti. Her hangi bir sıkıntıyla karşılaşıldığı zaman konuya Türk mahkemeleri bakacaktı. Aynı zamanda şirket, hat boyunca arkeolojik kazılar da yapabilecekti (Akyıldız,1992: 115).

Taşımacılık hususunda Osmanlı Devleti'nin önemle üzerinde durduğu diğer bir konu da askeri sevkiyatlar ve posta çantalarının nakliyesiydi. Şartnamenin 26. maddesine göre şirket devletin yazılı olarak talep etmesi sonucunda kara, deniz askerleri, jandarma, zaptiye, polis teşkilatlarına dâhil olan kişilerle birlikte, bu teşkilatların malzeme, araç-gereç ve hayvanlarını da nakledecekti. Şirket nakil olunacak malzemeye zarar vermemek üzere gerekli ayarlamaları yapmak zorundaydı. Hükümet de demiryolunun tüm vesait ve araçlarını korumakla ve demiryolu idaresinin memurlarını istihdam etmekle yükümlüydü. Ayrıca savaş esnasında yapılacak askeri sevkiyat için uygulanacak ücret tarifesi de normal zamandaki gibi olacaktır. Hatta hükümet yolcu katarlarından ayrı vagon tahsisini istediği zamanlarda da aynı ücret ödenecektir. Fakat yabancı memleketlere yapılacak sevkiyat ücretleri seraserlik ile şirket arasında yapılacak anlaşma dâhilinde kararlaştırılacaktır (Efe, 2005:101-102).

Anadolu Demiryolu Şirketi sözleşmeyi yaptıktan sonra Eskişehir-Konya hattı inşaatı için 1894 yılının Mart ayında Philip Holzman yönetiminde, Frankfurt merkezli "Eskişehir-

⁵ Bağdat demiryolu sözleşmesinde de hemen hemen aynı şartlar yer almaktadır. Sözleşme şartları için bk. Earle, age., s.92-99; Özyüksel, age., s.193-196.

⁶ Aynı şekilde Deutsche Bank (Alman Bankası) Bağdat Demiryolu imtiyazını aldıktan sonra Anadolu Demiryolu Şirketi bünyesinde Bağdat Demiryolu Şirketini kurmuş ve 1903 yılında Bağdat Demiryolu Anlaşmasına ek gizli bir anlaşmada Türkiye'ye Alman göçmenleri getirmeyeceğini, yerleştirmeyeceğini taahhüt etmiştir. Bu konuda General von der Goltz da; "*Osmanlı Devleti ile dostluğun bozulmasını istemiyorsanız Yakındoğu'ya göç etmeyin!*" şeklinde uyarıda bulunmuştur. Sultan Abdülhamid de Almanlara hat civarına ecnebi muhacirleri yerleştirmeyecekleri ve iskân etmeyeceklerine dair mukavele imzalatmıştır (BOA, Y.EE., nr. 1/22, 24 Zilkade 1320 (22 Şubat 1903). (Bk. Ek 2.)

Konya Demiryolu Şirketi” ni kurmuş (Schöllgen, 1984:81), çalışmalara başlayan şirket kısa sürede, 20 Temmuz 1896 tarihinde Eskişehir-Konya tren yolu hattını işletmeye açmıştır (PA-AA, R 13455).

Büyük devletler nüfuz bölgeleri kavgasından dolayı Anadolu’da birbirleriyle bağlantısı olmayan karmakarışık demiryolu hatları döşüyorlardı. Bir müddet sonra demiryolu açısından Osmanlı topraklarında umduğuna pek nail olamayan İngiltere’nin, Anadolu içindeki demiryolu kavgasından çekilerek meydanı Fransızlara ve Almanlara bıraktığı görülmektedir. Fransız Kasaba Demiryolu Şirketi ve Anadolu Demiryolu Şirketi arasında 6 Mayıs 1899 tarihinde bir anlaşma yapılarak ücret kavgasına son verilmiştir. Döşenecek hatların güzergâhı, genişliği ve vagon büyüklüğü hususunda bir anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca her iki şirkette birbirilerinin imkânlarından faydalanacaklardı⁷ (Ortaylı, 2008:142; Earle, 1972:69-70). Fransızlar yapmış oldukları demiryolu hatlarında Osmanlı ordusunun beklentilerini yerine getirmekte pek istekli davranmamıştı. Buna karşın Almanların kontrolündeki Anadolu Demiryolu Şirketi beklentileri yerine getiriyor (Ortaylı, 2008:141) ve yapılması gereken işleri taahhüt edilen zamanda tamamlıyordu. Demiryolları yapımındaki Alman tekniğinin üstünlüğü, hatların inşa hızı ve sağlamlığı Osmanlı devlet erkânını memnun ediyordu. Bu sebepten dolayı Bağdat Demiryolu hattının başka birilerine verilmesi ortalığı karıştırılabirdi (Earle, 1972:76). Böylece Konya’da don bulan Anadolu Demiryolu hattının Bağdat ve Basra’ya kadar uzatılması projesi Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından 25 Kasım 1899 tarihinde tartışmalı da olsa kabul edilmiştir. 16 Ocak 1902’de Anadolu Demiryolları Şirketi müdürü Kurt Zander ve Nafia Nazırı Zihni Paşa’nın kesin imtiyaz anlaşması Padişah tarafından imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmaya göre Osmanlı-Anadolu Demiryollarındaki hissedarların bu yeni hatta hisse sahibi olmamaları gerekli görülmüştür. Bundan dolayı yeni hattın yapımı için yeniden 15 milyon Frank sermayeli bir “Bağdat Demiryolu Şirketi” kurulmuştur. Bu yeni şirketin sermayesinin %10’unu da yine Anadolu Demiryolu Şirketi karşılamıştır. Yeni kurulan bu şirketin yönetim kuruluna, Osmanlı-Alman niteliğinin korunabilmesi için, üç üye Anadolu Demiryolu Şirketinden gelecek ve üç üye de Osmanlı vatandaşı olacaktı. Şirkete müdür olarak ünlü Alman iktisatçı Karl Helfferich atanmıştır (Ortaylı, 2008:143-144).

Anadolu Demiryolu Şirketinin tek görevi elbette tren rayları döşemek değildi. Demiryolu istasyonları için gerekli olan inşaatları da şirket yürütecekti. Yolcu binaları, tuvaletler, mal depoları, lokomotif depoları, atölyeler, teftiş evi olarak kullanılan lojman ve ek binalar, çamaşırhaneler, işçi ve nöbetçi evleri inşa edilecekti. Ayrıca üstü açık rıhtımlar, içme suyu kuyuları, ateş çukurları da bu inşaatlara dâhildi (Kösebay Erkan ve Ahunbay, 2008:19-20). Anadolu Demiryolu Hattı için 66 istasyon binası ve Bağdat Hattı için de ayrıca 64 istasyon

⁷ Bu konuya Afyon’u örnek verebiliriz. Burada birisi Fransızlar ve diğeri de Almanlar tarafından inşa edilmiş, birbirine bağlantısı olmayan iki istasyon binası bulunmaktaydı. Yukarıda sözü edilen anlaşma sonucu istasyonlar birbirine bağlanacak, böylece şirketler birbirinin hatlarından geçiş yapabilecekler ve makas değiştirebileceklerdi. Alman hattı ise buradan Konya’ya doğru devam ediyordu.

binası inşa edilmiştir. Konya’da bir de tren istasyonunun tam karşısında ihtiyaç hâsıl olması sonucunda, günümüzde de Devlet Demiryollarının Misafirhanesi olarak hizmet veren Bağdat Oteli⁸ inşa edilmiştir.

Anadolu Demiryolu Şirketi, yukarda bahsedilen hatların yapımı haricinde, İzmir Körfezi’nde bulunan Derinceye iskele ve ambar yapımı imtiyazı da almıştır (Soy, 2004:196). Anadolu demiryollarında artan trafiğe cevap verebilmek için limanların genişletilmesi ya da yeni liman ve depoların inşa edilmesi gerekiyordu. Haydarpaşa’daki birikimi önlemek amacıyla, gemilerin daha çabuk yükletilip boşaltılabilmesini sağlamak için İzmit-Haydarpaşa hattı üzerinde Derince’ye 12 bin 240 ton kapasiteli hububat deposu ve liman tesisleri inşa edilmiş ve Şubat 1897 tarihinde işletmeye açılmıştır. Anadolu Demiryolu Şirketi’nin almış olduğu imtiyaz çerçevesinde buraların inşasını, şirket adına birlikte çalıştıkları Philip Holzmann firması yüklenmiştir (Önsoy, 1982:58). Ancak, Derince’deki limanın Haydarpaşa limanının yükünü fazla hafifletmediği görülmüş ve böylece büyük gemilerin yanaşmasına pek müsait olmayan Haydarpaşa limanının büyütülmesi gündeme gelmiştir. Nisan 1899 tarihinde, Anadolu Demiryolu Şirketi’ne Haydarpaşa limanını genişletme ve işletme imtiyazı verilmiştir. Şirket, iki ucunda da deniz feneri bulunan 600 metre uzunluğunda dalgakıran, büyük tahıl ambarları ve vinçleri olan büyük iskeleler inşa ederek 1902’de limanın genişletilmesini tamamlamıştır (Henderson, 1948:59). Bu liman, Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından 31 Mayıs 1903’te kurulan Haydarpaşa Liman Şirketi’ne 99 yıllığına bırakılmıştır (Önsoy, 1982:58). 13 Mart 1898’de çıkarılan yeni bir irade ile Haydarpaşa gar binasının inşa ve işletme imtiyazı da yine söz konusu bu Alman şirketine verilmiştir. Ortaylı’nın ifadesiyle (2008:141) böylece Osmanlı Asya’sının ticari taşımacılık faaliyetleri Almanlara bırakılmış oluyordu.

2.2. Şirketin Tarım Alanındaki Faaliyetleri

20. yüzyılın başlarında Türkiye’de geçimini tarımdan sağlayan nüfusun genel nüfusa oranı %68 civarındaydı (Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı, 1973: 85). Ancak halkın büyük bir çoğunluğunun geçim aracı olan tarım, tam bir durgunluk içindeydi. Tarım alanları sulama tesislerinin olmaması sebebiyle yağışın olmadığı veya az olduğu yıllarda kuraklıktan kavruluyor ya da yağışın bol olduğu yıllarda sel baskınlarına maruz kalıyordu. Tarım aletleri halâ yüzyıllar önce Hititlerin kullanmış oldukları karasabandan ibaretti, ekim ve hasat metotları ise halâ çok ilkel. Gübreleme yönteminden ise hemen hemen hiçbir çiftçinin haberi yoktu. Bütün bunların yanında çiftçilerin pazarlara ulaşması ve ürettiklerini satmaları da imkânsızdı. Bundan dolayı çiftçiler fazla üretim yapmak için özel bir çaba sarf etmiyorlar, ailelerini geçindirecek kadar üretimi yeterli görmekle beraber

⁸ Bu otel yüzyılın başlarında Konya’ya gelen bütün Avrupalı diplomatların, araştırmacıların ve seyyahların konakladığı, buluşup sohbet ettikleri bir mekân olmuştur. Seyyahlar eserlerinde Bağdat Oteline çok yer vermişlerdir (Bk. Muşmal vd., 2016). (Bk. Ek 4 ve 5).

(Earle, 1972:24) zaman zaman işletemedikleri topraklarını sattıkları da oluyordu. İngilizler, Aydın Demiryolunu yapmaya başladıktan sonra büyük bir hevesle o bölgelerden toprak satın almaya başlamışlardır, çünkü demiryolunun tarım ve ticareti geliştireceğini tahmin ediyorlardı (Kurmuş, 1982:79).

Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da demiryolları sayesinde tarımsal faaliyetlerin ve endüstrileşmenin ciddi bir atağa kalktığı görülmüştür. II. Abdülhamid de Anadolu için demiryolu sayesinde böyle bir gelişmenin olacağını ümit ediyordu (Gall, 1995:71). Abdülhamid’in demiryolu yapımındaki esas amacı da İmparatorluğun bütün bölgeleri arasında biraz daha fazla bağlantı kurmaktı (Zorlu, 2003:108). Böylece İmparatorluğun uzak köşeleri birbirilerine ve başkente yaklaşmış olacaktı. Tarımın, madencilik ve ticaretin gelişeceği yeni bir dönem başlayacaktı. Earle’nin ifadeleriyle (1972:31-32) İzmir, Mersin, İskenderun ve Basra limanları hinterlandlara bağlanacak, bu suretle köylüler ürünleri için pazarlar bulabilecekler, el değmemiş maden kaynaklarına ulaşılacak, Mezopotamya gerçek bir ekonomi cenneti olacaktır.

Almanya, Anadolu Demiryolu Şirketi vasıtasıyla Konya, Ankara ve Eskişehir bölgelerinde hububat, Adana bölgesinde pamuk üretimini artırmayı ve bu sayede kendi buğday ve pamuk ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktaydı (Özyüksel, 1988:209). Almanların düşüncelerine göre; aynı zamanda verimliliğin artması sonucu çiftçinin alım gücü de artmış olacak ve Anadolu Alman dışsatımı için verimli bir Pazar konumuna gelecekti. Bu amaca yönelik olarak aşağıda değineceğimiz Konya Ovası Sulama (1907) ile Adana Ovası Sulama Projeleri (1913) görüşülmeye başlanmıştır (Çelik, 2002:1690). Konya’da bulunan Almanya Konsolosu Dr. J.H. Löytved’in hazırlayıp Alman Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu bir tarım raporu yukarıda anlatılanları destekler niteliktedir. Konsolos, gelecekte Konya’nın önemli bir hububat merkezi olacağını vurgulamakla birlikte, bu bölgede çayırılık ve otlak alanların çoğalması sonucunda hayvancılığın gelişeceğini ifade etmiştir. Raporunda bu bölgede ileriki yıllarda hayvancılıkla ve ziraatla ilgili ürünlerin aşırı derecede talep göreceği bildirilmiş ve Alman sanayisinin bunları dikkate alması gerektiği tavsiye edilmiştir (Çolak, 2015:76).

Demiryollarının yeni toprakları tarıma açması kredi hacimlerinin büyüme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Çünkü var olan üretim kapasitesi artacak ve her türlü üreticinin parasal kaynaklarının geliştirilmesi gerekecekti. Gerçekten de Osmanlı Bankası, Osmanlı Maliye Şirketi ve Ziraat Bankası gibi kuruluşların verdikleri krediler sorunu çözmekte yetersiz kalıyordu. Prosedürler insanları zor durumda bırakıyordu mesela; kredi alan, aldığı kredi tutarı kadar taşınamaz malı karşılık göstermek zorundaydı. Yabancı şirketlerin prosedürleri daha kolaydı ve kredi basit bir senedin şahitler önünde imzalanması sonucu hemen veriliyordu. Bu sebeple yabancı şirketler daha fazla faiz istemelerine rağmen daha fazla kredi dağıtmışlardır (Kurmuş, 1982:87-88).

Amerikan, İngiliz, Fransız, Avusturya-Macaristan ve Alman şirketleri imal ettikleri tarım makine ve aletlerini demiryollarını kullanarak daha etkin bir biçimde pazarlamışlar ve satışa sunmuşlardır (Kerestecioğlu, 1934:198). Tarım aleti pazarlayan Avrupalı şirketler daha büyük pazar payı elde edebilmek maksadıyla çeşitli kampanyalar geliştirmişler ve kendi aralarında bir rekabete girişmişlerdir. Birçok şirket kredili satış yapıyor, basit onarım işlerinden ücret almıyor ve kurdukları örnek çiftliklerde, makine alanlara makineyi nasıl kullanacakları yönünde eğitim veriyorlardı (Kurmuş, 1982:91). Araştırmamıza konu olan Anadolu Demiryolu Şirketi de bu rekabetin içerisinde yerini almıştır. Tarımsal tekniklerin yetersizliği ve ilkilliği Almanya'nın hedeflerine ters düşüyordu. Özellikle İç Anadolu Bölgesi'ni kendisi için bir tahıl ambarı haline getirmek Almanya, Anadolu Demiryolu Şirketi'ni vasıtasıyla orta büyüklükteki işletmelere tohum, toprak ıslahı ve Almanya'dan tarım aleti ithali için kredi dağıtmıştır (Pamuk, 2005:119). 1911 yılında da Konya merkezli tarım aletleri satan bir Alman şirketi kurulmuş ve örneğin vadeli satış gibi gösterdiği kolaylıklar sebebiyle üç yıl gibi kısa bir sürede Alman tarım aletleri bölgede yaygınlaşmıştır. Dünya Savaşı yıllarında da yine bazı Alman firmaları Adana ve Konya'da büyük çiftlikler kurarak modern makine ve aletlerle üretim yapmışlardır (İnci, 2010:124-125).

2.3. Şirketin Konya Ovası Sulama Kanalları ve Köprüleri İnşaatı

Konya ovası ve Konya şehri, özellikle II. Abdülhamit döneminde siyasi ve iktisadi sebeplerle Avrupalı devletlerin rekabet ettikleri bir bölge olmuştur. İngiliz, Fransız, Almanlar ve hatta Ruslar arasındaki büyük rekabeti Almanlar kazanmışlardır (Yarar, 2009:255-256). Bölgenin Almanya ile olan münasebetleri demiryollarının yapılmasıyla artmış, Almanlar bu bölgeye özel bir ehemmiyet vermişlerdir. Yukarıda, Almanların almış oldukları imtiyaz bölgelerinin Ankara, Eskişehir, Konya ve Adana güzergâhında olmasının bir tesadüf olmadığından ve Almanya'nın buraları bir hammadde kaynağı ve pazar alanı olarak gördüğünden bahsedilmişti. Ancak ne var ki, Almanların Almanya'ya götürmeyi hayal ettikleri hububat açısından işler iç açıcı sayılmazdı. Özellikle Konya Ovası ve özelde de Çumra bölgesinde verimli araziler olmasına rağmen, yaşanan kuraklık ve sulama imkânının olmaması sebebiyle bölgede yeterince tahıl üretimi yapılamamaktaydı (Muşmal, 2008:273).

Bağdat demiryolu araştırmalarında bulunan ve Eskişehir-Konya demiryolu çalışmalarında görevli olan mühendis Alexander Kuhn'un, Eskişehir-Konya Demiryolu İnşaatı Şirketi'ni 1894'ten 1909 Konya-Bulgurlu hattının yapımına kadar yöneten Mackensen'e (Pohl, 1999:100) Amerika'da bulunduğu zaman yazmış olduğu bir mektubunda, Konya'da demiryolu inşaatının çoktan bittiğini ve sıranın altın değerindeki hububatın nakliyesine geldiğini ifade etmiştir. Kuhn, mektubunun özetle şu cümlelere yer vermektedir: *"Hububatın yetişmesi için; güneşin, verimli toprakların ve suyun olması gerekiyor. Küçük Asya'da (Anadolu'da) çok verimli, alüvyonlu topraklar mevcut. Mayıs ayından Eylül ayına kadar altında her şeyin yetişebileceği bulutsuz ve güneşli bir gökyüzü var, fakat Eylül ayına kadar*

bir damla yağmur bile yağmamaktadır. Zannedersem Konya'nın kuzey batısında muhtemelen Konya'dan yüksekte iki göl bulunmaktadır. İşe buradan başlanılmalı, göl sularının yeterli olup olmadığı ve Pınarbaşı'na kadar olan alanın topografik incelemesi yapılmalı. Numuneler Berlin'de ya da Bonn'da analiz edilebilir. Göllerin ne kadar alanın sulanmasını sağlayacağı tespit edildikten sonra Deutsche Bank'a Anadolu Demiryolu Şirketi bünyesinde bir sulama şirketinin kurulabileceği anlatılmalıdır. Böylece tecrübe kazanmış olan Anadolu Demiryolu Şirketi yöneticileri çıkabilecek sorunların üstesinden gelebilirler. Ayrıca Ilgın'da bulunan göl de bir şekilde değerlendirilmelidir”(HADB-OR 788, San Francisco 14.8.1904). Bu düşüncelerle Kuhn, Konya Ovası Sulama Projesi'nin başlaması gerektiğini ifade etmektedir.

Kuhn, başka bir mektubunda da Amerikan Demiryolları Şirketi'nin Mississippi'de ve Rocky Mountain'da yaptıkları sulama projelerinden örnekler vererek tarım alanındaki başarılarından söz etmektedir (HADB-OR 788, Berlin 5.9.1904). Bu konuyla ilgili Anadolu Demiryolu Şirketi Müdürü'nün Deutsche Bank Müdürü Gwinner'e yazdığı bir yazısında; Amerikalılardan bir şeyler öğrenilebileceğini ifade etmiş ve bunun için Kuhn'un Amerika'dan gelirken, orada uygulanan örnek projelerden getirmesini talep etmiştir (HADB-OR 788, Konstantinopol 16.11.1904).

Bu bağlamda Konya ovasından daha iyi faydalanabilmek maksadıyla Osmanlı'nın uzun yıllardan beri rüyası olan Beyşehir Gölü suyunun Konya ovasına akıtılması projesi ile ilgili imtiyaz 27 Kasım 1907 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketine verilmiş ve şirket, bünyesinde Konya Ovası Sulama Projesi Şirketini kurarak çalışmalara başlamıştır. Başmühendis ve inşaat müdürü olarak, 1904 yılında Mısır Sulama Projesi ile ilgili içinde planların ve haritaların da bulunduğu 63 sayfalık bir rapor hazırlamış ve Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Türkiye'deki liman inşaatlarında görev almış, sulama projelerinde tecrübeli olan Mühendis Waldorp⁹ atanmıştır.¹⁰

Waldorp, projenin başlamasından bitirilip teslim edilmesine kadar bütün safhalarında bizzat işin içinde bulunmuştur. Waldorp'un aslında Anadolu Demiryolu Şirketi için Konya Ovası Sulama Projesi imtiyaz sözleşmesi henüz daha yapılmadan 1903 ve 1904 yıllarında

⁹ Projenin ön çalışmaları için 6 mühendis görevlendirilmiştir. Görev yapacak mühendislerin bilgilerinin olduğu arşiv belgesinde iki mühendisten Waldorp kardeşler diye bahsedilmekte ve ikisi hakkında bilgi verilmektedir. Ancak daha sonraki yazışmalarda tek bir kişi gibi sadece Bay Waldorp ya da Mühendis Waldorp diye ismi geçmektedir. Waldorp ile Deutsche Bank ya da Şirket arasındaki yazışmalarda ise bazı belgelerde imza olarak karşımıza A. Waldorp bazı belgelerde de H. Waldorp olarak çıkmaktadır. Başka bir arşiv belgesinde ise, şirket bünyesinde çalışan daha fazla yetişmiş Alman mühendislerin olmaması sebebiyle diğer milletlerden mühendis ve uzmanların geçici olarak çalıştırıldıkları ve bunların hepsinin Waldorp'a yardımcı olma görevlerinin olduğu ifade edilmiştir (HADB-OR 1010, Berlin 12.12.1906)

Bu konudan bağımsız olarak ayrıca 1915 yılında Osmanlı Devleti, Waldorp'tan Beyşehir kanalına Hidroelektrik Santrali kurulmasıyla ilgili bir araştırma yapmasını istemiş ve Waldorp, santralin kurulması için gerekli akışın olmadığını rapor etmiştir (Çolak, 2014: 154 dipnot).

¹⁰ Mısır Sulama Projesi raporu için bk. HADB-OR 788, Irrigation in Egypten, Haydar Pacha 27.2.1904.

söz konusu projeye ilgili raporlar hazırladığı görülmektedir. Almanların bu konuda aslında hazırlıklı oldukları anlaşılmaktadır.¹¹

Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından hazırlanan projeye göre; Konya ovası sulanabilecek ve ovanın tahıl üretimi 10 kat fazlalaşacaktı. Dolayısıyla bölge insanının geliri ve alım gücü artacaktı. Demiryollarıyla Anadolu'nun içlerine kadar Alman mallarının satışı daha fazla yapılabilecek ve bunun dışında Almanya ihtiyacı olan hububatın büyük bir kısmını Anadolu'dan sağlayabilecek (Önsoy, 1982:55; Özyüksel, 1988:209). Demiryolu sayesinde Eskişehir, Konya, Ankara bölgelerinde ve hinterlandlarında üretilen hububatın İstanbul'a ve buradan da Avrupa'ya taşınması kolay olacak (Ayla, 2005:99), böylece Anadolu Demiryolları Şirketi'nin taşımacılıktan geliri de artmış olacaktı. Özyüksel'in ifadesiyle (2008:214), sulama ve ıslah çalışmaları sonunda Almanlar Anadolu'dan, Afrika'daki tüm kolonilerinden daha fazla hububat ve pamuk elde etmişlerdir.

Bu proje kapsamında Beyşehir gölünden Konya ovasına kadar kanallar, gerekli binalar, yollar, köprüler ve telgraf hatları yapılacaktır. Karaviran Gölü kurutularak 80.000 dönüm arazi fazladan ve suyun ovaya akmasıyla da 500.000 dönüm arazi üzerinde tarım yapılacak hale gelecektir. Anadolu Demiryolu Şirketi bu işi 6 yılda tamamlayarak Osmanlı hükümetine teslim edecektir. İnşaat işleri için 19,5 milyon Frank'lık bir maliyet üzerinde anlaşılmıştır. Osmanlı hükümeti söz konusu meblağı 35 sene içerisinde %5'lik faiz oranıyla Anadolu Demiryolu Şirketine geri ödeyecektir.¹²

Hükümet aşar vergilerinde, sulama sonucu üretim artışının getireceği vergilerden, kurutulmuş arazilerin satışlarından bu krediyi ödemeyi düşünüyordu. Çünkü Karaviran Gölü'nün kurutulması sonucu elde edilecek arazinin hazineye büyük kâr getireceği hesaplanmıştı (BOA, Y.PRK. HH. Dosya No:38, Gömlek No: 16, Tarih: 1325 B 17). Elbette Anadolu Demiryolu Şirketi de maliyet raporları çıkartıyordu. Waldorp tarafından hazırlandığı tahmin edilen maliyet raporlarıyla birlikte 28 maddenin yer aldığı, 24 sayfalık rapor Fransızca olarak hazırlanmış ve Anadolu Demiryolu Şirketi'ne sunulmuştur (HADB-OR 788, Irrigation de la Plaine de Konia; Contre-Projet remis parle Ministere de la Liste Civile, Kostantinopel 18.6.1906).

Sonuç olarak Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından 90 km uzakta bulunan Beyşehir Gölü'nden Konya Ovasına kadar kanallar inşa edilmiş, örneğin Çumra'da olduğu gibi günümüzde de hala hizmet veren binalar yapılmış ve başta Beyşehir Köprüsü olmak üzere 30 adet köprü kurulmuştur. Söz konusu köprülerin bazıları daha önceden de olmasına rağmen ya yıkılıp yeniden yapılmış, ya genişletilmiş ya da sağlamlaştırılarak yeniden hizmete sokulmuştur.

¹¹ Konya Ovası Sulamam Projesiyle ilgili yazılan raporlar için bk. HADB-OR 788, Rapport sur les travaux d'irrigation de la plaine de Konia et les terraines autour du lac de Kara-Viran, Haidar-Pacha 3.8.1903.

¹² Anlaşma ve anlaşma maddeleri için bk. BOA, Y.PRK.HH, nr. 39/76, tarihsiz; HADB-OR 1011, Vorverhandlungen Bewässerung der Konia Ebene III.

SONUÇ

Berlin Konferansı’ndan önce o zamana kadar savunduğu Osmanlı’nın toprak bütünlüğü politikasından vazgeçen İngiltere 1878’de Kıbrıs’a yerleşerek ve 1882’de de Mısır’ı işgal ederek asıl niyetini göstermiştir. Bunun üzerine yıllardır Avrupalı devletlere karşı hep İngiltere ile bir ittifak içerisinde olan Osmanlı Devleti yeni bir müttefik arayışı içerisine girmiştir. Osmanlı Sultan’ı son zamanlardaki ciddi askeri ve iktisadi başarıları sebebiyle Almanya’ya yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmada İngiltere, Fransa ve Rusya’ya karşılık Almanya’nın Berlin Kongresinden her hangi bir çıkar sağlamamış olmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti’nden hiçbir zaman toprak almamış olması da etkili olmuştur. Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Osmanlı Devletini ziyaret etmesi iki devlet arasındaki ticari ve siyasi ilişkileri artırmıştır. Almanya ile Osmanlı Devleti arasında ticaret antlaşması imzalanmış ve ardından Almanya’ya Anadolu demiryolu imtiyazı verilmiştir. Söz konusu demiryolu hattının inşası için Anadolu Demiryolu Şirketi kurulmuştur, ancak bu şirket demiryolu yapımının yanında, çeşitli bina ve köprü yapımı gibi inşaatlarla, zirai makine satışıyla, çiftçilere kredi sağlamak gibi finans faaliyetleri ile ve sulama projeleri ile Osmanlı topraklarında faaliyetlerde bulunmuştur.

Netice itibari ile 19.yüzyılın sonunda Doğu’ya seyahat eden bir Alman seyyahın notlarından dönemin Osmanlısında Alman etkisini şu şekilde görmekteyiz: *“Türkiye’deki hemen hemen bütün meslek guruplarında Alman etkisi görmek mümkündür. Örneğin askeriyede birçok Alman Paşa mevcut... Almanlar Hukuku yeniden düzenlemişler. İnşaat sahasında yine Alman etkisi ağır basmaktadır. Gümrüğün en tepesinde bir Alman bulunmaktadır, ayrıca Posta Teşkilatı Genel Müdürlüğü’ne bir Alman vekâlet etmektedir ve Osmanlı Bankası’nın ikinci müdürlüğü makamında da yine bir Alman görev yapmaktadır. Anadolu demir yolu hattı personelinin büyük bir kısmı Almanlardan oluşmaktadır ayrıca Doğu demir yolu şirketinin de yönetimi Almanlardadır. İstanbul’da bulunan tren yolları da yine Almanların elinde bulunmaktadır. İstanbul’da bulunan su işletmeleri Alman parasıyla inşa edilmiş ve bunları Almanlar işletmektedir. Askeriyede birçok Alman teknik eleman çalışmakta, savaş gemileri Alman tersanelerinde yapılmış ve hemen hemen bütün silahlar bir Alman silah fabrikası olan “Krupp” imzasını taşımaktadır. Bütün önemli işletmelerde Alman kapitali yatmakta ve büyük işlerde ise yine Almanlar bulunmaktadır.”* (Paul Lindenberg, *Auf deutschen Pfaden im Orient. Reisebilder*, Berlin 1902, s.169’dan Nakleden: Schöllgen, 1984:80.) Seyyahın cümlelerinden de anlaşıldığı gibi yüzyılın sonuna doğru Almanların Osmanlı üzerindeki etkileri oldukça fazla olmuş ve her alanda Almanları ya da Alman ürünlerini görmek mümkün hale gelmiştir.

Çalışmamıza konu olan Alman kuruluşu Anadolu Demiryolu Şirketi’nin sadece Osmanlı topraklarında iş yaptığı, adeta bir holding gibi çalışarak alınan büyük işleri yerine getirmek için o işin adını taşıyan bir şirket kurduğu ve işi o şirket üzerinden yürüttüğü görülmektedir. Eskişehir-Konya Demiryolu Şirketi, Konya Ovası Sulama Şirketi, Bağdat Demiryolu Şirketi gibi.

Birinci Dünya Savaşından sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte her alanda millileşme seferberliği başlatılmıştır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları kurulmuş ve yabancı ülkelerin işletmelerinde olan demiryolu ağları devralınmıştır. 22 Nisan 1924 tarihinde TBMM'den Anadolu demiryolu hattının satın alınmasına ve onarılmasına ilişkin 506 ve 507 sayılı yasalar çıkmıştır. Daha sonra Anadolu Demiryolu Şirketi bünyesindeki farklı şirketler Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi adı altında birleştirilmiştir. 1927 senesinde Türk hükümetiyle Deutsche Bank yetkilileri arasında Şirketin devralınması için görüşmeler başlamış, Türk hükümeti 35 milyon Fransız Frangı teklif etmiş, bunun karşısında da Deutsche Bank 48 milyon Fransız Frangı istemiştir. Netice itibarıyla 35 milyon Fransız Frangından biraz daha fazla ücrete anlaşılmış ve 10 Aralık 1928 tarihinde antlaşma Ankara'da imzalanmıştır (Bk. Koçak, 1991:61-62).

KAYNAKÇA

- **Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, (PA-AA).**
- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA), Yıldız Perakende Evrakı (Y.PRK.).**
- **Historisches Archiv der Deutschen Bank, (HADB), Orientbüro.**
- **AKYILDIZ, Ali**, “Demiryolları ve Değişme-Batı Anadolu Örneği”, Yeni Toplum Dergisi, Sayı: 1, İstanbul Mayıs-Haziran 1992, ss. 114-121.
- **ÇELİK, Gülfettin**, “Osmanlı Toplumsal Sisteminin Bir Göstergesi Olarak XIX. Yüzyılda Osmanlı Ulaşım Ağıının Yeniden Oluşumu ve Nüfusun İskânı” Türkler, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1687-1695.
- **ÇOLAK, Fatih**, “Almanların Konya ve Çevresindeki Faaliyetleri (19.yüzyıl sonu 20.yüzyıl başı)” Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2014.
- **ÇOLAK, Fatih**, “Almanya'nın Konya Konsolosu J.H. Loeytved'in 1907 yılında Konya Tarımıyla İlgili Yazmış Olduğu Rapor”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Konya 2015, ss.69-83.
- **Devlet İstatistik Enstitüsü**; Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1973.
- **EARLY, Edward Mead**; Bağdat Demiryolu Savaşı, (Çev.: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, BYY 1972.
- **EFE, Ayla**; “Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı”, OTAM Dergisi, Sayı: 18, Ankara 2005, ss. 95-117.
- **FRÖHLICH, Michael**; Imperialismus-Deutsche Kolonial und Weltpolitik (1880-1914), Deutsche Taschenbuch Verlag, München 1994.

- **GALL**, Lothar; Die Deutsche Bank von ihrer Gründung bis zum Ersten Weltkrieg (1870-1914), München: Beck Verlag, München 1995.
- **GENCER**, Mustafa; Imperialismus und die orientalische Frage (Deutsch-Türkische Beziehungen 1871-1908), TTK Yayınları, Ankara 2006.
- **HAMMER BURGSTALL** (Von), **Baron** Joseph; Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt 10, (Yay. Haz. Mümin Çevik), Milliyet MMP Baskı Tesisleri, İstanbul 2010.
- **HENDERSON, W. O.**; “German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914” The Economic History Review, Vol. 18, No. 1/2, 1948, ss. 54-64.
- **İNCİ**, İbrahim, “Türkiye’de Tarımsal Makineleşme (1923-1933)”, Tarihîn Peşinde, Sayı: 3, Aybil Yayınları, Konya 2010, ss.119-136.
- **KARAL**, E. Ziya; Osmanlı Tarihi, Cilt 8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962.
- **KERESTECİOĞLU**, Şeyda Ziya; “Bizde Ziraat Aletleri Meselesi”, Dönüm Mecmuası, Sayı: 28, Matbai Ebuzziya, İstanbul 1934, ss.198-202.
- **KOBAL**, Yunus; Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 2000.
- **KOCABAŞ**, Süleyman; Pancermenizm’in Şark’a Doğru Politikası-Tarihte Türkler ve Almanlar, Vatan Yayınları, İstanbul 1998.
- **KOCABAŞ**, Süleyman; Alman Kapanı-Almanya’nın Nasıl Sömürgesi ve Eyaleti Yapılabaktı? (1883-1918), Vatan Yayınları, İstanbul 2002.
- **KOÇAK**, Cemil; Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- **KÖSEBAY ERKAN**, Yonca; AHUNBAY, Zeynep; “Anadolu Demiryolu Mirası ve Korunması”, İTÜ Dergisi Mimarlık-Planlama-Tasarım, Cilt 7, Sayı 2, İstanbul Eylül 2008, ss.14-25.
- **KURMUŞ**, Orhan; Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, 3. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- **LOTHAR**, Ratman; Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi, (Çeviren: R. Zarakolu), 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul 1982.
- **MUŞMAL**, Hüseyin; “XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra’nın Sosyo-Ekonomik Görünüşü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)”, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 24, Konya 2008, ss.253-276.
- **MUŞMAL**, Hüseyin., USLU, Fatih; ÇOLAK, Fatih; “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Bazı Alman Seyyahlara Göre Konya”, (Haz. Çaycı, A.) Konya Seyahatnameleri, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2016, ss.213-266.

- **OĞUZ**, Burhan; Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler, Can Matbaa, İstanbul 1983.
- **ORTAYLI**, İlber; “19. yüzyıl Ankara’sına Demiryolunun Gelişi ve Bölgede Üretim Eylemlerinin Değişimi”, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim-Makaleler, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara 2000, ss.109-120.
- **ORTAYLI**, İlber; “Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid”, Türkler, Cilt 12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.1515-1530.
- **ORTAYLI**, İlber; Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.
- **ORTAYLI**, İlber; Ankara’ya Demiryolunun Gelişi, Milliyet Gazetesi 26.12.2010.
- **ÖNSOY**, Rıfat; Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914), Enderun Yayınları, İstanbul 1982.
- **ÖZÇELİK**, Ayfer; Osmanlı Devleti’nin Çöküşünde Ekonomi-Politik Baskılar Üzerine Bir Denem (1838-1914), Ecdat Yayınları, Ankara 1993.
- **ÖZYÜKSEL**, Murat; Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
- **ÖZYÜKSEL**, Murat; “II. Meşrutiyet ve Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman-İngiliz Nüfus Mücadelesi”, İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:38, İstanbul Mart 2008, ss.238-264.
- **PAMUK**, Şevket; Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- **POHL**, Manfred; Philipp Holzmann: Geschichte eines Bauunternehmens; 1849-1999, Beck Verlag, München 1999.
- **SCHÖLLGEN**, Gregor; Imperialismus und Gleichgewicht-Deutschland, England und die orientalische Frage (1871-1914), Oldenburg Verlag, München 1984.
- **SARI**, Hacı; Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı İstihdamı: Anadolu-Bağdat-Hicaz Demiryolları Örneği (1888-1918), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana-bilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- **SOY**, H. Bayram; Almanya’nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere İle Nüfuz Mücadelesi (1890-1914), Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- **TURAN**, Kemal; Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri, Çağrı Yayınları, İstanbul 1997.
- **TURFAN**, Ruhi, **YAZMAN**, M. Ş.; Tarihte Türk-Alman İlişkileri, Nurettin Uycan Kitap Cilt Fabrikası, İstanbul 1969.

- **YARCI**, Güler; “Beyşehir Gölü’nden Su Getirilerek Konya Ovasını Sulama Projesi ve Finansmanı”, Su Medeniyeti Sempozyumu, Konya 2009, ss.254-299.
- **ZORLU**, Ilgaz; 21.Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid’e Bakış, (Haz.: Mehmet Tosun) İstanbul 2003, ss.98-111.

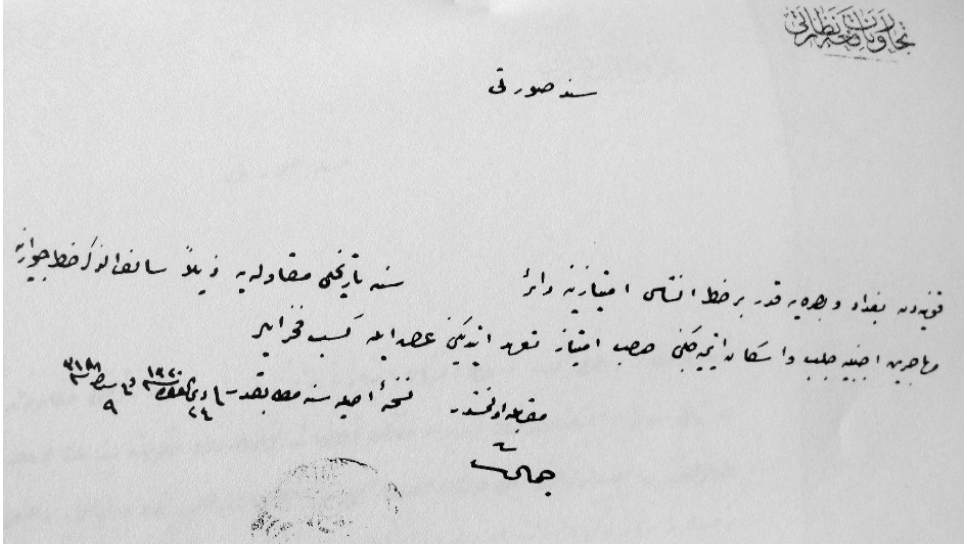
EKLER

Ek. 1: Kaiser II. Wilhelm Osmanlı Paşası Üniformasıyla.

Kaynak: PA-AA, E 4547, 120 Jahre Kaiserliches Palais, Abb.6.

Ek 2: Demiryolu hattı boyunca ecnebi muhacirlerin yerleşmeyeceklerine dair Almanlara imzalatılan senet suretinin belgesi. Kaynak: BOA, Y.EE., nr. 1/22, 24 Zilkade 1320. (22 Şubat 1903)

Ek 3: Konya İstasyon çevresinde Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından yapılan müstakil evler. Bu evler demiryolu inşaatı zamanında lojman olarak inşa edilmiştir. (Foto: Fatih ÇOLAK-18.12.2012)

Ek 4: Konya İstasyon Binası karşısında bulunan Bağdat Otelı (1900’lü yılların başı).

Kaynak: Anonim

Ek 5: Eski Bağdat Otelı, günümüzde TCDD’nin Misafirhanesi olarak kullanılmaktadır.

Foto: Fatih ÇOLAK-18.12.2012

Ek 6: Anadolu Demiryolu Şirketi yapımı Beyşehir Taşköprü (14 bölmeli regülatör).

ARAPÇA'DA İTBÂ'LAR VE EBU'T-TAYYİB EL-LUĞAVÎ'NİN EL-İTBÂ' ADLI ESERİ

Muhammet Ali CAN*

ÖZET

Dünya'daki tüm dillerde ikilemelerin (reduplication) kullanılıyor olması, onun zihinlerdeki mefhumları karşı tarafa ifade açısından vaz geçilmez önemini ortaya koymaktadır. Her dil ikileme kalıbını kendine has birtakım özelliklerle kullanmaktadır. Arapça'da da itbâ' olarak bilinen ikilemeler, özel kalıplarla her devirde kullanılmıştır. Bu önemleri nedeniyle itbâ'ların özellikleri ortaya konulacaktır. İtbâ'ların Arapça'daki kullanımının diğer dillere göre farklılıkları, tanımı üzerindeki tartışmaları, türleri ve bu konuda yapılan çalışmalar incelenecektir.

Sonra da ikilemeler konusunda Arapça'da yazılmış en önemli eserlerden birisi olan Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin el-İtbâ' adlı eserinin incelenmesine geçilecektir. Kitabın el yazma nüshasının özellikleri, sözlük niteliğindeki özellikleri ve kullanılan metotlar analiz edilecektir. Daha sonra da bu kitabın metninin oluşumunda etkilenen önceki eserler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ebu't-Tayyib'in kendinden sonraki döneme bıraktığı etkiler de en sonunda zikredilecektir.

Anahtar Kelimeler: itba, Ebu't-Tayyib el-Luğavi, ikilemeler, reduplication

THE “ITBA” IN ARABIC LANGUAGE AND THE BOOK “EL-ITBA” WRITTEN BY EBU'T-TAYYİB EL-LUĞAVÎ

ABSTRACT

Every language on the world has got reduplication templates. This is the reason, that it is indispensable by expressing informations to other people. Every language uses the reduplication templates with their own characteristics. The reduplications, which are in the arabic languages known as “itba”s, are used in every epochs with their special characteristics. For this importance, the itbas' characteristics will first be researched. The differences of the itbas in the arabic language, the discussions of its definitions in the literature, its variations and the studies around it will be given. Then the book of Ebu't-Tayyib el- was written in the arabic language, the manuscripts of “el-Itba” and their properties, its lexical character

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bölümü, Doktora öğrencisi, muhammetalic@gmail.com.

and methods will be studied. After this study, the sources of “el-Itba”’s texts will be analyzed. At the end, the influence of “el-Itba” after its epoch on the other books will be given.

Keywords: itba, Ebu Tayyib el-Lugavi, reduplication

GİRİŞ

İnsanoğlunun en büyük özelliklerinden biri, düşüncelerini karşıdaki insana aktarırken, kafasındaki mefhumlara göre farklı sesler oluşturabilmesi ve bunlara anlamlar yükleyebilmesidir. Bu mefhumları seslere dökerken de, asırlar geçtikçe, belirli sanatlar oluşturmaya başlamıştır.

İnsan, kafasındaki mefhumu aktarmaya çalışırken, bazen belirli bir duruma vurgu yapmak ister. Bunun için farklı metotlar geliştirmiştir. Vurgulama metotlarının dünya dillerindeki en yaygın yöntemlerinden birisi de, ikileme metodudur. Zikredilmek istenen kelimenin aynısını tekrar etmek yerine, ona ses açısından çok benzeyen -anlamı olsun ya da olmasın-, başka bir kelime ile tekrar etmektir. Bu ikilemelere yazı dilinde az rastlanırken, konuşma dilinde sıkça rastlanmaktadır. “Kitap mitap”, “para mara” tarzı ikilemeler Türkçe’de konuşma dilinde çok yaygın olmakla birlikte, yazı dilinde nadiren rastlanmaktadır. Arapça’da da *حسن بسن, سقر مقر* gibi ikilemeler bulunmaktadır.

Arap dili araştırmalarında ikilemeler, IX. asırda incelenmeye başlanmış, X. yüzyıla gelindiğinde ise müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır. Batı Avrupa’da ise XIX. yüzyılda bu konu incelenmeye başlanmıştır. Türkçe’de ikilemeler XX. yüzyılda müstakil konu olarak çalışılmaya başlanmıştır.

Arapça’daki ilk müstakil çalışma olan *el-İtbâ*’ adlı eser bu nedenle tarafımızdan incelenecektir. Zira bütün dünya dillerinde, bu konu hakkında ilk yazılan eser olma özelliğiyle dünya dilbilim sahasında özel bir yeri bulunmaktadır.

Batı dünyasında dublication, triplication adı altında bu konuyu araştıran dilbilimciler, maalesef Arap dünyasında yüzyıllar öncesinden yapılan çalışmalardan eserlerinde hiç bahsetmemektedirler. Yaptığımız ön araştırmanın sonucunda görülmüştür ki, İngilizce, Fransızca veya Almanca olarak Arapça’daki bu çalışmaların tanıtım makalesinin yayınlanması, çok faydalı olacaktır.

I. İTBÂ’LARIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

A. İtbâ’ın Tanımı

Arapça’da itbâ’ (إتباع), t-b-’a (ت ب ع) üçlü kökünden gelir ve “ardından gelme” anlamındadır (el-Halil b. Ahmed, *el-’Ayn*, II, 79, ع ت ب maddesi). İf’âl kalıbına girerek, إتباع (itbâ’) şeklini almıştır. İtbâ’ın anlamı hakkında dilbilimcilerin iki farklı açıklamaları vardır. Bunlar şu şekildedir:

1. Bir şeyin ardından kötü amaçlı gelmek (el-Halil b. Ahmed, *el-'Ayn*, II, 78, ع ت ب mad-desi.): el-Halil b. Ahmed bu anlamı şu ayete dayanarak vermektedir: فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَالِينَ “Şeytan onu ardına koydu. Böylece sapıtanlardan (biri) olmuş oldu.” (A'râf 175)
2. Kendisinden önde olan bir şeye yetişmek (Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 167, ع ت ب mad-desi).

el-Halil b. Ahmed'in itbâ' kelimesine vermiş olduğu anlam, öyle görülüyor ki, dar bir anlamdır. Zira ayetin birinde “kötü amaçlı peşinden getirmek” anlamı var ise de, başka ayetlerde “kötü amaç olmadan getirmek” şeklinde kullanım da vardır. Örneğin

فَاتَّبَعْنَا سَبَبًا . إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا (Kehf 84-85)

“Biz ona (Zu'l-Karneyn'e) yeryüzünde güç verdik. Ayrıca her şeyden bir sebep de verdik. O da bir sebebi ardından getirdi.” ayetinde اتَّبَعَ fiili “kötülüğü getirme” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla el-Halil b. Ahmed'in sadece bir tek ayeti örnek getirerek itbâ' kelimesinin anlamını daraltması uygun görünmemektedir.

Arap Dilbiliminde İtbâ'ın iki farklı terim anlamı bulunmaktadır.

Birincisi, Ebu't-Tayyib'in üzerinde durmuş olduğu anlamdır. Kısaca tanımı yapılacak olursa: “uyak veya vezin olarak bir kelimenin diğer kelimenin ardından gelmesine itbâ' denir”. Bu terimin ayrıntılarına aşağıda değinilecektir.

İkinci anlamı ise daha sonraki asırlarda ortaya çıkan, “bir kelimenin içindeki hareketlerin ses uyumu için birbirine uyum sağlaması”dır.

İtbâ' kelimesini dilbilim terimi olarak kullanan ilk kişi olarak Sîbeveyh'e (ö. 180/796) rastlanmıştır (Sîbeveyh, *el-Kitâb*, II, 280). Sîbeveyh'ten önce, el-Halil b. Ahmed (ö. 170/786) gibi dilbilimcilerin de bu kelimeyi terim anlamı olarak kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Ancak bunun kayıtlarına rastlanamamıştır.

İtbâ' kelimesinin terim anlamı açısından farklı açıklamalar yapılmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Ebu't-Tayyib'in (ö. 351/962) görüşü: Ebu't-Tayyib, doğrudan bir tanım cümlesi kurmak yerine, itbâ'ın çeşitlerini ve özelliklerini uzun uzun açıklamaktadır. Bu nedenle Ebu't-Tayyib'in tanımını zikretmek mümkün görünmemektedir.
2. Ebû Ali el-Kâfî'nin (ö. 356/967) görüşü: Ebû Ali, “İtbâ'lar iki türlüdür: Birinci kelime ile aynı anlamda olanlar ile birinci kelimedenden farklı anlam taşıyanlar olmak üzere iki çeşittir.” diyerek itbâ çeşitlerini açıklamakta, ancak tam bir tanım ortaya koymamaktadır. (Ebû Ali el-Kâfî, *el-İtbâ'*, s. 71)
3. İbn Fâris'in (ö. 395/1004) görüşü: Bir kelimenin, diğer bir kelimeye, tamamlama veya tekit etme amacıyla, vezin veya uyak bakımından uyarak ardından gelmesine denir. (İbn Fâris, *el-İtbâ' ve'l-Muzâvece*, s. 28)

4. Ebû Mansûr es-Se‘âlibî’nin (ö. 429/1038) görüşü: “Tekidi ve anlamı genişletmek amacıyla, bir kelimenin başka bir kelimeye, vezin ve uyak açısından uyum sağlayarak eklenmesidir.” (es-Se‘âlibî, *Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-‘Arabiyye*, s. 264).

5. el-Kisâî’nin görüşü: “İkinci kelimenin -kendi başına bir anlamı olmadan- birinci kelimeye sadece pekiştirme amacıyla tabi olmasına denir (es-Suyûtî, *el-İtbâ‘*, s. 88).

Bazı alimler itbâ‘ı, ibdal bölümü içerisinde ele almışlardır. (Ebu’t-Tayyib, *el-İtbâ‘*, s. 3).

B. İtbâ‘lar Üzerine Yapılan Çalışmalar

1. Müstakil Kitaplar

İtbâ‘ konusu ilk başlarda kitapların içinde bab başlığı olarak ele alınırken, daha sonraki dönemlerde müstakil kitap konularına dönüşmüştür. İtbâ‘ ile ilgili müstakil kitabı ilk kez Ebu’t-Tayyib el-Luğavî (ö. 351/962) yazmıştır. Bu kitapları şu şekilde sıralayabiliriz:

- *el-İtbâ‘*, Ebu’t-Tayyib el-Luğavî, (ö. 351/962)
- *el-İtbâ‘*, Ebu Ali el-Kâlî, 356 (ö. 356/966)
- *el-İtbâ‘ ve ‘l-Muzâvece*, İbn Fâris, (ö. 395/1004)
- *el-İtbâ‘*, Suyûtî, (ö. 911/1505)
- *Zâhiratu’l-İtbâ‘ ve ‘l-Muzâvece ve Eseruhâ fi ‘l-Emsâli ‘l-‘Arabiyye*, Sâir ‘Âdil Dendeş, Yüksek Lisans Tezi, Tışrîn Üniv. (Lâzikiyye), 2009.
- *Arap Dilinde İkilemeler ve Öğretimi*, Emine Bağmancı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., 2012.

2. Makaleler

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında itbâ‘larla ilgili makaleler de yazılmaya başlanmıştır.

- *el-İtbâ‘ fi ‘l-Luğa*, Dr. Ali Huseyn el-Bevvâb, *Mecme‘u’l-Luğati’l-‘Arabiyye el-Urduniyye Dergisi*, Amman, 1986
- *el-İtbâ‘*, Dr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, *Âfâku’s-Sekâfe ve ‘t-Turâs Dergisi*, Dubai, 1997.
- *Zâhiratu’l-İtbâ‘ fi ‘l-Kirââti ‘l-Kur‘âniyye*, Dr. Muhammed Seyyid Ali el-Bellâsî, *Âfâku’s-Sekâfe ve ‘t-Turâs Dergisi*, Dubai, 2004.
- *Zâhiratu’l-İtbâ‘ fi ‘l-‘Arabiyye*, Dr. Ahmed Abdurrahman Salim, *et-Turâsu’l-‘Arabiyye Dergisi*, Şam, 2009.
- *el-İtbâ‘ fi Kitâbi Vahyi ‘l-Kalem li ‘r-Râfi‘iyy*, Dr. Nebîle Şukr Hurşid, *Kerkük Üniversitesi Beşerî Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, 2015.
- *el-İtbâ‘ fi ‘l-Luğateyn el-‘Arabiyye ve ‘l-İncilîziyye*, Dr. Hiyam Fehmi İbrahim, *Midâdu’l-Edeb Dergisi*, Bağdat, 2015.

3. İtbâ' Hakkında Konu Başlığı İçeren Eserler

- *Cemheratu'l-Luğa*, İbn Dureyd, (ö. 321/933)
- *ez-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, İbnu'l-Enbârî, (ö. 328/940)¹
- *el-Elfâz*, el-Kerhî, (ö. 330/941)
- *Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, Se'âlibî, (ö. 429/1038)
- *el-Muhassis*, İbn Sîde, (ö. 458/1066)

1. Arapça Dışındaki Dillerde İtbâ'lara Genel Bakış

İtbâ'lar hemen hemen bütün dillerde farklı şekillerde kullanımları vardır (Menges, *Die aralo-kaspische Gruppe*, s. 467). Bir kelimeyi vurgulama ihtiyacı, doğal bir ihtiyaçtır. Ses uyumu nedeniyle insan kulağına hoş gelmesi nedeniyle, bütün dillerde de kendiliğinden oluşmuştur.

İkilemeler, birinci kelimeyi pekiştirme amacıyla kullanılmaktadır. İki kelime arası belirli bir düzende ses uyumuna sahip olması, dinleyici açısından cazip hale gelmektedir ve varlığını da asırlar boyu yitirmemektedir.

İkilemelerin dünya dilleri arasında en yaygın kullanılanlarından birisi Türkçe'dedir (Muhammed, Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 12). Türkçe'de ayrıca ikileme olarak sadece seste benzerlik gösteren kelimeler değil (ör. çoluk çocuk, yalan yanlış, kolu komşu vs.), aynı kelimenin başına “m” harfi konularak her kelimeye İtbâ' yapılabilir (örn.: kitap mitap, çanta manta vs.).

İngilizce'de itbâ'ın karşılığı olarak “reduplication” (ikileme) kelimesi kullanılmaktadır. Ancak İngilizce ve diğer dillerdeki en büyük fark, Arapça'da ya vezin, ya da ses uyumu aranırken, diğer dillerde sadece ses uyumu aranmasıdır.

Bazı itbâ'lar ikileme (duplication) şeklinde değil, üçleme (triplication), hatta dörtleme (quaduplication) şekilde de gelebilmektedir. Yani asıl kelimedenden sonra iki veya üç pekiştirici kelime zikredilmektedir. Arapça'da buna karşılık gelen farklı bir terim kullanılmamaktadır. Üçleme için sadece “iki itbâ'lı”, üç itbâ'lı şeklinde ifade geçmektedir. Hem Arapça'da, hem de diğer dillerde buna nadiren rastlanmaktadır. Arapça'dan örnek verecek olursak: له كميص أصيص بصيص ifadesi, üçleme (triplication) şeklinde gelmiştir. Almanca'dan: “Seid einig, einig, einig.”, “ri-ra-rutsch”, Latince'de “ista, pista, sista” (J. B., Hofmann, *Lateinische Grammatik*, s. 811) ifadeleri buna örnek gösterilebilir. Dörtlemeye örnek olarak da Arapça'dan إنه لكثير بثير بذير بجير itbâ'sı verilebilir.

Sonuç olarak görünüyor ki, itbâ' kelimesi IX. asırdan itibaren terim anlamını kazanmış, ve XXI. yüzyıla kadar da bu terim kullanılmaya devam edilmiştir. İtbâ'ların tanımı konusunda

¹ İbnu'l-Enbârî burada konu başlığı olarak el-İtbâ kelimesini kullanmamaktadır. وقولهم: قد قضيت كل حاجة وداجة. başlığı altında el-İtbâ' konusunu işlemektedir.

ulema ihtilafa düşmekle birlikte, genel olarak en az iki kelimenin art arda gelerek vezin veya uyak bakımından birbirine uyan ifadelere itbâ' adını vermeleri, ortak yönleridir.

İtbâ'lar üzerinde ilk dönemlerde sadece bab başlığı olarak konulara yer verilirken, daha sonraki asırlarda müstakil kitap olarak ele alınmaya başlanmıştır. Günümüzde de itbâ'lar üzerinde araştırmalar yapılmaya devam edilmektedir.

İtbâlar sadece Arap dilinde değil, hemen hemen bütün dünya dillerinde rastlanan bir ifade türüdür. Bu da, itbâ'ların insanların doğal bir ifade ihtiyacı olduğunun bir göstergesidir.

C. Arapça'da İtbâ' Çeşitleri ve Özellikleri

Arapça'da itbâ'lar hem fiillerde, hem de isimlerde gelebilmektedir. Ancak fiillerdeki itbâ'lar, isimlerdeki itbâ'lardan çok daha azdır.

1. Fiillerde İtbâ'

Fiillerde itbâ'lar bazen vav و harfi ile ayrılır, bazen de vav harfi olmadan art arda gelir. Örneğin: عيس ويسر , ماله عام وآم , حياك الله وبياك

Bazı durumlarda fiiller takdîrî olarak da gelebilmektedir: قبحاً له وسقحاً, بعداً وسحقاً, جدعاً وعقرأ

2. İsimlerde İtbâ'

İsimlerde İtbâ' iki çeşittir:

- Bazı durumlarda ikinci kelime, birinci kelimeye bağlı olur ve tek başına bir kelime olarak kullanılamaz. Bunlar da kendi içinde iki türdür: Tek tâbî (حسن بين, حار يار vb.) olanlar ile çift tâbî (حسن بسن فس, سليخ مليخ مسيخ vb.) olanlar.
- Bazı durumlarda da, tâbînin kendi anlamı olur, ancak kendi başına kullanılmaz. Mesela: عطشان نطشان, شيطان ليطان

3. Tekit amaçlı İtbâ'

Tekit amaçlı yapılan itbâ'larda vezin uyumu zorunluluğu yoktur. Örneğin: أنا لك أبداً سرمداً. Burada أبداً ile سرمداً kelimeleri vezin bakımından birbirine uymamaktadır.

Tekit amaçlı İtbâ'ların diğer bir özelliği de, kelime tekrarı ile gerçekleşebilmeleridir. Örneğin: رأيت زيدا زيدا

Tekit ile itbâ'nın farklı konular olduğunu söyleyenlere göre, itbâ ile metbû' arasında vav و harfi var ise, o zaman bu ikileme bir itbâ' değil, tektittir. Yani حسن بسن ifadesinde itbâ' vardır, ancak الزمزم هي لشارب حل وبل 'da itbâ' yerine tekit vardır, çünkü حل ile حلا'arasına vav و harfi girmiştir.

Ebu't-Tayyib'e göre ise, itbâ' ile tekidin arasındaki en önemli fark, tâbî'in, yani ikinci kelimenin, başlı başına bir anlama sahip olmaması veya tek başına kullanılamamasıdır. Eğer ikinci kelime olan tâbî'in münferid olarak bir anlamı var ve münferit olarak metbû'suz kullanılabiliyor ise, o zaman bu kelime tâbî' değil, tektittir. Dolayısıyla bu ikilemede

itbâ'dan değil, tekitten söz edilebilir. Ebu't-Tayyib bu durumda vav و harfî ile alakalı bir ayırım gözetmemektedir. Bu nedenle قسيم وسيم ikilemesini itbâ' olarak değil, tekit olarak görmektedir. Zira وسيم kelimesi kendi başına bir anlama sahiptir ve münferit olarak da kullanılabilir. أقبل الحاج والداج ikilemesini ise itbâ' olarak görür. Çünkü داج kelimesinin münferit bir kullanımı bulunmamaktadır. Aradaki vav harfini Ebu't-Tayyib önemsemez. (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 6-7)

D. İtbâ'ların Kullanım Amaçları

İtbâ'ların iki farklı kullanım amacı vardır:

- İtbâ'lar, bir kelimeyi pekiştirme amacıyla gelir. Örneğin حيص بيص ifadesinde, حيص darlık anlamına gelmektedir. Darlığı pekiştirmek için, anlamı olmayan ancak vezin ve uyak açısından uygun olan بيص kelimesi eklenmiştir.
- İtbâlar, bir kelimenin ardından “ve benzerleri” anlamını ifade etme amacıyla gelir. Örneğin صقر مقر ikilemesinde مقر kelimesi, صقر kelimesinin “ve benzerleri” anlamını ifade etmektedir.

E. İtbâ'larda Tâbi'in Anlamsızlığı Üzerindeki Tartışmalar

Dilbilimciler genelde, itbâ'larda bazen ikinci kelimenin tek başına anlama sahip olmadığını bildirmişlerdir. Ebu't-Tayyib bunu itbâ'larda birinci şart olarak öne sürmektedir.

Hem Türkçe'de, hem de Arapça'da, bazen bu “anlamsız ikileme” konusunda hataya düşüldüğünü görmekteyiz. Zira diller, doğal yapısı itibarıyla dinamik yapıya sahiptirler. Bir kelimenin bir anlamı belirli bir çağda tedavülde iken, daha sonraki asırlarda bu kelime bazen anlam daralmasına, anlam genişlemesine, anlam kaymasına, bazen de anlamını tamamen yitirmesine maruz kalabilmektedir (Ebru, Perilioğlu, *Türkiye Türkçesi ile Azerî Türkçesindeki Ortak Kelimelerde Anlam Değişimleri*, s. 225). Bu bütün diller için söz konusu olabilmektedir.

İkilemelerde bazen, ikinci kelime için “anlamsız olan tâbi'ler” ifadesine rastlanmaktadır. Daha önce de zikri geçtiği üzere, Ebu't-Tayyib bunu itbâ'ın temel şartı olarak görmektedir. Oysa ikilemeler ilk ortaya atıldığı çağda, bazen ikinci kelimenin bir anlamı olabilir, bazı durumlarda da olmayabilir. Anlamı olan ikilemeler tedavüle girdikten bir kaç asır sonra, ikinci kelime anlamını yitirmesi ile karşı karşıya kalma ihtimali her zaman vardır. İkilemeler sayesinde ses halinin varlığını sürdürüp, anlam halini yitirmiş olabilir. Bazen de bölgesel olarak belirli bir bölge, bu anlamı halen kullanmaya devam etmekte olup, başka bölgelerde kelimenin anlamı tamamen unutulmaya yüz tutma ihtimali vardır. Bu durum ile karşı karşıya kalan bir dilbilimcisi, aceleci davranmadan, bu kelimenin “itbâ'da anlamı olmayan tâbi'ler” sınıfına katmaması gerekmektedir.

Türkçe'de bu duruma “eğri büğrü” ikilemesi örnek olarak verilebilir. Eğri kelimesini pekiştirmek için eğri bükrü olarak kullanılmış ve eğri büğrü olarak ikileme şeklinde dillerde

kalmıştır. Bükür kelimesi kambur anlamına gelmektedir. Zaman içerisinde bu kelime tedavülden yavaş yavaş kalkmaya başlamış ve günümüzde sadece belirli yörelerde geriye kalmıştır (Heyet, *Türkiye de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, bükür maddesi). Ancak yazı diline geçmediği için her geçen süre kullanımı azalmaktadır. Günümüzde “eğri bükür” ikilemesine bakıldığında, sanki bükür kelimesinin bir anlamı olmadığı ve sadece pekiştirme amacıyla kullanıldığı yanlışına düşmek ihtimal dahilindedir.

Arapça’da da durum yine aynı şekilde geçerlidir. Bazı kelimeler başlangıçta bir anlama sahip iken ikilemelere ikinci kelime olarak girmiş, sonra da anlamını yitirmiş olabilmektedir. Bu durumda dilbilimcisi bu ikilemeyi incelerken yanlışlıkla “anlamı olmayan tâbi” ifadesini kullanır, veya Ebu’t-Tayyib gibi doğrudan itbâ’ konusuna dahil etmek için geçerli sebep sayar. Örneğin Ebu’t-Tayyib, شحيح أنيح ikilemesinde أنيح kelimesinin anlamının olmadığını söyleyerek bunu itbâ’ konusuna dahil eder. Kitabı tahkik eden et-Tennûhî de buna dipnotta itiraz ederek, böyle bir ikilemenin dilde var olmadığını iddia eder. Ardından da doğru ifadenin شحيح نحيق olduğunu söyler. نحيق kelimesinin de bir anlamı bulunması nedeniyle, bu deyimden itbâ’ başlığına değil, tekit başlığı altında işlenmesi gerektiğine işaret eder. Oysa ki أنيح kelimesi ve شحيح أنيح ikilemesi, Arapların yaşadığı her bölgede tedavülde olmak zorunda değildir. et-Tennûhî’nin bu tashihine katılmak doğru görünmemektedir.

Sonuç olarak görüyoruz ki, Arapça’da itbâlar, iki türlü ayrılmıştır. Birincisi, itbâların fiil veya isim olması durumuna göre ayırım, ikincisi de itbâların tekit amaçlı farklı anlama sahip bir kelime ile mi, yoksa anlamı olmayan bir kelime ile mi pekiştirildiği ayırımdır.

İtbâ’lar bazen belirli bir kelimeyi pekiştirme amaçlı kullanılırken, bazen de “ve buna benzerleri” anlamında kullanılmaktadır.

İtbâ’lardaki ikinci kelimenin anlamsızlığı hakkında verilen bilgiler tam netlik kazanmamıştır. Zira dinamik bir yapıya sahip olan dillerdeki kelimeler, bazen anlam kaybına uğrayabilmektedir.

II. EBU’T-TAYYİB’İN HAYATI, e-İTBÂ’ ADLI ESERİ VE ÜZERİNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

A. Ebu’t-Tayyib’in Hayatına Genel Bakış

Ebu’t-Tayyib’in (ö. 351/962) yaşadığı dönemde Halep şehri, Abbasîler’den yarı bağımsız olarak Hemedanlılar’ın yönetiminde idi. Miladî 944 yılı itibariyle meşhur Seyfu’d-Devle yönetime geçmiştir. Seyfu’d-Devle, Arap edebiyatçılara ve dilbilimcilere verdiği destekle ün salmıştır. 962 yılına gelindiğinde, Bizans İmparatoru Kapadokyalı Nikephoros Phokas Halep’e saldırı düzenlemiş, ve bir yıllığına şehri ele geçirmiştir. Bu süre içerisinde bu şehirde çok büyük tahribatlar oluşturmuştur. Bu tahribatlar sırasında birçok kitap da tarih sahnesinden yok olmuştur (Ömer, Tokuş, *Hamdaniler*, s. 61).

Ebu't-Tayyib, Sultan Seyfu'd-Devle'nin muasırı olması nedeniyle edebiyatın zirve dönemlerinden birinde yaşamıştır. Mütenebbî, Fârâbî, Ebû Firâs el-Hamdânî, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Nâmî, Bebbegâ, Ve'vâ ed-Dımaşkî, Hâlidîyyân, Hüseyin b. Keşkerâyâ, Ebû'l-Kâsım er-Rakkî, İbn Hâleveyh, Ebu't-Tayyib el-Lugavî, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Havkal, Küşâcım ve İbn Nübâte el-Hatîb bu dönemde yetişip şaheserler meydana getirmişlerdir. Bu ve bunların dışındaki âlimler ve edipler, o dönemde Halep'i bir kültür merkezi haline getirmişlerdir. Modern zamanda Seyfu'd-Devle dönemine, “el-asru'z-zeheb”, yani “altın çağ” adını vermişlerdir. (Ömer, Tokuş, *Hamdanîler*, s. 62).

Ebu't-Tayyib'in tam adı şu şekildedir: Ebu't-Tayyib Abdu'l-Vâhid b. Ali el-Luğavî el-Halebî. Kitaplarda kendisine atıf yapılırken, Ebu't-Tayyib el-Luğavî şeklinde zikredilir ve bu şekilde bilinir. “el-Luğavî” lakabının varlığının önemi de, kendisiyle çağdaş olan meşhur şair Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî (ö. 354/965) ile karıştırılmaması gereğinden kaynaklanmaktadır.

Ebu't-Tayyib'in doğum yeri, günümüzde İran sınırı içerisinde olan Asker-i Mukram'dır (عسكر مكرم). Burası günümüzde sadece kalıntıları kalmış bir antik kenttir. Doğum tarihi hakkında ise kaynaklarda herhangi bir bilgi geçmemektedir (Selçuk, Pekparlatır, *Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Arap Dilbilimi Açısından Kitabı'l-Ezdâd'ı*, s. 26). Sadece Halife Mu'tadid Billâh döneminde doğduğuna dair kayıt bulunmaktadır. Yani Milâdî 892-902 tarihleri arasında doğmuştur.

Daha sonra ilim tahsili amacıyla Bağdat'a yerleşmiştir (Ebu't-Tayyib, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, s. 8). Bağdat'tan sonra da Halep şehrine yerleşmiş, 351 hicri yılında (962 miladi), Ermenî kralı Dumustuk'un (Nikephoros Phokas'ın) Halep şehrini fethi sırasında burada şehit edilmiştir (es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 120).

Ebu't-Tayyib, kendi şehri olan Asker-i Mukram'da, Ebû Ahmed el-'Askerî (ö. 382/993) ile Ebû Hilâl el-'Askerî'den (ö. 395/1005) tahsil aldıktan sonra, Bağdat'ta Ebu Bekr eş-Şûlî (ö. 335/946) ve Ebû Ömer ez-Zâhid'den (ö. 345/956) dersler almıştır (Selçuk, Pekparlatır, *Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Arap Dilbilimi Açısından Kitabı'l-Ezdâd'ı*, s. 26).

Ebu't-Tayyib'in telif ettiği eserlerin çoğu kaybolmuştur. Günümüze gelen eserleri ise şunlardır:

1. Merâtibu'n-Nahviyyîn: Dil ve edebiyat alimlerini kısaca tanıtan ansiklopedik bir eserdir. Muhammed Ebu'l-Fadl tarafından Kahire'de 1955'te neşredilmiştir. Bu eser alimler tarafından kaynak kitap olarak kullanılmaktadır.
2. Kitâbu'l-İbdâl: Şekil bakımından birbirine yakın olan, ancak köklerinde tek harften dolayı meydana gelen farklılığın mana açısından değişikliğe yol açmadığı kelimeleri ele alır. Bu kitap, bu çalışmanın konusu olan eser el-İtbâ'ın da muhakkiki olan et-Tennûhî tarafından 1960'da neşredilmiştir.

3. Şeceretu'd-Durr: Kelimelerin zincirleme olarak birbiriyle izah edildiği sözlüktür. Muhammed Abdulcevâd tarafından Kahire'de 1957 yılında neşredilmiştir.
4. el-İtbâ' fi'l-Luğa: Türkçe'de "ikileme" (dublication) adı altında işlenen bu konuda, en az iki kelime art arda gelir ve birinci kelime pekiştirilir. İzzeddin et-Tennûhî tarafından 1961 yılında Şam'da neşredilmiştir.
5. el-Musennâ fi'l-Luğa: Bu eserde sayı bakımından ikililer (tesniyeler) ele alınmaktadır. Yine İzzeddin et-Tennûhî tarafından Şam'da 1960 yılında neşredilmiştir.
6. Kitâbu'l-Firâk: Bu kitap günümüze ulaşmamıştır. (Suyûfî, *el-Muzhir*, I, 447).
7. Tabakâtu's-Şu'arâ: Bu kitap da yine günümüze ulaşmamıştır. (Muhammed Huseyn Âlu Yasin, *el-Ezâd fi'l-Luğa*, s. 451).
8. Kitâbu'l-Eddâd fi Kelâmi'l- 'Arab: Zıt anlamlı kelimeleri içeren bir eserdir. İzzet Hasan tarafından 1963 yılında neşredilmiştir. Selçuk Pekparlatır da bu kitap üzerine "Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Arap Dilbilimi Açısından Kitabu'l-Ezdâd'ı" adı altında yüksek lisans tezi yapmıştır.

B. el-İtbâ'ın El Yazma Nüshası ve Baskısı

el-İtbâ'ın günümüze kadar sadece bir adet el yazma nüshası gelebilmiştir. Bu nüsha da Şam Âl-i 'Âbidin Kütüphanesinde (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 11). Yazma eser hem noktalanmış, hem de harekelenmiştir. O açıdan okuyucuya büyük kolaylık sağlamaktadır. Hattı Endülüs hat özelliğini taşımaktadır. Kitabın okurları kenarlarına bazı şerhler düşmüşlerdir.

El yazma nüshası imla itibariyle çok düzgün bir yapıya sahiptir. Hatta çok ilginçtir, matbu halinden dahi daha kullanışlı olduğu söylenebilir. Zira el yazma nüshasında bab başlıkları, metin içeriğine göre daha kalın ve büyük harflerle göze batan uzatma çizgileri olan hattı sayesinde sayfalar çevrilirken çok dikkat çekmektedir. Matbu nüshada ise bab başlıklarının puntoları, kalınlıkları, yazı tipi, her yönüyle içerik kısmı ile aynı olması nedeni ile çok göze çarpmamaktadır. El yazma nüshasında kullanılan hareke sayısı, matbu nüshasındakinden çok daha fazladır. Bu da el yazma nüshasının daha fazla inceliğe sahip olduğunu göstermektedir.

el-İtbâ'ı İzzeddin et-Tennûhî tahkik ederek 1961 yılında Şam'da neşretmiştir. Bununla birlikte Ebu't-Tayyib'in aynı hacimlere sahip olan diğer iki eseri olan *el-İbdâl* ile *el-Musennâ*'yı da tahkik etmiştir.

İzzeddin et-Tennûhî bu tahkik çalışmasında bazı açıklamaları da dipnot olarak eklemiştir. Şiirlerin kaynakları, bazı kelimelerin açıklanması ve konu ile ilgili alimlerin farklı görüşleri bunların en başında yer almaktadır. Ancak bu bilgileri verirken hiçbir kaynak göstermesi dikkat çekmektedir. Bazı durumlarda da hatalı gördüğü noktalara işaret etmiştir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 5, 1 no'lu dipnot).

C. el-İtbâ'ın Muhtevası

el-İtbâ', Arapça'daki شيطان ليطان جائع نائع gibi ikilemeleri incelenme amacıyla, daha önce hiçbir müstakil kitap telif edilmemesi nedeniyle hazırlanmıştır (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 2).

Eserde önce itbâ' ile tekit arasındaki fark açıklanmış, sonra da aşağıda ayrıntısı verileceği üzere belirli bir sistematik içerisinde itbâ'lar ve tekitler sıralanmıştır.

D. el-İtbâ' Üzerinde Yapılan Çalışmalar

el-İtbâ'ın tahkikini, İzzuddin et-Tennûhî 1961 yılında yapmıştır. Matbu nüshanın başına 16 sayfalık bir mukaddime eklemiştir.

Kitabın orijinal halinin sadece 6 sayfasının aslını eklemiştir. Kitabın hacminin küçük olması nedeniyle tüm sayfalarının eklenmesinin daha uygun olacağı söylenebilir.

Dipnotlarda kitabın içinde geçen bazı kelimeleri açıklamış, şiirlerin kaynakları verilmemiş ise kaynağını vermeye çalışmış ve diğer alimlerin açıklanan konu ile ilgili bir görüşü var ise, bunları da eklemiştir.

el-İtbâ' hakkında yapılmış bir tez çalışması veya makale konusuna henüz rastlanamamıştır.

E. el-İtbâ' da Kullanılan Yöntemler

1. Kelimeleri Sıralama Düzeni

El-İtbâ' da deyimler, sözlük diziminde olduğu gibi, belirli prensiplere dayalı olarak verilmiştir. Sıralama esasları bilinirse, aranan kelimeler daha rahat bulunabilecektir. Bu kelime diziminin esasları maddeler halinde şu şekilde gösterilebilir:

- İkili kelimelerin ikincisini, yani tâbi' olan kelimeyi esas almıştır. Örneğin شديد أدید itbâ'ında ikinci kelime olan tâbi' أدید'dir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 4).
- Kelimelerin sülasi kökteki birinci harf, yani fa'lel harfi esas alınarak dizilmiştir. İlk harf altındaki bütün örnekler rastgele dizilmiştir. Örneğin أحق أزبق itbâ'sının tâbi'i أزبق'tır. أزبق'in sülasi kökü ز ب ق'dır. Birinci harf (fa' harf) ز olduğu için ز maddesine bakılır (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 50).

Sonraki ikinci ve üçüncü harflerin belirli bir sıralaması bulunmamaktadır. Örneğin ب maddesindeki itbâ'larda önce حسن بسن verilmiş (ن ب س) (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 12), sonra قليل قليل بليل verilmiş (ل ب ل) (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 13), daha sonra da ضئيل ضئيل verilmiştir (ل ب أ) (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 14).

- Her harfin önce itbâ' örnekleri, sonra da tekit örnekleri verilir. Örneğin س harfi ile başlayan ikilemelerdeki tâbi'ler, önce itbâ' başlığı altında (باب الإتياع الذي أوله السين) verilir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 51). Buna dair bütün örnekler serd edildikten sonra da itbâ' sayılmayan ikilemeler, tekit başlığı altında ele sıralanır (باب التوكيد الذي أوله السين) (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 52).

Ebu't-Tayyib, kelime sıralaması ile ilgili kendi dönemi sözlük çalışmalarının tekniklerinden istifade etmiştir. Zira o dönemden önce iki yöntem kullanılmaktaydı: Birincisi, el-Halil b. Ahmed'in ortaya koyduğu taklîb yöntemi, ikincisi de kelime kökünün ilk harfine göre olan sıralama yöntemi idi. İbn Dureyd (ö. 321/933) ile yaygınlık kazanan bu metodu Ebu't-Tayyib de benimsemiştir (İmîl, Yakup, *el-Me'âcimu'l-Luğati'l-Arabiyye*, s. 78). Kafiye düzenli kelime sıralama tekniği Ebu't-Tayyib döneminde henüz ortaya konmadığı için, Ebu't-Tayyib'in kelime sıralama konusunda iki tercih imkanı vardı. Ya taklîbî yöntemi kullanacak, ya da kelime kökünden ilk harfine göre sıralayacaktı. Ebu't-Tayyib, okuyucunun bulması açısından daha rahat bir metot olan kök harf sıralama tekniğini benimsemiştir.

Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki, yarım asır sonra, sözlüklerde kafiye düzeni tekniği kullanılmaya başlanmıştır. Bundan sonra telif edilen itbâ' kitapları hep kafiye düzenini tercih ederek kelime sıralaması yapmışlardır.

2. Delillendirme Yöntemleri

- el-İtbâ'da ikilemeler verilirken, eğer var ise, bir şiir örneği veya meşhur birisinin sözü aktararak verilir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 60). Ancak o ikilemeye ait herhangi bir kaynak hatırlanamamışsa, “denilir ki...” (يقال) diye başlanarak ikilemeler belirli cümle kurularak verilir. (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 8).
- Bir kelimenin anlamı verildikten sonra bazen şiirler delil olarak sunulur. Bir kelimenin farklı anlamları var ise, bunların her birinin anlam farkına şiirler ile istidlal edilir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 66).
- Bazı durumlarda sahabeden de mevkuf hadis naklederek deliller getirmektedir. Ancak bunlara da, diğer şiir ve sözlerde olduğu gibi, herhangi bir kaynak göstermemektedir. Örneğin Hz. Ali'den “أشكو إلى الله عَجْرِي وَبُجْرِي” sözünü naklederken hiçbir kaynak zikretmemektedir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s.26).

3. Genel Metotlar

- el-İtbâ'da ikilemelerin kesinlikle tek başına verilmemesi dikkat çekicidir. İkilemeler muhakkak bir cümle içerisinde kullanılarak verilmektedir. Yani عيصك إيصك yerine، جيء به عيصك وإيصك şeklinde cümle halinde verilmektedir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 5).
- Eğer bir harf ile ilgili herhangi bir itbâ' yok ise, bu durumda bu harfin maddesi başlık olarak atılır. Ancak içerik kısmında, bu harf ile başlayan herhangi bir itbâ'n bulunmadığı belirtilir. Örneğin ذ harfi ile herhangi bir itbâ'ya rastanmamıştır. Bu nedenle باب الإتياع الذي أوله الذال diye bir başlık atılır ve içerik kısmında bu başlık altında hiçbir itbâ'n olmadığı belirtilir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 45). Böylece bu başlıkla ilgili herhangi bir unutmamanın söz konusu olmadığı belirtilmiş olunur. İçeriği boş olan bu bab başlığının zikredilmiş olmasının diğer bir avantajı da, daha sonraki dönemlerde istinsah edecek olan katiplerin nüshalarında bu başlığa rastlanılamaması durumunda, söz konusu sayfanın düşmüş kaybolmuş olma ihtimalini ortadan kaldırmasıdır.

● Bir itbâ' da anlam açısından herhangi bir bilinmezlik veya az bilinme durumu yok ise, bu kelimenin anlamı açıklanmamaktadır. Genelde çoğu itbâ'ların anlamları verilmektedir, hatta başka bir şairin veya meşhur birisinin sözü ile açıklanan bu anlam delillendirilmektedir. Örneğin: إنه لعافٍ صافٍ (ikilemesinin anlamı verilmeden geçilmiştir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 61).

4. Diğer Alimlerin el-İtbâ' a Etkisi

Ebu't-Tayyib'in, kendi dönemine kadar gelinen bilimsel aşamalardan etkilenmemesi el-bette mümkün değildir. Örneğin sözlük çalışmalarının ikinci aşaması olan sülasi köklerden ilk harf sıralamasını kendi kitabında esas almıştır. Bunun diğer örnekleri el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târihu'l-Kebîr*'i ve İbn Dureyd'in (ö. 321/933) *el-Cemhera*'sıdır.

Diğer itbâ' konulu kitap yazan alimlerde ise farklı metotların uygulandığını görmekteyiz. Mesela Ali el-Kâlî (ö. 356/967), *el-İtbâ'ında*, kelime sıralaması olarak kafiye düzenini esas almıştır. İbn Fâris (ö. 395/1004) de aynı şekilde kafiye düzenini esas almıştır.

Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'ında* zikretmiş olduğu itbâ'lar, kendinden önceki dönemde yazılmış olan sözlüklerden istifa edilerek yazılmıştır. Zira kelimeleri açıklamadaki üsluba ve örneklerle bakıldığında bu çok açık biçimde görülecektir. Mesela جائف نائع maddesinde açıklama yaparken, İbn Dureyd'in (ö. 321/933) tanımından etkilenmiştir. İbn Dureyd نائع kelimesini açıklarken متماثلاً من الجوع ifadesini kullanmıştır (İbn Dureyd, *Cemheratu'l-Luğa*, II, 955, ع ن و md). Ebu't-Tayyib de ضعف الجوع ifadesini kullanarak araya sadece ضعف kelimesini eklemiştir (Ebu't-Tayyib, *el-İtbâ'*, s. 92).

5. el-itbâ'ın Bıraktığı Tesirler

Ebu't-Tayyib'in bu eserinden sonra, itbâ' konusu kitaplar içerisinde bir bab başlığı altında zikredilmekten öteye geçmiş, üzerinde müstakil kitaplar yazılan bir konu haline gelmiştir. Her branşta olduğu gibi, bir konuda ilk olarak yazılan kitapların hacmi küçükken, daha sonraki devirlerde o konu altında daha büyük kitaplar yazılmaya başlanmıştır (bkz.: Ebu Ali el-Kâlî, *el-İtbâ'*; es-Suyûtî, *el-İtbâ'*).

XX. asırda ise itbâlar tekrar makale konusu olarak ele alınmaya başlanmış ve diğer dillerdeki ikilemelerle kıyaslama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu makalelerden ulaşılabilenlerin yukarıda isimleri sıralanmıştır.

İtbâ' adıyla kitap yazanların, yani Ebû Ali el-Kâlî, İbn Fâris ve es-Suyûtî, bu eserden istifade etmekle birlikte, kitaplarının hiçbir kısmında Ebu't-Tayyib'in ismini zikretmemektedirler. Ebu't-Tayyib'in *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, *İbdâl* gibi kitaplarına atıflara rastlanmayken, el-İtbâ'ına hiçbir atıfta bulunulmadığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak görülüyor ki, Ebu't-Tayyib'in *el-İtbâ'* adlı eserinin orijinal el yazma nüshası, günümüze eksiksiz ve okunaklı bir şekilde gelebilmiştir. Asırlar boyunca, *el-İtbâ'*dan çokça faydalanılmakla birlikte, üzerinde pek fazla çalışma yapılmamıştır. Eserin hacim kü-

çüklüğünün de bunda etkisi vardır. Kelimelerin rahatça bulunabilmesi için, kendi döneminin sözlük çalışmalarındaki gelişmelerden istifade edilmiştir. Kelimelerin anlamında hiçbir ihtilaf yok ise ve bu kelime meşhur ise, açıklamaya gidilmemiştir. Ancak az bilinen veya anlamı üzerinde ihtilaf bulunan kelimelerde, istişhad yöntemine başvurularak şiirler ve meşhur kişilerin sözleri serd edilmiştir.

SONUÇ

Ebu't-Tayyib el-Luğavî, eserleri ile Arap dilbilimi sahasında çok önemli bir yer edinmiştir. Yaşadığı bölge ve dönem, Arap dili araştırmalarının ve edebiyatının altın dönem olması sayesinde, önemli ilmi mülahazaların içerisinde yer almıştır.

Yaşadığı şehrin tahrip edilmesi nedeniyle yazdığı eserlerin sayısı konusunda belirsizlik vardır. Ancak varlığını sürdürebilen telifleri, Arap Dilbiliminin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

İtbâ' konusunda sözlüklerde belirli araştırmalar yapılmaya başlanmış olmakla birlikte Ebu't-Tayyib bu konuda müstakil bir kitap yazan ilk müellif olmuştur. Kendisinden sonra da bu alanda başka eserlerin yazılmasına vesile olmuştur.

Arapça'da itbâ terimi hususunda birden fazla tanımlar yapılmıştır. Hangi ikilemelerin itbâ' konusuna dahil olup olmadığı yönünde dilbilimciler tam bir görüş birliğine varamamışlardır.

Ebu't-Tayyib, kendinden önceki alimlerin çalışmalarından etkilendiği kadar, kendilerinden sonra gelecek olan alimleri de etkilemiştir.

KAYNAKÇA

DİA, I-XCIV, Heyet, Ankara, 1988-2013.

Ebû Ali el-Kâfî, İsmail b. El-Kâsım, el-İtbâ', thk. Kemal Mustafa, Kahire, b.s.y.

Ebu't-Tayyib, Abdulvahid b. Ali el-Luğavî el-Halebî, el-İtbâ', thk. İzzuddin et-Tennûhî, Şam, 1961.

Merâtibu'n-Nahviyyîn, Kahire, 1955

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak yay., İstanbul, 1999.

el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed el-Heravî, Tehzîbu'l-Luğa, I-VIII, Beyrut, 2001

el-Halil b. Ahmed, Ebu Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, el-'Ayn, I-VIII, Mektebetu'l-Hilal yay., b.t.y.

Heyet, Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1965.

Hofmann, J. B., Lateinische Syntax und Stilistik, Münih, 1965.

İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, Cemheratu'l-Luğa, I-III, thk. Remzi Munîr Ba'İbekî, Beyrut, 1987.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvînî er-Râzî Ebu'l-Huseyn, el-İtbâ' ve'l-Muzâvece, thk. Kemal Mustafa, Kahire, Mektebetu'l-Hancî Yay., ts.

İmîl, Yakub, el-Me'âcimu'l-Luğati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985.

Menges, Karl-Heinzrich, Die aralo-kaspische Gruppe, Philologiae Turcicae Fundamenta - I, Wiesbaden, 1959.

Muhammed Huseyn Âlu Yasin, el-Eddâd fi'l-Luğa, Bağdad, 1974.

Pekparlatır, Selçuk, Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Arap Dilbilimi Açısından Kitabı'l-Ezdâd'ı, basılmamış Yüksek Lisans Tezi, NEÜ SBE, 2003.

Perilioğlu, Ebru, Türkiye Türkçesi ile Azerî Türkçesindeki Ortak Kelimelerde Anlam Değişimleri, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniv., 2006.

Se'âlibî, Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Ebû Mansûr, Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabîyye, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, İhyâu Turâsi'l-'Arabîyy Yay., 2002.

Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kunbur el-Hârisî Ebû Bîşr, el-Kitâb, I-IV, Kahire, 1988.

Suyûtî, Aburrahman b. Ebî Bekr Celâluddîn, el-İtbâ', thk. Kemal Mustafa, Kahire, Mektebetu'l-Hancî Yay., ts.

Buğyetu'l-Vu'ât, I-II, Saydâ, b.y.y.

el-Muzhir, Beyrut, 1998.

Tokuş, Ömer, Hamdanîler, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi S.B.E., 2006

FERRÂ'NIN MEÂNÎ'L-KUR'AN ADLI TEFSİRİNDE ŞÂZ KIRAATLERİ KULLANIMI

İrfan ÇAKICI*

ÖZET

Yedi harf ruhsatıyla birlikte Kur'an'ın farklı şekillerde okunması anlamında gündeme gelen kıraatler, Mushafların çoğaltıldığı döneme kadar bir bütün halinde ümmet nezdinde kabul görmüş ve ciddi boyutta herhangi bir ihtilaf yaşanmamıştır. Ancak bu dönemde yaşanan coğrafi ve kültürel değişimlerin de etkisiyle şöhret bulmayan, yaygınlık kazanmayan kimi kıraatler insanlar arasında ayrılık ve çekişme sebebi olmuştur. Kur'an'ın çoğaltılması şeklinde yapılan düzenlemeyle birlikte farklı bölge halkları şöhrete ulaşmış kıraatlere teşvik edilmiş, bunun dışında kalan şâz kıraatler ise daha az sayıda kişi tarafından kullanılmış ve şifâhî olarak sonraki nesillere taşınmıştır. Şâz kıraatlerin sonraki nesillere tevarüsü hicri ikinci asra kadar şifâhî olarak devam etmiş bu dönemde başlayan telif hareketleriyle birlikte bu tür kıraatler bir yandan müstakil eserlerde toplanmaya bir yandan da tefsir kitaplarında yer bulmaya başlamıştır. Bu bağlamda kaleme aldığı tefsirinde şâz kıraatlere yer verenlerin ilklerinden biri de Ferrâ'dır. Ferrâ özellikle dille ilgili meseleleri izah etme ve zaman zaman da ayetleri açıklamada, sahih kıraatler yanında şâz kıraatlere de yer vermiş ve böylelikle bu tür kıraatler ilk defa sistematik bir üslûpla telif edilmiş bir eserde yer bulmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Şâz, Kıraat.

THE USE OF NON-CANONICAL READINGS IN THE TAFSEER OF FARRÂ

ABSTRACT

Readings that arise as reading of the Quran in different ways after the permission for seven letters (ways), has been approved by the ummah until the period of copying the Mushafs (Quran in written form) and it has not been seriously disputed. However, some readings that did not rise to the level of perpetuation (tawatur) and did not gain wide currency due to the influence of geographical and cultural changes have become the reason of disagreement and dispute among the people. After copies of the Qur'an have been sent to different regions, people have been encouraged to adopt better-known readings and non-canonical readings have been used by lesser number of people and transmitted to the later generations

* Öğr. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, irfancakici@gmail.com

verbally. The inheritance of non-canonical readings has continued orally until Hijri 2nd century. With the writing movements that began at this century, non-canonical readings began to be compiled in dedicated books and in tafseer books. In this context one of the first scholars who mentioned non-canonical readings in their tafseer is Ferrâ. Ferrâ mentioned both authentic readings but also non-canonical readings in his tafseer while explaining issues related to language and meaning of the Qur'an. Hence, these kinds of readings have begun to take place in scholarly works with a systematic style.

Keywords: Quranic Commentary (Tafseer), Non-canonical, Readings of the Quran.

GİRİŞ

Âlimlerin kıraatleri kullanma tarzları; kıraatin sahih ya da şâz olması durumuna göre farklılık göstermiştir. Sahih kıraatlerin kullanımında âlimler arasında benzer bir yaklaşım söz konusu iken, şâz kıraatler konusunda fıkıh, nahiv, tefsir gibi ilimlere mensup âlimler arasında ciddi bir yaklaşım farkı vardır. Buna göre fıkıh âlimleri arasında şâz kıraatleri kullanmada oldukça mesafeli yaklaşanlar varken (Geniş bilgi için bkz. Râzî, Fahrettin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihü'l-Gayb*, 1981, VI/85; XI/227; İbn Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâab, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 1982, I/232; Cerahoglu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 1996, I/512), nahiv âlimleri bu konuda daha rahat hareket etmiştir. Tefsir ilmine gelince bu konuda müfessirlerin yaklaşımları mensup olduğu ekol ve mezhebi anlayışa göre farklılık göstermiştir. (Kâdî, Ebdulfettah, *el-Kırââtü'sh-Şâzze ve Tevcîhuhâ min Lügati'l-Arabî*, 1981, 5; Temel, Nihat, “Şâz Kıraatler”, 184; Önder, Muharrem, “Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuku Açısından Değeri”, 181; Öge, Ali, *18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri*, 140.

Ferrâ'nın da içinde bulunduğu Halil b. Ahmed, Sibeveyh, Ahfeş, Müberred, Zeccâc, Zemahşerî gibi nahiv âlimleri âyetleri ele alırken, dilsel tahlillere genişçe yer vermiş bunun için de sıklıkla kıraatleri kullanma yoluna başvurmuşlardır. Hangi kıraat çeşidi gramer kaidelerine uygunsa o kıraat tercih edilmiştir. Buna göre dilbilimciler kıraatin sahih ya da şâz olmasından çok nahiv kaidelerine uygunluğunu dikkate almışlardır. Diğer taraftan şâz kıraatleri kullanma noktasında dilciler arasında da yöntem farklılığından söz edilebilir. Bu bağlamda şâz kıraatleri kullanmada nahiv âlimlerini iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grupta olanlar bu tür kıraatleri tartışma, reddetme, zayıf görme gibi herhangi bir değerlendirmeye ya da nitelemeye tabi tutmadan kullanırlar. Meselâ Halil b. Ahmed (ö.175/791), Zeccâc (ö.175/791), Ebû Said el-Hasen Abdullah b. Merzûbân es-Sirâfî (ö. 368/979) ve Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris el-Hemedânî (ö.395/1004 gibi dilciler bu anlayışa sahip âlimlerdendir (Muhammed es-Seyyid Ahmed Azzûz, *Mevkifu'l-Luğavîyyûn mine'l-Kırâati'l-Kur'âniyyeti'sh-Şâzze*, 2001, 41).

İkinci bir grup ise şâz kıraatleri kullanırken aynı zamanda bu tür kıraatlerle ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunurlar. Buna göre dil açısından bazen bunların hatalı olduğunu, bazen zayıf olduğunu, bazen de böyle bir kıraat şeklinin dille uyumlu olduğunu belirtmişlerdir. Bu çerçevede başta müellifimiz Ferrâ (ö.207/822) olmak üzere Sibeveyh (ö.182/798), Ahfeş (ö.215/930), Zeccâc (ö.175/791), Müberred (ö. 286/900) olmak üzere dilcilerin büyük bir çoğunluğu bu anlayışta hareket etmişlerdir (Muhammed es-Seyyit Ahmed Azzûz, *Mevkifu'l-Luğaviyyûn mine'l-Kıraati'l-Kur'âniyyeti's-Şâzze*, 2001, 41). Meselâ, علام الغيوب (Sebe', 34/48) âyetinde geçen “علام” kelimesi cumhur tarafından “ربي” kelimesinin mahalline nispetle onun sıfatı olarak veya ondan bedel olarak ya da “يَقْذِفُ” fiilinin gizli zamirinden bedel olarak zamme ile okunmuştur (Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân*, 1983, I/364; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII/292). Bununla birlikte, İsa b. Amr, İbn Ebî İshak Zeyd b. Ali tarafından bu kelime şâz bir kıraat olarak, “ربي” kelimesinin lafzına nispetle onun sıfatı veya ondan bedel ya da علام الغيوب ya takdiriyle fetha ile okunmuştur (İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *el-Muhtasar fi Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedî'*, 1934, 123; Zemahşerî, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, 1998, II/566). Sibeveyh sahih ve şâz kıraatlere yer verdikten sonra meseleyi müzakere eder ve nahiv kaidelerinin sıhhatine uygunluğu açısından şâz kıraati şahit olarak kullanır (Sibeveyh, Ebû Bîşr Amr, *el-Kitâb*, 1317, I/50-51). Bunun gibi daha pek çok örnekten hareketle şâz kıraatleri en rahat kullanan gruplardan birinin dilciler olduğu söylenebilir.

Şâz kıraatlerden genişçe istifade eden tefsir ilmi, müfessirin tarzına göre farklılık arz etmekle birlikte genel itibariyle Kur'ân'la irtibatlandırılacak bütün alanlardan istifade etmiştir. Bu bazen nüzul sebepleri gibi doğrudan dinî ilimlerle ilgili bir alan olmuş bazen de, Râzî'de olduğu gibi temel İslâm bilimleri dışında tıp astronomi gibi bir alan olmuştur (Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, II/217). Bu geniş yelpaze içerisinde, doğrudan âyetlerle iç içe olması münasebetiyle birçok müfessir kıraatleri temel kaynak olarak kullanmıştır ki bunlardan biri de tefsir ilminde adından çokça söz edilen âlimlerden biri olan Ferrâ'dır. Ferrâ'yı böyle haklı bir şöhrete taşıyan birçok sebepten söz edilebilir. Mesela onun yazılı dönemin ilk müelliflerinden biri olması, Basra ve Kûfe mekteplerini mezceden Bağdat mektebinin kurucusu olarak dilde otorite kabul edilmesi (Tüccar, Zülfikar, “Ferrâ”, *DİA*, 1992, XII/407), kıraatlere olan vukûfiyeti, telif ettiği *Meâni'l-Kur'ân* adlı tefsirin dilsel tefsirler içinde ilklerden olması bu sebeplerden bazıları olarak zikredilebilir.

Ferrâ'nın Meâni'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Şâz Kıraatleri Kullanımı gibi böyle geniş bir konuyu tabii olarak biz tüm detayıyla ele alacak değiliz. Bu anlamda konunun işlenişinde nasıl bir yol takip ettiğimizle ilgili genel bir usul bilgisine yer vermek uygun olacaktır. Buna göre öncelikle sözlük ve ıstılah anlamıyla şâz kavramının tanımına, şâz kıraatlerin ortaya çıkışı ve kaynağına yer verilmiştir. Daha sonra Ferrâ'nın sahih ve şâz kıraatlere yaklaşımı üzerinde durulmuş ve akabinde onun, şâz kıraatleri kullanma biçimi örnekleriyle birlikte tahlil edilmiştir. Zaman zaman da müellifle aynı yönde ya da farklı yönde değerlendirmede bulunan müelliflere yer verilmiştir. Doğrusu Meâni'l-Kur'ân baştan itibaren

sahih ve şâz kıraat örnekleri ve tahlilleriyle çok zengin bir içeriğe sahiptir. Araştırmanın hacmi dikkate alındığın doğal olarak bütün bu kullanımlara yer verilmeyecektir. Bu itibarla daha çok, diğer ayetlerde de benzeri var olan kıraatler için de örneklik teşkil eden kullanımlara yer verilecektir. Böylelikle müellifin tefsirinde kıraatleri kullanımı ile ilgili nasıl bir yol takip ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. ŞÂZ KAVRAMI

1.1. Sözlük Anlamı

Sözlük anlamı itibariyle şâz kelimesi, شذ (şezze) sülâsi fiilinden ism-i fâil olup; “yalnız kalmak”, “nâdir olmak”, “farklı olmak”, “cemaatten ayrılmak”, “kural ve kaidelere aykırı olmak” gibi manalara gelir (Halil b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitabü'l-Ayn*, VI/215; İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ er-Râzî, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luga*, 1979, III/180, “شذ” md.). Bu anlamda, arkadaşlarından ya da bir topluluktan ayrılıp yalnız kalan kimse için; “Adam topluluktan ayrılıp tek başına kaldı.” anlamına gelen شذ الرجل ifadesi kullanılır (Ebû Şâme, el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, 1986, 179). Yine bunun gibi, bir topluluk yerlerinde ya da beldelerinde bulunmadıklarında, onların bu durumlarını belirtmek için قَوْمٌ شَذَّادٌ ifadesi kullanılır (Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Kâmûsu'l-Muhîd*, 2008, 847, “شذ” md.). Diğer taraftan bir kimsenin bir topluluğa muhalefet etmesi de yine bu kavramla ifade edilir (Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vesît*, 2004, 476, “شذ” md.). Sehavî (ö.830/902) ise sahih kıraatler dışında kalan kıraatlerin şâz kavramıyla isimlendirilmesinde bu kelimenin yalnız kalma, cumhurdan ayrı düşme anlamlarına işaret etmesi yönüyle böyle bir isimlendirmede bulunmanın uygun olduğunu belirtmiştir (Ebû Şâme, *a.g.e.*, 181).

Kavramla ilgili verilen anlamlar dikkate alındığında şâz kavramı; genelin dışında olma, topluluktan farklı olma, cemaatten ayrılma, yalnız ve nadir olma gibi anlamlara gelmektedir.

1.2. İstilah Anlamı

Dinî kavramlar içerisinde anlamı konusunda en çok ihtilaf edilen kavramlardan biri de şâz kelimesidir. Öyle ki bu kavram ilk ortaya çıktığı andan itibaren farklı dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu durumun yaşanmasında tasnif bakımından şâz kıraatlerin kıraat bütünü içinde tam olarak nereye yerleştirilmesi gerektiği meselesi etkili olmuş- tur. Bundan dolayı da birbiriyle tam olarak örtüşmeyen farklı tanımlar yapılmıştır. Mesela Taberî şâz kavramını; “Hz. Osman'ın mushafına ve genele (icmâa) muhalif olan ve sene- dinde tek kalan kıraatler (Ahmed es-Sağîr, *el-Kirââtü's-Şâzze ve Tevcihuha en-Nehviy*, 1999, 90)” şeklinde, İbn Mücâhid (ö.324/936) ve İbn Cinnî (ö.392/1002); “Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam bölgelerindeki kıraat âlimlerinin ittifakla kabul ettikleri kıraatleri sahih kıraat, bunun dışında kalanları ise şâz kıraat (İbn Mücâhid, Ebûbekir, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kirâât*, 49; İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kirââtî ve'l-İzâhi minhâ*, 1986, I/32; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Fi Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*,

1980, I/423)" şeklinde, Sehavî (ö.830/902); "Resulullah'tan itibaren senedi sahih olan ancak, tevâtürü olmayan kıraatler (Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahman, *Cemâlû'l-Kurrâ ve Kemâlû'l-İkrâ*, 1987, I/487)" şeklinde tanımlamışlardır. İbnü'l-Cezerî (ö.833/1430) ise bu kavramı "Kıraat imamlarından şöhret ve tevâtür olmaksızın Kur'ân olarak nakledilen okumalara şâz kıraat denir (İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, 1977, 99)" şeklinde tarif etmiştir. Yapılan tariflerden hareketle şâz kıraatleri; Mushaflara uymayan, icmâa aykırı olan, senedinde tek kalan, şöhret bulmuş bel-delerin okumalarına uymayan, tevâtür olmayan okumalar şâz kıraat denir.

2. ŞÂZ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Başlangıç itibariyle şâz kavramı kıraat geleneği içinde kullanılan bir kavram değildi. Kavram ilk olarak dilbilim araştırmacıları tarafından; "tercih edilen ve edilmeyen" ayrımını yapmak veya "tercih edilmeyen" anlamını karşılamak üzere kullanılmıştır (Dağ, Mehmet, "Kıraat İlminde Şâz Kavramı", 2007, 65). Kaynakların belirttiğine göre bu kavramı; "topluluktan ayrı olma" ve "yaygın kullanıma muhalefet etme" anlamında ilk kullanan kişi Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (el-Fürhûdî)'dir (ö.175/791) (Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, VI/215). Ferâhidî'nin kelimeye yüklediği bu anlam, bazı ilâveler olmakla birlikte kıraat ve tefsir âlimleri tarafından da bu anlamda kullanılmıştır. Şâz kavramını bu dönemde kullanan diğer bir disiplin de hadis ilmidir ki bu disiplin içinde kavram belli aşamalar kaydettikten sonra terminolojik anlamıyla ilk defa İmam Şâfiî tarafından kullanılmıştır (en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, 1977, 119). Kıraat ilmi ise bu kavramı, dilbilim ve hadis ilminde kullanıldığı anlamıyla kullanmıştır. Şâz kavramını meşhûr kıraat âlimleri içinde ilk kullananlardan biri de İmam Nâfi'dir. Nâfi kıraatleri alırken nelere dikkat ettiği ile ilgili şu ifadeyi kullanmıştır: "Ben tabiînden yetmiş kişiden kıraat aldım. Onlardan iki ve daha fazla kişinin üzerinde ittifak ettiği kıraati ben de aldım. Ancak bir kişinin yalnız kaldığı kıraati ben de terkettim ve nihâyet okuduğum kıraatleri bu şekilde bir araya getirdim (Mekkî b. Ebî Tâlib Ebû Muhammed el-Kaysî, *el-İbâne an Meâni'l-Kirâât*, 1960, 27)." Dolayısıyla kıraatte henüz daha yazılı döneme geçilmemiş olsa da, hicrî II. asrın ortalarında şâz kavramının belli özellikteki bir kıraat için kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Şâz kavramının yazılı kültürde kullanılmaya başlanmasına gelince bu kavram ilk defa, dilbilimci yönleriyle bilinen ve dilbilimsel tefsire öncülük eden müellifimiz Ferrâ (ö.207/822) (Ferrâ, *Me'ani'l-Kur'ân*, II/53, 385; III/81) ve çağdaşı Ahfeş (ö.215/930) (Ahfeş, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade, el-Mücâşî el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, 1990, I/45, 51) tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kullanılmaya başlanan şâz kavramı, daha sonra kavramsal gelişimini tamamlayarak kazanmış olduğu ıstılah anlamından çok, dilbilim ve hadis ilminde kullanıldığı anlamıyla kullanılmıştır. Bu da tercih edilmeyen, münferit şeklindeki okumaları ifade etmeye karşılık gelmektedir. Bütün bu süreçler kavramın gelişimine katkı sağlamış ve nihâyet Taberî'yle (ö.310/922) birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Taberî'ye kadar şâz kavramı dil ve hadis ilmi sınırları içinde kullanılan bir kavramken o, şâz kelimesinin anlamını daha da genişletmiş ve bir kıraat kavramı haline

dönüştürmüştür (Dağ, Mehmet, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı,” 72). Bu bağlamda Taberî’ye göre şâz kıraat; üzerinde ittifak edilen ya da icmâ edilenin dışında kalan okumalar anlamına karşılık gelmektedir. Bu da yirmi beş civarındaki sahih kıraat imamının dışında kalan okumalardır. Bu tür okumalar bazen üç dört kişi tarafından okunsa dahi ittifak/icmâ ilkesine uymadığı için şâz kavramıyla karşılanmıştır (Ahmed Halil, *el-Kırâât İnde İbn Cerîr et-Taberî fi Davi’l-Lügati ve’n- Nahv*, 1983, 1364).

3. ŞÂZ KIRAATLERİN KAYNAĞI

Şâz kıraatlerle ilgili en önemli hususlardan biri, bunların kaynağının nereye dayandığı meselesidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki kaynaklarda, bireysel değerlendirmeler dışında, şâz kıraatlerin kaynağının kesin olarak nereye dayandığı ile ilgili ulemâ nezdinde kabul görmüş ve ağırlık kazanmış kesin bir bilgiye rastlanmamıştır. Bir yandan bu tür okumaları senedi sahih olmayan kıraatler olarak değerlendiren âlimler varken (Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 2011, 198) diğer taraftan bunların böyle bir sıfatla nitelendirilemeyeceğini (İbnü’l-Cezerî, *el-Müncidü’l-Mukri’in ve Mürşidü’t-Tâlibîn*, 1977, 97) aslında bunların Kur’ân olarak nakledildiği halde, sahih kıraatlerin ulaştığı şöhrete ulaşmadığı için şâz seviyesinde kaldığını savunanlar olmuştur (Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’an*, I/332; Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, 184). Kimileri bu konuda tevakkuf edilmesi gerektiğini (Önder, Muharrem, “Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuku Açısından Değeri”, *İHAD*, 2009, 174), kimileri ise aslında bu kıraatlerin de sahih kıraatler gibi yedi harf ruhsatı dâhilinde değerlendirilmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Bâzemül, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi’l-Ahkâm ve’t-Tefsîr*, 1996, 96). Nihâyet bazı âlimler âhâd yolla da olsa bu tür kıraatlerin kaynağının da Hz. Peygamber’e dayandığını belirtmişlerdir (İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhâmed el-Makdisi, *Ravzatü’n-Nâzir ve Cennetü’l-Münâzir fi Usûli’l-Fıkh*, 1993, I/203). Görüldüğü üzere ulemâ şâz kıraatlerin kaynağı meselesi üzerinde fikir birliğine varabilmiş değildir.

4. FERRÂ’NIN KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822) tarafından telif edilen tefsirin tam adı *Tefsîru Müşkili İrabi’l-Kur’ân ve Meânih*’dir. Bununla birlikte eser *Meâni’l-Kur’ân* diye meşhûrdur. Ferrâ eserinde kıraat, nahiv, sarf ve kelimelerin anlamı gibi diğer dilbilimsel tefsirlerde de öne çıkan belli hususları dikkate alarak âyetleri tefsir etmiştir. Bunu yaparken ya dilsel izahlarda bulunma ya da anlam yönüyle ayeti izah etme gibi çözüme kavuşturulması gerekli görülen bir ihtiyacı karşılamak üzere kıraatleri kullanmıştır. Bu çerçevede, bazen sahih kıraatleri, bazen şâz kıraatleri kullanmıştır. Bunun yanında bazen şâz kıraatler arasında tercihte bulunmuş diğerini eleştirmiş, bazen de dil açısından şâz bir kıraati tercih etmiştir.

Ferrâ, kıraatleri nitelemeye kendine has kavramlar kullanmıştır. Tercih ettiği kıraatlerle ilgili *أحب اليّ* “bana daha uygundur” (Ferrâ, *Meânil’l-Kur’ân*, I/43, 88), *أستحبّ في القراءة* “bu

kıraati güzel buluyorum” (Ferrâ, *Meânil'l-Kur'ân*, I/441) gibi ifadeleri kullanırken, özellikle dilsel açıdan uygun bulmadığı kiraatlerle ilgili *لست أستحسنه* ya da *ولست أستحب ذلك* “bunu uygun bulmadım ya da güzel bulmadım” (Ferrâ, *Meânil'l-Kur'ân*, I/19, 20), *غير جائز* “câiz değildir” (Ferrâ, *Meânil'l-Kur'ân*, I/130), *غلط* “yanlıştır” (Ferrâ, *Meânil'l-Kur'ân*, II/285) gibi ifade kalıplarını kullanmıştır. Bunun yanında o, kiraatler arasında sahih şâz ya da kuvvetli zayıf ayrımına da işaret etmiştir (Ferrâ sahih kiraatlerin tayin etmede üç temel şart ileri sürmüştür. Buna göre bir kiraatin çoğunluk kurrâ tarafından okunan kiraate uygun olması, Nebî (as)’nin okuduğu kiraate ve mushafıya uygun olması, Arap dili kaidelerinin en fasih olanına uygun olması gerekir. Bkz. Bâlvâlî, Muhammed, *el-İhtiyar fi'l-Kirâât ve'r-Resm ve'z-Zapt*, Mağrib, 1997, 82; Ünal, Mehmet, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kiraatlerin Rolü*, 2005, 44). Ferrâ “şâz” kavramını eserinde birçok yerde kullanmıştır Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 383; III/198; Dağ, Mehmet, “Kıraat İlminde Şâz Kavramı”, 69). Bunlardan birinde, *لست عليهم بجبار* (Kaf, 50/41.) âyetinin *بجبار* şeklindeki rivâyeti için bir değerlendirme yapmış ve *هو شاذ* (Bu şâz bir kiraattir) nitelemesinde bulunmuştur (Ferrâ, III/81). Bu çerçevede yeri geldikçe de tercih ettiği kiraatle ilgili değerlendirmelerde bulunmuş, hangi kiraat dil kaideleri ve anlama uygunsu onu tercih etmiştir (Ferrâ, *a.g.e.*, I/453; Turcan, Sâlih, “Ferrâ'nın Kiraatlere Yaklaşım Tarzı”, *OMÜİFD*, 2010, sy. 29, s. 283). Kiraatleri delillendirmede Arap şiirinden de sıklıkla istifade eden Ferrâ genelde sened zincirine yer vermemiş, râvî ismi zikretmeden doğrudan kıraati almıştır. Bazen de söz konusu şâz kiraatin kim tarafından rivâyet edildiğini bir ya da birkaç isim vererek belirtmiştir ki ismine en çok yer verdiği kişiler arasında sahâbeden İbn Mes'ud, tabiînden ise Hasan-ı Basrî'dir.

Hicrî II. asrın sonları, III. asrın başları itibarıyla kıraat alanında yaşanan gelişmeler, bu ilmin sistematik gelişimi açısından oldukça erken sayılabilecek bir dönemdir. Bundan dolayı da herhangi bir kiraatle ilgili; “bu şâz bir kiraattir” nitelemesi kıraat tarihî açısından kırılma dönemi olarak kabul edilebilecek bir öneme sahiptir. Zira bu dönemde her ne kadar kıraat ulemâsı hangi kiraatin sahih, hangisinin şâz olduğunu şifâhî olarak biliyor olsalar da ıstılâhî anlamda bu tür kiraatlerle ilgili sahih ya da şâz nitelemesinde bulunulması, Ferrâ'dan yaklaşık bir asır sonra kiraatlerin sistemleşmesi süreciyle birlikte başlamıştır.

Yukarıda Ferrâ için zikredilen bu özellikler, benzer şekilde dilbilimsel tefsir ekoluna mensup diğer müellifler için de söz konusu edilebilir. Haddi zatında bu tefsirlerden her biri şâz kıraat tefsiri ilişkisi bağlamında geniş bir içeriğe sahiptir. Biz ise bunlardan Ferrâ'ya ait tefsiri incelemeyi tercih ettik. Bunda müellife ait *Meâni'l-Kur'ân*'ın hicrî III. asrın başları gibi erken sayılabilecek bir dönemde telif edilmesi, bu kadar erken dönemde telif edilen eserler içinde oldukça geniş ve sistematik oluşu ve diğer tefsirlere nispetle şâz kiraatlere daha fazla yer vermesi gibi sebepler etkili olmuştur. Diğer taraftan Ferrâ'ın bu eseri kendisinden sonra yazılan tefsirlerden bazılarının da kaynaklık etmiştir. Bunlar arasında Taberî, Zeccâc ve Zemahşerî'ye ait tefsirler zikredilebilir.

5. FERRÂ'NIN ŞÂZ KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Ferrâ'nın yaşadığı dönemde kiraatler henüz daha sistematik bir yapıya kavuşmuş değildi. Bu süreç hicrî IV. asırda İbn Mücâhid ve ondan bir asır sonra gelen Mekkî b. Ebî Tâlib'le birlikte gelişim sağlamıştır. Bunun öncesinde ise kiraatler arasındaki ayrım tecrübî olarak bilinmekteydi. Bununla birlikte kiraat âlimleri arasında farklı yaklaşımlar da mevcuttu. Bu çerçevede Ferrâ ile sistematik bir yapıya kavuşan kiraatlerin şartları arasında bazı farklılıklar olmuştur. Buna göre mushaflara ve Arap diline uygunluk ortak olarak kullanılırken, senedin sıhhati konusunda bazı farklı yaklaşımlar olmuştur. Üç şart kuralının yaygınlaştığı dönemde en önemli şart senedin sıhhati iken Ferrâ bunun üzerinde fazlaca durmaz, verdiği senedlerin sıhhatini tetkik etmez, hatta çoğu zaman sened dahi belirtmez (Turcan, Sâlih, *Ferrâ'nın Kiraatlere Yaklaşım Tarzı*, 288). Fakat bu durum onun belli belirsiz kiraatleri rastgele kullandığı anlamına gelmez. Bir kiraat, “Arap diline” ve “mushaflara” uygunsa, bunlarla birlikte kurra tarafından da okunmuşsa o, bu tür kiraatleri صواب “doğrudur” (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I/72, 75, 77) ya da جائز “uygundur” (Ferrâ, *a.g.e.*, II, 223; III/80) şeklinde niteler. Bu özellikleri taşımayan kiraatleri ise sahâbeden kimden rivâyet etmişse onu zikreder ve söz konusu okuma şeklinin şâz kiraat olduğunu belirtir (Turcan, Sâlih, *a.g.e.*, 281).

6. FERRÂ'DA ŞÂZ KIRAAT ÖRNEKLERİ

Ferrâ *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinde çok sayıda şâz kiraat örneğine yer vermiştir. Biz burada bazı örneklerden yola çıkarak onun bu tür kiraatleri hangi tarzda kullandığını tespit etmeye çalışacağız.

6.1. Sahih Kiraatin Şâz Kiraate Tercih Edilmesi

Ferrâ bazı âyetlerde yer alan sahih ve şâz kiraatlere yer vermiş ve bunlar içinden özellikle dilsel açıdan hangisi daha fasihse onu tercih etmiştir. Meselâ, شَهْرٌ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ (Bakara, 2/185) âyetinde geçen “شهر” kelimesini cumhurun ref ile okuduğunu ve gerekçe olarak da “شهر” kelimesinin başına “ولكم” ifadesinin takdir edildiğini belirtmiştir (el-Hatîb, *a.g.e.*, I/254). Akabinde Mücâhid'ten rivâyetle (İbn Hâleveyh, *el-Muhtesar*, 19) Hasan-ı Basrî'ye ait farklı bir kiraate yer vermiştir. Buna göre Hasan-ı Basrî “شهر” kelimesini mansub ile okumuştur (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, II/38). Böyle bir okumada âyetin makabline “ان تصوموا” ifadesi, mabadine ise “خير لكم” ifadesi takdir edilir ve bu kiraatle bu ibadetin tekrarının olduğuna işaret edilir. Ferrâ kiraatleri ve gerekçelerini verdikten sonra bunlardan cumhurun kiraatinin şâz kiraatten daha güzel olduğunu belirtmiştir (Ferrâ, *a.g.e.*, I/112). Ahfeş ve Zeccâc ise sahih ve şâz kiraatlerin her ikisine tefsirlerinde yer verir, sahih kiraati dil açısından tahlil ederler, ancak kiraatler arasında bir karşılaştırmada bulunmazlar. Şâz kiraat için; böyle bir kiraatin câiz olduğunu belirtirler (Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, I/171; Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Serî, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuh*, 1988, I/253).

6.2. Birden Çok Şâz Kiraate Yer Verilmesi

Ferrâ bazen bir âyetle ilgili nakledilen birden çok şâz kiraate yer verir ve sonra da bunların gerekçelerini açıklar. Meselâ Fâtîha'nın başında yer alan الحمد لله ifadesinin sahih kiraat imamlarının tamamı tarafından bu şekilde okunduğunu belirttikten sonra, râvî ismi vermeden, ehli badiye tarafından kaydı düşerek bu kelimenin farklı şekillerdeki kiraate yer verir. Buna göre الحمد لله kelimesi, “dal” harfinin fethasıyla; ikinci olarak الحمد لله “dal” harfinin esresiyle; üçüncü olarak da الحمد لله “dal” harfinin zammesi ve ondan sonra gelen “lam” harfinin zammesiyle okunur (Bu üç farklı okuma şekli farklı birer şâz kiraat olarak Hasan-ı Basri tarafından rivâyet edilmiştir. Hasan-ı Basrî “dal” harfinin fetha ile okunuş tarzının Benî Kays’a ait olduğunu, dalin ve lamın zamme ile okunuşunun ise Benî Rebîa adındaki bir kabileye ait olduğunu belirtir. Bkz. el-Hatîb, Abdüllatîf, *Mu’cemü'l-Kirâât*, 2002, I/5). Ferrâ bu farklı rivâyetleri verdikten sonra her bir kiraatin gerekçesini şöyle izah eder: Dal harfinin fetha ile okunması bu kelimenin isim değil mastar olmasından dolayıdır. Zira bu kelime “الحمد لله” şeklinde mukadder bir fiilin mastarıdır ki bu durumda “الحمد” kelimesinin fetha ile okunması câizdir. Bu tarz bir kiraate وَقَدْ جَاءَنَا مَتَاعًا (Yusuf, 12/79) âyetini de şahit olarak getirir. Burada geçen “معاد” kelimesi aslında mukadder bir fiilin mastarıdır. Kelimenin esre ile okunmasının gerekçesi ise “الحمد لله” ifadesinin tek bir kelime gibi okunmuş olmasından dolayıdır. Buna göre Arap dilinde yan yana bulunan iki harfin hareketlerinden birinin zamme diğeri esre olması ya da bunun zıddı gibi bir okuyuş dile ağır gelir. Bundan dolayı da tıpkı “إِبِلٌ” kelimesinde olduğu gibi, “dal” harfi, “lam” harfinin harekesini almıştır. Bu açıklama aynı zaman da üçüncü kiraatin de gerekçesi olarak zikredilmiştir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I/3-4). Görüldüğü gibi burada yer verilen farklı kiraatlerin anlamla herhangi bir ilgisi yoktur. Ferrâ bu türden, usûle dair şâz kiraatlere yer verir sonra da meseleyi dilsel açıdan tahlil eder.

6.3. Sahih Bir Kiraatin Şâz Bir Kiraatle Açıklanması

كَذَٰلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (Şura, 42/3) âyetinde geçen “يُوحِي” fiili cumhur tarafından malum okunmuştur ki burada fiilin faili Allah Teâlâ’dır (el-Hatîb, *Mu’cemü'l-Kirâât*, VI/307). Buna göre âyetin manası, “Azîz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.” şeklinde olur. Ferrâ (ö.207/822) önce âyeti cumhurun kiraatine göre verir sonra da İbn Abbas’tan gelen bir kiraatle açıklar. Şöyle ki, İbn Abbas ve ondan nakilde bulunan Mücâhid, İbn Muhaysın gibi bazı râvîler “يُوحِي” fiilini meçhul olarak okumuşlardır. Bu kiraate göre mana “İşte bu şekilde sana ve senden önceki (nebilere) vahyedildi.” şeklinde olur. اللهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ifadesinde geçen “الله” Allah lafzı ise mukadder bir “وَحَى” fiilinin failidir (Ferrâ, *a.g.e.*, III/21-22) ya da iptidaiyedir (el-Hatîb, *a.g.e.*, VI/308). Müellif bu şekildeki bir kiraate başka âyetlerde geçen sahih kiraat imamlarına ait okuma şekillerinden şahitler getirir. Bu anlamda وَكَذَٰلِكَ زَيْنَ لَكُنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادَهُمْ شُرَكَاءُهُمْ (En’am, 6/137.) âyetinde geçen “زين” malum fiili Abdurrahman es-Sülemî tarafından meçhul olarak okunmuştur. يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (Nur, 24/36) âyetinde geçen “يسبح” malum fiili ise yine sahih bir kiraatte meçhul olarak okunmuştur (İbn Âmir ve Âsım’ın râvisi Ebû Bekir Şu’be يُسَبِّحُ şeklinde bu fiili meçhul olarak okumuşlardır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II,

332; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III/22). Ferrâ bu örnekte gerek âyeti açıklarken kullandığı şâz kıraat şekliyle ilgili ve gerekse şâz kıraate şahit olarak kullandığı diğer kıraat şekilleriyle ilgili, sahih ya da şâz gibi bir nitelemede bulunmamıştır. İlgili rivâyetler birçok râvî tarafından nakledilmiş olsa da, o bunlardan sadece bir isme yer vermiş, bazen meçhul kalıp kullanarak söz konusu kıraatin bu şekilde okunduğunu, bazen de bunun “من” bir kimse tarafından okunduğunu belirtmiştir.

6.4. Şâz Kıraatin Sahih Kıraate Tercih Edilmesi

Şâz bir kıraatin sahih bir kıraate tercih edilmesi müfessirler arasında yaygın bir uygulama olmamasına rağmen, bunun örnekleri yok değildir. Özellikle tefsirlerinde dil ağırlıklı tahlillere genişçe yer veren ve bu yönüyle de dilci müfessirler olarak bilinen Ferrâ, Ahfeş, Zemahşerî gibi âlimler bazı şâz kıraatleri, sahih kıraatlere tercih etmişlerdir (Ferrâ, *a.g.e.*, II/299; Ahfeş, *a.g.e.*, I/439; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/116). Meselâ, وَالَّذِي تَوَلَّى كَيْزَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ (Nur, 24/11) âyetini cumhur “كَيْزَهُ” kelimesinde yer alan “ke” harfinin esresiyle okumuştur (İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/248). Kelime bu okuyuş şekliyle “مُعْظَمُهُ” “onlar için işledikleri günahın” büyüğü vardır anlamına gelir ki, Taberî bu kıraati tercih etmiştir (Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, 2001, XVII/197). Ferrâ cumhurun rivâyetini verdikten sonra Humeyd el-E'rac'den, “kaf” harfinin zammesiyle rivâyet edilen şâz bir kıraate yer verir ve bu iki kıraatin karşılaştırmasını yapar. Ona göre burada yer alan şâz kıraat, nahiv açısından sahih kıraatten daha güzeldir. Çünkü Arap “كبر” kelimesini; “فَلَنْ تَوَلَّى عَظْمَ كَذَا وَكَذَا يَرِيدُونَ أَكْثَرَهُ” (Nur, 24/11) örneğinde olduğu gibi zammeyle okur (Ferrâ, *a.g.e.*, II/247). Ferrâ bu kelimenin geçtiği diğer yerlerde de yine şâz kıraati tercih eder ve bu tür bir kullanımın Arap dilinde daha yaygın olduğunu belirtir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II/247; Ahmed Azzûz, *Mevkifu'l-Luğavîyyûn*, 57).

Kimi kıraat ve tefsir ulemâsı, değil şâz bir kıraatin sahih bir kıraatten daha güzel olduğunu söylemek, mevcut sahih kıraatler arasında dahi tercihte bulunmamış ve bunu uygun da görmemişlerdir (Ebû'l-Leys es-Semarkandî, Fahreddin Râzî, Kurtubî, Ebû Hayyân ve Şevkânî gibi âlimler kıraatler arasında tercihte bulunmayı doğru bulmazlar (Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, 161-175). Ancak dilci özelliğiyle bilinen Ferrâ ve bu özellikte tefsir telif eden müellifler meseleye nahiv ilmi açısından bakmışlardır. Buna göre şayet şâz bir kıraat dilsel açıdan sahih bir kıraatten daha fasihsa bu durumda kimi dilci müfessirler tarafından tercih edilmiş, bununla birlikte sahih kıraat reddedilmemiştir. Bu konuda Ferrâ, Ahfeş ve Zemahşerî'nin birbirine yakın çizgide oldukları söylenebilir (Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, II/428; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/632).

6.5. Sahih ve Şâz Kıraatin Sıhate Uygun Bulunması

Ferrâ bazen bir âyetin sahih ve şâz kıraat şekline yer verir ve sonra da bu tür kıraatlerin değerlendirmesini yapar. Meselâ إِنْ أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً (Âl-i İmrân, 3/28) âyetinde geçen “تُقَاةً” kelimesi üzerinde hem usûl ve hem ferş yönünden bazı kıraat farklılıkları vardır. Usûl yönünden yaşanan farklılığa göre cumhur bu kelimeyi tefhim (Bir şeyi büyülemek ve kalın yapmak anlamına gelen tefhim, kıraat ilminde,

“lam” harfinin kalın ve tok bir sesle okunması demektir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II/111; Öge, Ali, Dereli, M. Vehbi, *Kur'an Bilgisi*, Kitap 2013, 145) ile Kisâi, Hamza ve Halef imâle (Meyl kökünden türeyen ve “bir şeyi bir tarafa doğru eğmek, yatırmak, meylettirmek” anlamına gelen imâle, sarf ve kıraat ilimlerinde “fethayı kesreye ve elifi yâ'ya yaklaştırarak seslendirmek” demektir. İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, II/30) ile ve Nâfi, Verş, Hamza ve Ezrak, ise taklîl (Beyniye anlamına gelen taklîl, “lam” harfinin fetha ile imale arasında bir sesle okunmasıdır. Taklîl ile okurken ağız normal zamanlara göre biraz daha az açılır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 30; Temel, Nihat, *Kıraat ve Tevcid Istılahları*, 2009, 127; Öge, Ali, Dereli, M. Vehbi, *Kur'an Bilgisi*, 2013, 144.) ile okurlar (el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, I/482). Bilindiği üzere usûl yönüyle kıraat farklılıkları daha çok telaffuzla ilgili olup, manaya doğrudan bir etkisi yoktur. Ferş yönünden meydana gelen kıraat farklılığına göre, cumhur bu kelimeyi âyetle verildiği şekilde okurken, Hasan-ı Basrî ve Mücâhid “تَوَيَّة” şeklinde okumuşlardır. Ferrâ kelimenin sahih kıraatine ve şâz kıraatine yer verdikten sonra “كل صواب” ifadesiyle bu kıraatlerin her ikisinin de doğru olduğunu belirtir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I/205). Ahmed Azzûz, *Meâni'l-Kur'an'da şâz kıraatlerin sıhhatini belirtmek üzere “كل صواب” ve “يجوز - جائز” gibi ifadelerin sıklıkla kullanıldığını belirtmiştir* (Ahmed Azzûz, *Mevkifu'l-Luğa-vîyyûn*, 57).

6.6. Şâz Kıraatin Niteliği

Ferrâ kullandığı kıraatlerle ilgili, kıraatin değeri hakkında genelde herhangi bir nitelemeye bulunmaz. Bununla birlikte bazen, mushafı aykırılık, senedinin zayıf olması, Arapçada böyle bir okuma şeklinin zayıf olması gibi sebeplerden dolayı söz konusu kıraatin şâz olduğu değerlendirmesinde bulunur ve bunu da *ولست أستهيها* (Ben bu kıraatten hoşlanmadım.) sözleriyle ifade eder (Ferrâ, *a.g.e.*, I/265). Meselâ *وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ* (Şuara, 26/210) âyetinde geçen “الشَّيَاطِينُ” kelimesini cumhur “nun” harfinin zammesiyle okur. Şâz kıraati tercih edenlerden Hasan-ı Basrî ve A'meş gibi bazı imamlar ise bu kelimeyi “الشَّيَاطُونُ” şeklinde okumuşlardır. Ferrâ “الشَّيَاطُونُ” şeklindeki kıraatin yanlış olduğunu, kelimeyi böyle okuyanların bunu “المسلمين - والمسلمون” şeklinde düşünerek hata ettiklerini belirtmiştir (Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, II/285). Ferrâ dışında daha birçok dilci bu yönde görüş beyan etmişlerdir. Bu anlamda Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.255/869), Zeccâc (ö.311/923) ve Nehhâs (ö.338/950) gibi nahivciler de böyle bir kullanımın yanlış olduğunu belirtmişlerdir (el-Hatîb, *Mu'cemu'l-Kirâât*, VI/469, 470). Ebû Hayyân (ö.745/1344) ise bu kelimenin alem olduğunu, dolayısıyla tıpkı “يُنِيرُونَ” ve “فلسطين و فلسطين” kelimeleri gibi irabın durumuna göre bazen “ي” ile bazen de “و” ile okunabileceğini belirtmiş ve buna göre de böyle bir okuyuşun yanlış olduğunu söylemenin mümkün olmadığını ileri sürmüştür (Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII/43).

6.7. Şâz Kıraatle Bir Âyetin Anlamının Kuvvetlendirilmesi

Bilindiği gibi bir âyetin başka bir âyetle tefsiri Kur'ân'ı anlamada başvurulacak temel yöntemlerden biridir. Bu durum sahih kıraatler için de böyledir. Zira her bir sahih kıraat bir âyet mesabesinde. Şâz kıraatler kuvvetçe sahih mertebesinde olmasa da anlam etkisi bakımından sahihle benzerlik gösterirler. Bundan dolayı da Ferrâ (ö.207/822) bir âyetin manasını kuvvetlendirmede şâz kıraatlerden istifade eder. Meselâ, “إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْعًا طَوِيلًا” (Müzzemmil, 73/7) âyetinde geçen “سبحا” kelimesi cumhur tarafından âyetle geçtiği şekliyle noktasız ha harfiyle okunmuştur (Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII/363; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1988, XIX/42; el-Hatîb, *a.g.e.*, X/145). Bu hâliyle âyetin anlamı; “Senin için gündüzün uzun meşguliyet vardır.” şeklindedir. Yahya b. Ya'mer, İbn Mes'ud, Dahhak, Ebû İmran ve Ebû Vail'e ait bir rivâyete göre ise “سبحا” kelimesi “ha” harfinin noktasıyla “سبحا” şeklinde okunmuştur (İbn Hâleveyh, *el-Muhtasar*, 164). “سبحا” kelimesi genişlik anlamına gelir. “سَبَّحَ صَوْفَكَ” örneğinde olduğu gibi Ferrâ, “Ben Arab'ın bu kelimeyi “سبحا” kelimesiyle benzer anlamda kullanıldığını duydum” ve “bu doğru bir kullanımdır” demek sûretiyle, şâz bir kıraatle âyetin anlamını kuvvetlendirme, pekiştirme yoluna gitmiştir (Ferrâ, *a.g.e.*, II/285).

6.8. Şâz Kıraatin, Sahih Kıraatin Anlamını Tekit Etmesi

Ferrâ kıraatleri kullanmada sahih rivâyetlere ağırlık verse de dilsel açıdan işlevsel olan şâz kıraatlerden de oldukça istifade etmiştir. Bu tür kullanımlardan biri de sahih bir kıraatin şâz bir kıraat tarafından desteklenmesi şeklindeki kullanımdır. Meselâ, “وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ...” (Tevbe, 9/30) âyetinde geçen “عزيرٌ” kelimesi sahih kıraat imamlarından Âsım, Kisâi ve Ya'kûb tarafından “ra” harfinin tenvinliyle okunmuş, geçiş yaparken ise iki sakin bir araya geldiğinden tenvinin düşmesi ve esreli bir bir “nun” harfi ilâvesi yapılarak okunmuştur. Sahih kıraat imamlarından üçü dışında geri kalanlar bu kelimeyi tenvinsiz olarak, zammeyle “ابن” kelimesine birleştirerek okumuşlardır (el-Hatîb, *a.g.e.*, III/368,369). Bu yedi imam dışında İbn Muhaysin ve A'meş gibi okuyuşları şâz kabul edilen kıraat imamları da kelimeyi bu şekilde okumuşlardır (İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharrarü'l-Vecîz*, VI/463). Ferrâ bütün bu imamlara ait kıraatlere yer verir ve sonra da kelimenin tenvinli ve tensiz olarak sika kişiler tarafından okunduğunu belirtir. Akabinde benzer durumun قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ âyetinde de olduğuna işaret ettikten sonra; “Ben birçok fasih kurradan bu tür kelimelerin tenvinsiz olarak okunduğunu işittim.” der (Ferrâ, *a.g.e.*, I/432). Dolayısıyla nasıl ki zaman zaman sahih bir kıraat ilgili âyetin anlamını tekid eder, bunun gibi kimi zaman da şâz bir kıraat sahih bir kıraatin sonuçta da âyetin anlamını tekid eder. Ferrâ da şâz kıraatlerin bu fonksiyonundan istifade etmiştir.

6.9. Şâz Bir Kıraatin Şiirle Desteklenmesi

Arap şiiri sahâbeden itibaren müfessirlerin en temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Vahye muhatap olan bu ilk nesil öncelikli olarak Kur'ân, sünnet, nüzûl sebepleri ve ehli kitaba ait bazı bilgileri referans alsalar da bunun yanında zaman zaman Arap şiirinden de istifade etmişlerdir. Hatta sahâbe içinden bu özelliğe sahip olanlar, diğerlerine nispetle bir

adım öne geçmişler ve kimi âyetleri anlamada bu meziyetlerinden istifade etmişlerdir. Esasında bu konuda çok sayıda kişiden bahsedilebilir, ancak özellikle Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Ali (ö.40/660), Hz. Aîşe (ö.58/678) İbn Abbas (ö.68/687), İbn Mes'ud (ö.32/652), Übey b. Ka'b (ö.30/650) gibi sahâbenin önde gelenleri bazı âyetleri anlamada şiire başvurmuşlardır (Öğmüş, Harun, *Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri*, 2012, 141-148). Sahâbeyle başlayan bu uygulama tâbiûn dönemi ve sonraki dönemlerde de devam etmiştir (Tâbiûndan, Âmir b. Şerahil eş-Şa'bi (ö. 103/721), Katâde b. Diâme (ö.117/735) ve Zührî (ö.124/742) gibi âlimler Kur'an 'ı yorumlamada şiire başvurmuşlardır. Geniş bilgi için bkz. Öğmüş, Harun, *a.g.e.*, 150-151).

Müfessirlerin, şiire başvurmaları bazen bir kelimeyi ya da bir âyeti anlaşılır kılmak için, bazen de nahve dair bir meseleyi açıklamak için olmuştur. Bu tarz bir uygulama zamanla ilmî bir gelenek haline dönüşmüştür. Özellikle de ilk dönem luğavî tefsir müellifleri için şiir, âyetlerdeki dilsel meseleleri açıklığa kavuşturmada önemli delillerden biri olmuştur. Bununla birlikte her tefsir ekolüne mensup müfessirin şiirden istifade etmesi doğal olarak aynı ölçüde olmamıştır. Bu bağlamda şiirden en fazla istifade eden ekollerden birinin dilbilimsel tefsir ekolu olduğu söylenebilir. Bu ekole mensup olanların çoğu, farklı miktarlarda da olsa âyetleri ya da âyetteki bir kıraati açıklamada şiiri şahit olarak kullanmışlardır. Meselâ başta müfessirimiz Ferrâ (ö.207/822) olmak üzere, Ebû Ubeyde (ö.210/825), Ahfeş (ö.215/930) ve Zeccâc (ö.311/923) gibi dilciler, kıraatlere şahit getirme amacıyla eserlerinde şiire yer vermişlerdir. Dilci müfessirlerin şiire başvurmalarında iki temel sebepten söz edilebilir. Birincisi bu müfessirlerin eserlerinde kelimelerin birebir anlamları üzerinde durmaları, ikincisi ise sarf ve nahiv tahlillerine çokça yer vermiş olmalarıdır (Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzû'l-Kur'an*, I/25; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I/256; Ahfeş, *Meâni'l-Kur'an*, I/30, 144, 245; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an*, I/493). Bu durum doğal olarak kaynak değeri olan eski Arap şiirine başvurmayı gerekli kılmıştır.

Ferrâ sahih kıraatlerde olduğu gibi (Ferrâ, *a.g.e.*, I/248-249) kimi şâz kıraatlerde de şiiri delil olarak kullanmıştır. Meselâ, إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى (Leyl, 92/20) âyetinde geçen "ابتغاء" kelimesi sahih kıraat imamları tarafından hemzenin fethasıyla okunmuştur (İbn Mücâhid, *Kitabu's-Seb'a*, 690; Dâni, *et-Teysir*, 223; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII/479; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI/388-389). Bununla birlikte Yahya b. Vessâb'dan gelen şâz bir okuyuşa göre bu kelime "ابتغاء" hemzenin zammesiyle okunmuştur (İbn Hâleveyh, *el-Muhtesar*, 175) ki buna göre bu kelime "نعمه" kelimesinin mahallinden bedeldir. Kelimenin ref ile okunması ise Temim kabilesinin diline göredir (el-Hatib, *Mu'cemû'l-Kırâât* X/481). Ferrâ önce sahih kıraati dikkate alarak âyeti açıklamış sonra da bu kelimenin nasb şeklindeki kıraatine yer vermiştir. Daha sonra bu tarz bir kıraati desteklemek üzere Bîşr b. Ebî Hâzim'e ait şu şiiri (Ferrâ "قال الشاعر" diyerek şairin gerçek ismine yer vermemiştir. Ancak başka kaynaklarda söz konusu şairin Bîşr b. Ebî Hâzim olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XXII/332-333) delil olarak kullanmıştır: وَبَلَدٍ لَيْسَ بِهَا أَنْيْسُ إِلَّا الْيَعْفَيْرُ وَالْأَعْيَسُ "Artık o belde (ıpıssız ve bomboş kalıverdi) hiçbir ünsiyet peyda edecek dost yok orada, (gidip gelen) yabani inek yavruları ile erkek deve kuşları

dışında (Ferrâ, *a.g.e.*, III/273).” Âyette geçen ref şeklindeki kıraat, şiirde olduğu gibi manaya ittibaen bu şekilde okunmuştur. Akabinde Ferrâ böyle bir kıraatin câiz olduğunu ifade etmiş ve bu kıraate göre âyetin takdirinin *لا ابغاء تُجزي الا بئغه* şeklinde olduğunu vurgulamıştır. Aslında bunun benzeri kullanımlar dilde de mevcuttur. Meselâ *ما اتاني من احد الا ابوك* “*Baban hariç bana hiç kimse gelmedi.*” ifadesinde istisnadan sonra gelen kelime merfû şeklinde okunmuştur (Ferrâ, *a.g.e.*, III/273) ki bütün bu deliller böyle bir kıraatin câiz olduğunu gösterir.

Görüldüğü üzere Ferrâ şâz bir kıraati desteklemek üzere şiiri delil olarak kullanmış, sonra da bunu tekit edecek dilsel izahlara yer vermiştir. Bu kullanım onun ve dilbilimsel tefsir ekolüne mensup diğer müfessirlerin başvurduğu yöntemdir (Ferrâ, *a.g.e.*, I/257).

SONUÇ

Şâz kıraatlere en çok yer veren isimlerden biri olarak bilinen dilbilimsel tefsir müelliflerinden Ferrâ, Kur’ân’ı sûre ve âyet tertibine göre tefsir etmiş, bununla birlikte sırasıyla her âyeti ele almamış, az sayıda da olsa bazı âyetleri atlamak sûretiyle bir usûl takip etmiştir. Tefsirine aldığı âyetleri tahlil ederken, fikhî, kelâmî ya da benzeri izahlara girmemiş, büyük oranda nahvî izahlara yer vermiş, zaman zaman da nakillerden yararlanarak söz konusu âyetlerin birebir hangi anlama geldiğine işaret etmiştir. Yeri geldikçe de kimi kelimelerin iştikak ve köklerinden bahsetmiştir.

Başından itibaren dilsel tahlillere yer verilen *Meâni l-Kur’ân*’da bu uygulama bazen salt bir âyetin tahlili şeklinde, bazen sahih bir kıraatin, bazen de şâz bir kıraatin tahlili şeklinde olmuştur. Bu bağlamda Ferrâ, yer verdiği şâz kıraatlerle ilgili yaptığı tahlillerden sonra, söz konusu kıraatle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Ele aldığı kıraat örneği nahiv ilminin kaideleriyle örtüşüyorsa, olumlu yönde, ters düşüyorsa olumsuz yönde kanaatini belirtmiştir. Genelde sahih kıraatleri öncelese de kimi zaman dil açısından şâz bir kıraatin sahih bir kıraatten daha fasih olduğunu ileri sürmüştür. Bazen şâz bir kıraatin âyetin manasıyla ya da sahih bir kıraatin manasıyla paralellik arzettiğine işaret etmiştir. Bu anlamda hem kıraatler içinde ve hem de kıraatler arasında tercihte bulunmaktan çekinmemiştir. Benzer bir durum dilbilimsel tefsir müellifleri Ahfeş, Taberî, Zeccâc, Zemahşerî gibi dilciler için de geçerlidir. Diğer taraftan Semerkandî, Râzî, Kurtubî, Ebu Hayyan gibi kimi müfessirler ise bu konuda daha katı davranarak, değil şâz bir kıraati sahih bir kıraate tercih etmek, sahih kıraatler arasında dahi tercihte bulunmayı uygun görmemişlerdir. Bizim kanaatimize göre ise dilsel tahlillerde şâz sahih ayrımı yapılmaksızın kıraatlerin tamamından istifade edilebilir. Dil mantığı açısından hangi kıraat daha uygunsa o tercih edilebilir. Mana açısından meseleye bakıldığında ise şâz bir kıraatin sahih bir kıraate tercih edilmesi uygun değildir. Ancak sahih bir kıraatin yine kendisi gibi sahih bir kıraate tercih edilmesi mümkündür.

Dilbilimsel tefsir ekolünün en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilen *Meânil'l-Kur'ân* şâz kıraat tefsir ilişkisi bakımından kendinden sonraki tefsirler için de örneklik teşkil etmiştir. Bu dönemde tefsirle ilgili daha yeni yeni telif hareketleri başlamış olsa da, kıraat ilminde henüz daha sistematik bir eser telif edilmiş değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber döneminden itibaren başlayan ve şifâhî olarak devam eden süreçte, Ferrâ ile birlikte yeni bir döneme girilmiştir. Bu bakımdan *Meânil'l-Kur'ân* sahih kıraatlerin yanında şâz kıraatlere de genişçe yer veren tefsir kaynaklarının en önemlilerinden biridir. Bunun en açık kanıtı, Ferrâ'dan sonra gelen Taberî, Zeccâc, Zemahşerî gibi birçok dilci müfessirin eserlerinde kendisinden istifade etmeleridir. Doğrusu sonraki dönem müfessirlerinin Ferrâ'dan istifade etmeleri sadece onun eserinden alıntı yapmalarıyla sınırlı değildir. Bunun yanında Ferrâ, Kur'an'ı tefsir tarzı ve hususiyle şâz kıraatleri kullanma üslubuyla da kendinden sonraki dönem müfessirlerini etkilemiştir.

KAYNAKÇA

AHFEŞ, Ebû'l-Hasan Saîd b. Mes'ade, el-Mücâşî el-Belhî, Meâni'l-Kur'ân, (thk, Huda Mahmut), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1990.

AHMED es-Sağîr, el-Kırââtü's-Şâzze ve Tevcihuhâ en-Nehviy, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1999.

AHMED Halil, el-Kırâât İnde İbn Cerîr et-Taberî fî Davi'l-Lügati ve'n- Nahv, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1983.

BÂLVÂLÎ, Muhammed, el-İhtiyar fî'l-Kırâât ve'r-Resm ve'z-Zapt, Mağrib, 1997.

BÂZEMÜL, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, el-Kırâât ve Eseruhâ fî'l-Ahkâm ve't-Tefsîr, I. Baskı, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1996.

CERRAHOĞLU, İsmail, Tefsir Tarihi, Fecr Yayınları, Ankara, 1996.

DAĞ, Mehmet, "Kıraat İlminde Şâz Kavramı", Mârife, yıl 7, sayı, 2, Konya, Güz 2007.

DEMIRCI, Muhsin, Kur'an Tarihi, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997.

EBÛ ŞÂME, el-Makdisî, el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ Ulûmin tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz, (thk Tayyar Altıkulaç), TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara, 1986.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ, Mecâzü'l-Kur'ân, (nşr. Fuad Sezgin), Kahire, Mektebetü'l-Hancî, ts., (I-II).

EL-HATÎB, Abdüllatif, Mu'cemü'l-Kırâât, Dâru Sa'di'd-Dîn, Dimeşk, 2002, (I-XI).

EN-NEYSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdullah, Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis, Medine, 1977.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, Meâni'l-Kur'ân, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, (I-III).

FÎRÛZÂBÂDÎ, Meeddüddin Muhammed b. Yakup, Kâmûsu'l-Muhît, (nşr. Enes Muhammed eş-Şâmî, Zekerîyya Câbir Ahmed), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2008.

HALÎL B. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, Kitâbü'l-Ayn, (thk. Mehdi el-Mahzûmî – İbrahim es-Sâmerrâî), ts., (I-VIII).

-----, Kitâbü'l-Cümel fin'n-Nahv, (thk. Fahreddin Kubâve), Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, Beyrut, 1985.

İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth Osman, el-Muhtesab fî Tebyîni Vucûhi Şevâzzi'l-Kırâati ve'l-İzâhi minhâ, (thk. Ali Necdi Nasîf, Abdulfettah İsmail Şelebî), Sezgin Neşriyat, II. Baskı, İstanbul, 1986.

İBN FÂRIS, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ er-Râzî, Mu'cemu Makâyisi'l-Luga, (thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, 1979, (I-VI).

İBN HÂLEVEYH, Hüseyin b. Ahmed, el-Muhtasar fî Şevâzzi'l-Kur'ân min Kitabi'l-Bedî', Matbaatü'r-Rahmâniyye, (nşr: Arthur Jeferyy), Mısır, 1934.

İBN KUDÂME, Abdullah b. Ahmed b. Muhâmmmed el-Makdisi, Ravzatü'n-Nâzir ve Cen-netü'l-Münâzir fî Usûli'l-Fıkh, Mektebetü'r-Rüşd, III. Baskı, Riyad, 1993.

İBN MANZUR, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mukrem el-Ensâri, Lisânü'l-Arab, Dâru's-Sadr, Lübnan, ts., (I-VI).

İBN MÜCÂHİD, Ebûbekir, Kitâbu's-Seb'a fî'l-Kırâât, (thk. Şevki Dayf), Kahire, ts.

İBN SÜBKÎ, Tacüddin Abdülvehhab, Cem'u'l-Cevâmî', Dâru'l-Fikr, yy., 1982, (I-II).

İBNU'L-CEZERÎ, Muhammed b. Muhammed, Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn, (thk. Abdulhayy Feremâvî), Mektebetü Cumhuriyeti Mısır, I. Baskı, Kahire, 1977.

KOMİSYON, el-Mu'cemü'l-Vesît, Mektebetü's-Şuruki'd-Devliyye, IV. Baskı, Mısır, 2004.

KÂDÎ, Abdulfettah, el-Kırââtü's-Şâzze ve Tevcîhuhâ min Lügati'l-Arabî, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1988, (I-XXIV).

MEKKÎ B. Ebî Tâlib Ebû Muhammed el-Kaysî, el-İbâne an Meâni'l-Kırâât, (nşr. Abdulfettah İsmail Şelebî), Külliyyetü Dâri'l-Ulûm, Kahire, 1960.

MUHAMMED ES-SEYYID Ahmed Azzûz, Mevkifu'l-Luğavîyyûn mine'l-Kırâati'l-Kur'âniyyeti's-Şâzze, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 2001.

MUHAMMED Sâlim Muhaysin, fî Rihâbi'l-Kur'âni'l-Kerîm, el-Mektebetü'l-Külliyyeti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980.

ÖGE, Ali, 18. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinden Yusuf Efendizâde'nin Kıraat İlmindeki Yeri, Hüner Yayınları, Konya, 2015.

ÖGE Ali, DERELİ, M. Vehbi, Kur'an Bilgisi, Kitap Dünyası, Konya, 2013.

ÖĞMÜŞ, Harun, Kur'an Yorumunda Şiirin Yeri, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.

ÖNDER, Muharrem, "Şâz Kıraatler ve İslâm Hukuku Açısından Değeri", İHAD, sy.13, 2009.

RAZİ, Fahrettin Muhammed b. Ömer, Mefatihü'l-Gayb, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, (I-XXXII).

SEHAVİ, Muhammed b. Abdirrahman, Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ, (thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), el-Mektebetü't-Türâs, Mekke, 1987.

SİBEVEYH, Ebû Bişr Amr, el-Kitâb, el-Matbaatü'l-Emiriyye, Mısır, h. 1317.

ZEMAHŞERİ, el-Keşşâf an Hakâikı Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, (thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed), el-Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998, (I-VI).

SÜYUTİ, Celâleddin Abdurrahman, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, (thk. Fevâz Ahmed Zümerlî), Dûru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2011.

TABERİ, Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân, (thk Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türki), Dâru'l-Hicr, Kahire, 2001, (I-XXIV).

TEMEL, Nihat, Kıraat ve Tevecid İstılahları, İFAV Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2009.

TURCAN, Sâlih, "Ferrâ'nın Kıraatlere Yaklaşım Tarzı", OMÜİFD, 2010, sy. 29.

TÜCCAR, Zülfikar, "Ferrâ", DİA, İstanbul, 1992, XII, s. 406-408, (XXXXIV).

ÜNAL, Mehmet, Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraatlerin Rolü, Fecr Yayınları, Ankara, 2005.

ZECCÂC, Ebû İshak İbrahim b. Serî, Meâni'l-Kur'ân ve Îrâbuh, (thk. Abdü'l-Celîl Abduh Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988, (I-V).

ZEMAHŞERİ, Cârullah Ebû'l-Kâsım Mahmûd . Ömer, el-Keşşâf an Hakâikı Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl, (thk. Âdil Ahmed, Ali Muhammed), el-Mektebetü'l-Ubeykân, Riyad, 1998, (I-VI).

ZERKEŞÎ, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhân fî Ulûmi'l-Çur'an, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire, Dârü't-Turas, ts., (I-IV).

KİTAP TANITIMI

**NURETTİN HATUNOĞLU, TÜRKİSTAN'DA SON TÜRK DEVLETİ
BUHARA EMİRLİĞİ VE ÂLİM HAN, ÖTÜKEN YAYINLARI,
İSTANBUL, 2011, 432 SAYFA, 2 BELGE EK, 28 RESİM, 1 HARİTA.**

Halil İbrahim ÇELİK*

Türkistan coğrafi yer adı olarak Orta Asya'nın büyük kısmı için kullanılan bir terimdir. Bu bölgenin tarihî kaynaklardaki adı, Türk Yurdu anlamında XIX. yüzyıl ortalarına kadar Türkistan'dır. Türkistan'da kurulan son bağımsız Türk Devleti olan Buhara Emirliği, Buhara şehri ve bugünkü Özbekistan bölgesinde 1500 yılında Şeybani Hanedanı tarafından kurulan ve üç ayrı hanedan tarafından yönetilen, Osmanlı Devletinden sonra en uzun ömürlü ikinci Türk devletidir. Türkistan Hanlıkları içerisinde en eskisi ve en uzun ömürlüsü olan Buhara Emirliği Türkistan'ın Rusya tarafından istilası neticesinde Rusya'ya bağlı vassal bir emirlik haline gelmiştir. Buhara Emirliği Rus istilasına karşı İngiltere ve Osmanlı Devletinden yardım istemiş, ancak bu yardım talepleri karşılıksız kalmıştır. Buhara Emirliğinin son hükümdarı olan Âlim Han Rusya'da eğitim almış, emirliği boyunca Rus istilası ve Bolşevik İhtilaline karşı mücadele etmiş, ancak kendi halkından da beklediği desteği alamamış ve Ruslar karşısında yenilerek Buhara'yı kaybetmiştir. Afganistan'da sürgün hayatı yaşayan Âlim Han burada vefat etmiştir. Kendisinde Türkistanlı olan yazar Nurettin HATUNOĞLU; 1981 yılında Pakistan'a iltica etmiş ve 1982 yılında Türkiye'ye getirilmiştir. Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Kitap; yayınevinin takdim yazısı, önsöz ve giriş ile başlamakta, üç bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Birinci bölüm Âlim Han'ın tahta geçişine kadar geçen sürede Buhara Emirliğinin siyasi, içtimai ve ekonomik yaşamını içermektedir. İkinci bölümde Âlim Han'ın Saltanatı Döneminde Buhara Emirliği anlatılmakta, üçüncü bölüm ise Âlim Han'ın sürgün hayatı incelenmektedir.

Birinci bölümde (sayfa; 31-103) Buhara Emirliğinin kuruluşundan başlayarak; Şeybani Sülalesi, Canibekler Sülalesi ve Mangıt Sülalesinin Buhara'da iktidarı ele geçişi anlatılmakta ve tarihi süreç emirlerin saltanat dönemlerine göre ayrı ayrı incelenmektedir. Bu bölümde genelde Türkistan'a özelde ise Buhara'ya yönelik Rus istilası anlatılmakta ve Rusya'nın Türkistan'ı işgal planı ve bu planın uygulanışı ile ilgili siyasi, içtimai ve ekonomik gelişmeler aktarılmaktadır. Kırım Savaşında yenilen Rusya'nın Türkistan işgaline yöneldiği tespiti yapılmaktadır. Bu bölümde Türkistan İşgali kolaylaştıran etkenler olarak; dönemin ulaşım ve haberleşme imkanlarının Rusya tarafından kullanılması değerlendirilmektedir. Hem Rus işgali sürecinin hem de Buhara'nın ortaçağ Avrupa'sına benzer bir anlayışla

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, DR Öğrencisi

yönetilmesinin siyasal ve düşünce hayatına etkisi olarak Ceditcilik hareketinin ortaya çıkması ve Usul-ı Cedit okullarının açılması birinci bölümde incelenmekte, telgraf hatlarının inşasının Buhara'ya modern düşünce akımlarının girişine katkı sağladığı tespiti yapılmaktadır.

İkinci bölümde; (Sayfa; 109-229) Âlim Han'ın şehzadelik hayatından başlayarak, tahta geçmesini, O'nun iktidarı dönemine Buhara Emirliğinin siyasal, ekonomik, içtimai ve etnik yapısını anlatan HATUNOĞLU, Buhara'daki şii-sunni çatışmalarına da dikkat çekmektedir. Ceditcilik fikrinin Türkistan'da Âlim Han döneminde ortaya çıkmasının sosyal ve fikri sebeplerini açıklayan yazar, Gaspıralı İsmail ve Osmanlı Devletinin Ceditcilik fikrinin gelişmesine etkilerini incelemektedir. Ceditçilerin Buhara'da "Yaş¹ Buharalılar" olarak isimlendirilmesi üzerinde duran yazar'ın doğu Türk dünyası ile batı Türk dünyasındaki fikir akımlarının isimlendirilmesi üzerindeki tespitleri önemlidir. (Yaş Buharalılar=Genç Türkler=Jön Türkler=Genç Osmanlılar)

Kitap, Âlim Han döneminde Buhara'da iç gelişmeleri, Rus istila süreci ile eşzamanlı olarak ele almaktadır. Yazara göre; Buhara Emirliğinde siyasal süreç Rus işgalinin baskısı yâda Rus işgaline tepki olarak ortaya çıkmıştır. Âlim Han'ın eğitim ve iman faaliyetleri, yerel dil ile ibadet, yenileşme sürecinin dil üzerindeki etkileri bu bölümde incelenmektedir.

Buhara'da Ceditçi Kadimci mücadelesine geniş yer ayrılan ikinci bölüm de Yaş Buharalıların Bolşevik devrimine olan ilgileri, Bolşevik devriminin özelde Buhara genelde Türkistan üzerindeki etkileri anlatılmakta ve Bolşevik devriminin halkçılık, özgürlük, sınıf mücadelesi gibi temel kavramlarının Türkistan coğrafyasına neredeyse hiç uğramadığı, Rus Emperyalizm ve sömürgeciliğinin Çarlık Rusya'sı devrinde olduğu gibi Bolşevik Rusya döneminde de devam ettiği tespit edilmektedir.

Bolşevik devrimi sonrasında Buhara'da Âlim Han tarafından yayınlanan "**Islahat Fermanı**" ve Yaş Buharalılar tarafından yayınlanan "**Buhara Islahat Layihası**" metinleri yazar tarafından kitaba aktarılarak, bu metinlerin Buhara tarihi üzerine etkileri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Dönemin siyasal taraflarının ve bu siyasal taraflar arasında mücadelelerin Buhara'nın Bolşeviklerce istilasını kolaylaştırdığı anlatılmaktadır. Yıkıcı bir savaş sonrasında Buhara'nın Ruslarca ibadethaneler başta olmak üzere yıkılarak işgal edildiğini anlatan yazar, Âlim Han'ın savaş yenilgisi sonrasında Afganistan'a kaçması ile Buhara Hanlığının sona erdiğini belirtmektedir.

Üçüncü bölümde (sayfa; 235-381) Âlim Han'ın sürgün hayatı anlatılmaktadır. Âlim Han'ın hanlığı kayıp ederek Afganistan'a geçmesi sonrası hayatını "**adı konulmamış tutsaklık**" olarak adlandıran yazar, Rusların Âlim Han'ın çocuklarını siyasal propaganda malzemesi olarak kullanmaya çalıştığını Şah Murat olayı örneği ile anlatmaktadır. Yazarın tesbitine

¹ Yaş kelimesi Türkistan Türkçesinde Genç anlamında kullanılır.

göre; Âlim Han'ın diğer oğulları İstiklal mücadelesine sadık kalmış, mücadeleleri sırasında hayatlarını kaybetmişlerdir.

Âlim Han'ın ülkesini kurtarmak için genelde batı, özelde İngiltere'nin desteğini almaya çalıştığını anlatan yazar, hem batı ülkelerinin hem de Âlim Han'ın desteğini umduğu Türkiye'nin dönemin siyasi şartları gereği ve Âlim Han'ın kişisel tutumuna ilişkin olumsuz fikirleri nedeniyle destek olmadığını anlatmaktadır. Diğer yandan yazara göre; Türkiye'nin kurucuları ile Buhara Halk Cumhuriyetinin yöneticileri (ceditçiler) yenilikçilik ve reformculuk bakımından aynı eksende bulunuyorlardı.

Üçüncü bölümün son kısmında; Âlim Han'ın vefatı ve vefatı sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, hanedan üyelerinin durumu gibi konuları anlatılmıştır. Yazara göre Âlim Han'ın Kabil'de hastalanarak ölmesinden sonra cenazesi Afgan hükümetince defnedilmiş, hanedan mensupları ise güney Afganistan da Peştun nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ikamete mecbur edilmiştir. Âlim Han'ın kişilik özellikleri ve dünya görüşü hakkında da değerlendirmeler yapan yazar, O'nun Rusya da aldığı eğitim sonucu yenilikçi anlayışa sahip bir emir olduğunu ancak Buhara'nın kültürel ve tarihi şartlarının etkisi ile yeniliklere kapalı olduğun ve bu nedenle de Ceditçiler ile (Yaş Buharalılar) mücadele etmek zorunda kaldığını tespit etmektedir. Hanedan üyelerinin Pakistan'daki sürgün hayatından sonra, dünyanın çeşitli ülkelerine yerleştiklerini (ABD, İngiltere, Suudi Arabistan vb.) ancak büyük bir kısmının Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'ye getirilerek Gaziantep'e yerleştirildiklerini belirtilmektedir. Yazara göre; tek zenginlikleri tarihi geçmişleri olan Mangıt hanedanı mensupları sıradan insanlar olarak dericilik ile uğraşmaktadırlar.

Kitabın sonuç bölümünde (sayfa; 383-388) yazar kitabın genel bir özeti yapmış ve Âlim Han'ın yaşamına ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur. Kitabın özellikle son kısmı daha çok sözel anlatımlara dayandırıldığı için adeta bir roman üslubunda yazılmıştır. Bu üslupta, yazarın hanedan üyeleri ile benzer sorunlar yaşamış olmasının etkisi görülmektedir.

Kitapta, Osmanlı devletinin Tanzimat ve Islahat Fermanları yayınladığı dönemde, benzer küresel süreçlerin etkisinde, Islahat belgesi yayınlayan Âlim Han'ın hayatı ve mücadelesi anlatılmaktadır. Dönemin hem düşünce akımlarının hem de siyasi olayların Rus istilası sürecinden bağımsız olarak incelenmesi mümkün değildir. Yazar özellikle Ceditçi (Siyasi anlamda Yaş Buharalılar) Kadimci (Siyasi anlamda eski düzen yanlıları) arasındaki mücadeleyi anlatırken iki tarafında hatalarını ve uygulamalarını tahlil etmeye çalışmış ve objektif tespitler ortaya koymuştur. Batı Türk dünyası ile doğu Türk dünyasının eş zamanlı olarak yaşadığı, yönetim biçiminin birincisinde monarşiden Cumhuriyete, ikincisinde monarşiden Bolşevizme geçiş sürecinin incelenmesi bakımından önemli bir kitaptır. Bölgeler arası karşılaştırmalı tarih okumaları için kaynak niteliğindedir.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

“SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ” YAYIN KURALLARI

GENEL İLKELER

1. Sosyal Bilimler Dergisi 2015 yılında yayınlanmaya başlayan “Uluslararası Hakemli Dergi” statüsünde olup yılda iki defa yayınlanmaktadır.
2. Dergiye gönderilen yazılar, başka bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yayınlanan yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
3. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmanın bilimsel ve etik kurallara uygunluğu tüm yazarlar tarafından kontrol edilmiş ve kabul edilmiş olmalıdır.
4. Yazılar yayınlanmak üzere kabul edildiği takdirde Sosyal Bilimler Dergisi bütün yayın haklarına sahiptir. Yayınlanan yazılardan alıntı yapılması durumunda, kaynak belirtilmesi zorunludur.
5. Yayınlanmak üzere gönderilen yazıların telif hakları yazar/lar tarafından dergiye devredilmiş sayılır.
6. Yayınlanmış yazının tamamının tekrar yayın hakkı derginin iznine bağlıdır.

YAYIN İLKELERİ

1. Sosyal Bilimler Dergisi’nin yazı dili Türkçe, İngilizce ve Arapçadır.
2. Dergimize Türkçe gönderilecek makaleler için 150-200 kelimelik İngilizce özet, İngilizce ve Arapça gönderilecek makaleler için 150-200 kelimelik Türkçe özetin verilmesi gerekmektedir.
3. Dergide; Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakülteleri, İlahiyat Fakülteleri, İİBF, Edebiyat Fakülteleri ve Turizm Fakülteleri bünyesinde bulunan bölümlerin tamamı ile ilgili çalışmalar yayınlanabilir.
4. Gönderilecek yazılarda uyulması gereken ilkeler şu şekildedir:
 - a. Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
 - b. Yazım ve noktalamada TDK imla kılavuzunun en son baskı esas alınmalıdır.
 - c. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu problematikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.
 - d. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulguları kapsamalıdır.
 - e. Microsoft Word 2003 ya da sonrası yazılım programı ile Times New Roman yazı karakteri ve toplam 6 bin sözcüğü (ya da 20 sayfayı) geçmeyecek şekilde sbedergi@konya.edu.tr adresine e-posta ile gönderilecektir.
5. Yazarlar ünvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını ve e-posta adreslerini ayrıca bildirmelidirler.

6. Dergide kullanılan elektronik posta adresleri ve isimler bu derginin belirtilen amaçları doğrultusunda kullanılacaktır. Diğer amaçlar ve başka bölümler için kullanılmayacaktır.

YAZIŞMA ADRESİ

NECMETTİN ERBAKAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yeniyol Meram/KONYA

YAZININ YAYINLANMA SÜRECİ

1. Yazıların yayın kuruluna gelmeden önce kurallara uygun yazılıp yazılmadıkları kontrol edilir; eksik ya da yanlış belirlendiğinde, düzeltilmesi için Ön Değerlendirme Formu ile birlikte yazara iade edilir.
2. Yazar tarafından düzeltilerek geri gönderilen yazılar için yayın kurulu tarafından 3 hakem belirlenir.
3. Hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda; yazının yayın portföyüne alınmasına, alınmamasına ya da düzeltme istenmesine karar verilir. Durum yazara en kısa sürede bildirilir.
4. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç bir ay içinde yapılarak dergiye ulaştırılması gerekmektedir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü hallerde değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.
5. Yayın portföyüne alınan yazılar Yayın Kurulu'nun belirlediği sıraya göre yayınlanır.

YAZIM KURALLARI

SAYFA YAPISI

Yazılar, üst 5,5 cm, alt 5,5 cm, sağ 4,3 cm, sol 4,3 cm cilt payı sıfır (0), cilt payı yeri sol kenar boşluklu yazılmalıdır.

BAŞLIKLAR

Yazının Başlığı: Büyük harf, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalayarak yazılmalıdır.

ÖZET

Yazının ilk sayfasında, yazar/lar isim/lerinden sonra **Türkçe/İngilizce, Arapça/Türkçe, İngilizce/Türkçe** özetler başlığı 10 punto, kalın, metin ise 10 punto yazılmalıdır.

GİRİŞ

Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, GİRİŞ başlığı **11 punto, kalın, büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.**

METİN YAPISI

Yazılar, **Times New Roman** yazı tipinde, **tek satır, 6 nk paragraf aralıklı ve 11 punto** büyüklüğünde yazılmalıdır. Yazının başlıkları, rakam- harf - rakam düzeninde numaralandırılmalıdır. I), II), ... şeklindeki **ana başlıklar büyük harflerle, alt başlıklar (ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle) 11 punto** büyüklüğünde yazılmalıdır.

SONUÇ

“SONUÇ” başlığı **11 punto, kalın, büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.**

ÖZET BÖLÜMÜ

Türkçe, İngilizce, Arapça olarak yazılacak özet (abstract) **150-200 kelime** arasında olmalıdır.

ANAHTAR KELİMELE (KEYWORDS)

Türkçe/İngilizce veya Türkçe/Arapça olarak yazılacak anahtar kelimelerin (keyword) sayısı **en çok 5 adet** olmalıdır. Özet metinlerinin hemen alt satırında 10 punto, normal ve sola hizalı yazılmalıdır.

MAKALENİN YAZARI/LARI

Yazar adları, sağ tarafa hizalı, ad küçük, soyad büyük harflerle 10 punto ve normal (italik veya kalın yazılmayacak) yazı karakterinde yazılmalıdır. **Soyad üzerine konulan *** (parantez içine alınmadan) yıldız işareti ile dipnot verilerek, yazarların akademik ünvan, üniversite, fakülte (yüksek okul), bölüm ve e-posta adresi sırasında, aralarına virgül konularak 9 punto ile normal yazılmalıdır.

İki yazarlı makalelerde 1.yazarın ad ve soyadı sola, 2. Yazarın ad ve soyadı sağa yanaşık olmalıdır. Üç yazarlı makalelerde ise 1. Yazarın ad ve soyadı sola yanaşık, 2. Yazarın ad ve soyadı ortaya, 3. Yazarın ad ve soyadı ise sağa yanaşık yazılmalıdır.

METİN İÇİ GÖNDERMELER, EKLER, FORMÜLLER, TABLO, ŞEKİL, GRAFİKLER, SONOTLAR, KAYNAKÇA yazımı konusunda NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım kuralları geçerlidir. İlgili kurallar için aşağıdaki linke bakılabilir. (<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimler/enstitusu/genel/170>)

Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences

Publication Standards for the Journal of the Social Sciences

The Journal of the Social Sciences, as an International Refereed Journal has started to be published in 2015 and is published twice a year.

Articles sent for publication should not have been previously published or sent to be published in another journal. Scientific and legal responsibilities pertaining to the texts belong solely to the authors.

The papers sent to the journal should have been checked and acknowledged in terms of the scientific and ethical standards by the authors of the papers.

If the papers are accepted for the journal, the Journal of the Social Sciences has obtained all the necessary rights of the publishment. If any person cites from the journal, that person should indicate the source.

Any Authors royalties for the papers have been assigned to the journal.

The published text can not be published again without the allowance of the journal board.

PUBLICATION PRINCIPLES

- 1- The publication languages of the journal are Turkish, English and Arabic.
- 2- For the Turkish papers of the journal, each article must include an English abstract (150- 200 words); For the English and Arabic papers of the journal, each article must include a Turkish abstract (150- 200 words).
- 3- The academic theme pertaining to the scope of the following faculties can be acceptable to be published in our journal: Faculty of Social Sciences and Humanities, Faculty of Theology, Faculty of Literature, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Faculty of Tourism,
- 4- The papers should be written in accordance with the following principles:
 - a. The language and the expression of the text should be clear, perceptible and appropriate for the academic and scientific criteria.
 - b. Rules of grammar and punctuation for the journal based on the latest issue of the Spelling Book of TDK (Turkish Language Association).
 - c. The study should be based on a problematic background and the titles should be related with the problematic. Also the bibliography should be rich and sufficient that could cover the scope of the theme of the study.

- d. Both the Turkish and English abstracts should include the methodology, scope and main research results.
- e. Submissions should be written on word-processing programs such as *Microsoft Word* or the later version of it in Times New Roman letters. The text shouldn't surpass 6 thousand words (or 20 pages). The articles will be sent to the following e- mail: sbedergi@konya.edu.tr
- 5- The authors should attach their information such as their institutions, academic title, postal address, phone numbers and e- mail address.
- 6- The e- mail address and the names stated in the journal will be used only for the issues related with the journal. They will not be stated for other matters.

Correspondence Address:

NECMETTİN ERBAKAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yeniyol Meram/KONYA

THE PUBLICATION PROCESS OF THE PAPER:

- 1) Before giving to the board of the publication, the papers are examined in terms of publishing principles; if some mistakes are observed then the papers are sent to the authors with a pre-assessment form to adjust the stated errors.
- 2) The publishing board assigns three referees for the papers after passing the process of publishing principles
- 3) The publication of the papers depends on the referees' report. In a short time, an e-mail will be sent to the author of the paper concerning the paper's position.
- 4) If any adjustment is required for the paper, it has to be done in a month then will be sent to the e-mail address of the journal. The referees could also examine the paper again to check whether the paper is corrected or not.
- 5) The papers of the journal are listed and published in the journal in an arrangement decided by the publication board.

WRITING PRINCIPLES

PAGE LAYOUT:

Top margin 5,5 cm, bottom margin 5,5 cm, right margin 4,3 cm, left margin 4,3 cm. Binding margin (0). Binding margin should be done with left margin

HEADLINES:

Title of the Paper: Capital Letters, 12 pt, bold, single line spacing, center aligned.

Abstract: It should be written on the first page of the text such as Turkish/English, Arabic/Turkish, English/ Turkish with font size 10 bold. The size of the text should be written in 10 pt.

Key Words: The key words should be written below the abstracts with 10 pt in a normal size and left aligned.

Introduction: After the key words, leave two lines and put introduction title with 11 pt, bold and capital letters without giving numbers.

Text Size: The main body of the text should be written in Times New Roman letters, font size 11. Leave 6 nk for paragraph setting. The headlines of the paper should be lined as number- letter- number. The main headlines in the form of I), II), ... should be with capital letters, and sub headings should be written with small letters in 11pt. except for the first letters.

Result: Do not give any number for the result section and write in 11pt, capital letters in bold.

ABSTRACT SECTION:

Turkish, English and Arabic abstracts should be written in 150- 200 words and 5 key words in MAXIMUM.

KEY WORDS:

The key words of the abstracts in Turkish, English and Arabic should 5 in maximum size.

THE AUTHORS OF THE PAPER:

The name of the authors should be written in right aligned size in 10 pt, normal size. The surname should be written with capital letters. No bold or italic form. Put “ * ” over the surname(without parentheses) and give a footnote and write the academic title, university, faculty, department and e- mail addresses in 9 pt. Put comma for each definition.

For two authors papers; the name& surname of the first author should be flush left, the name& surname of the second author should be flush right;

For three authors papers; the name& surname of the first author should be flush left, the name& surname of the second author should be flush middle; the name& surname of the third author should be flush right;

Please follow the thesis writing guidelines of the Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences for the reference used in the text, notes, formula, table, figures and graphics. Please see the link for these rules: (<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimler/enstitusu/genel/170>)

جامعة نجم الدين أربكان
معهد العلوم الاجتماعية
قواعد النشر في مجلة العلوم الاجتماعية

المبادئ العامة:

1. مجلة العلوم الاجتماعية هي مجلة دولية علمية محكمة باشرت بالنشر سنة 2015 م. وتصدر مرتين في السنة.
2. المقالات التي ترسل إلى هذه المجلة يجب ألا تكون قد نشرت من قبل في مجلة أخرى أو أرسلت إليها.
3. الدراسة التي ترسل إلى المجلة للنشر يجب تحقيق و تأييد اتباعها للمبادئ العلمية والأخلاقية من قبل المؤلفين كلهم.
4. إذا قبلت مقالة للنشر ينتقل كل حقوق نشرها إلى المجلة وإذا اقتبس شيء من المقالة المنشورة في المجلة يجب إظهار المجلة كمرجع للمقالة دائماً.
5. المقالة التي ترسل إلى المجلة للنشر ينتقل حقوق نشرها من المؤلفين إلى المجلة.
6. المقالة التي نشرت في المجلة من قبل يتوقف إعادة نشرها الكامل على المجلة.

قواعد النشر:

1. لغات نشر المجلة هي التركية والعربية والإنجليزية.
2. للمقالات التركية يجب أن يتوفر ملخص إنجليزي يتكون من 150 إلى 200 كلمة. وللمقالات الإنجليزية والعربية يجب أن يتوفر ملخص تركي يتكون من 150 إلى 200 كلمة.
3. يمكن أن تنشر في هذه المجلة الدراسات المتعلقة بكل الأقسام التي تندرج في كليات العلوم الاجتماعية والبشرية، وكليات الإلهيات، وكليات العلوم الإدارية والاقتصادية، وكليات الآداب، وكليات السياحة.
4. المبادئ التي يجب اتباعها في الدراسات المرسله هي كما يلي:
- أ. أن تكون لغة المقالة وأسلوبها واضحين ومفهومين وموافقين للمعايير الأكاديمية.
- ب. أن تكون المقالات التركية موافقة لقواعد دليل الإملاء الصادرة أخيراً من مجمع اللغة التركية (TDK).
- ج. المقالة يجب أن تنبني على إشكالية واضحة المعالم، والعناوين الفرعية موافقة لهذه الإشكالية، وأن تكون المصادر المستفادة منها في البحث غنية وشاملة وكافية القدر الذي يعكس شمول الدراسة.
- ح. يجب أن يكون الملخصان باللغة التركية والإنجليزية معاً مشتملين على هدف البحث ومنهجه ومحتوياته ونتائجه الأساسية.
- خ. يجب أن يكتب البحث ببرنامج (ميكروسوفت وورد) وبنوع الخط (تايمز نيو رومان) ويكون المجموع (6000) كلمة على الأكثر (أي عشرين صفحة) ويجب أن يرسل إلى عنوان موقع المجلة أو إلى عنوان البريد الإلكتروني هذا فقط: sbedergi@konya.edu.tr
- د. يجب أن يذكر المؤلفون الدرجة الأكاديمية واسم مؤسساتهم وعنوان المراسلة ورقم الهاتف والبريد الإلكتروني.
- ذ. عناوين البريد الإلكتروني والأسماء المعينة في المجلة ستستخدم حسب أهداف المجلة الخاصة المعينة للمجلة، وليس لأغراض أخرى.

عنوان المراسلة:

Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi B Blok Meram Yeniyol Meram/KONYA

إجراءات نشر المقالة في المجلة:

1. أولاً: تراجع الأبحاث المرسلّة مراجعةً أوّليّة من حيث موافقتها لشروط النشر، وإذا تبين أي خطأ أو نقصان ترد إلى صاحبها مرفقة بورقة التقييم الأوّلي لتصحيحها.
2. الأبحاث التي صححها الكاتب تعين لها هيئة التحكيم ثلاثة حكام
3. تقرر هيئة التحكيم إما بقبول البحث أو برد أو بتعديله ، ويتم إعلام النتيجة إلى صاحب البحث في أقرب وقت.
4. وفي حالة طلب التعديل يجب على الباحث أن يقوم بتعديله وإرساله في مدة أقصاها شهر. والبحث المعدل في حين الحاجة إليه يمكن إعادة مراجعته من قبل الحكم الذي طلب تعديله.
5. قائمة الأبحاث المقبولة تنشر في المجلة وترتب حسب ترتيب هيئة التحرير.

قواعد الإملاء

هيكل الصفحة:

كتابة الصفحة يجب أن تكون حسب المواصفات التالية: من الأعلى (5،5) سم، من الأسفل (5،5) سم، من اليمين (4،3)، من الشمال (4،3) سم.

العناوين:

عنوان البحث: يكون بخط عريض حجمه (12)، ويكتب العنوان مستقلاً ويتوسط الصفحة.

التلخيص:

في الصفحة الأولى بعد اسم المؤلف أو أسماء المؤلفين يكون عنوان الملخص باللغة التركية والإنجليزية، واللغة العربية والتركية، والإنجليزية والتركية بحجم (10) عريض ويكون المتن بحجم (10).

المقدمة:

بعد الكلمات المفتاحية يترك سطرين فارغين ويكتب عنوان المقدمة بحجم (11) وبخط عريض وبدون ترقيم.

معايير النص:

يكتب النص بنمط الخط (تايمز نيو رومان) ويكون التباعد بين الأسطر 1 والمسافة بين الفقرتين ست نقاط : (6NK) وبعرض (11)، ويجب ترقيم عناوين النص بالنظام الحرفي والرقمي، وترقم عناوين النص: رقم – حرف – والعناوين الرئيسية تكون بالأرقام الرومانية (I, II) وفروع العناوين الكبيرة تكون بحجم (11).

النتيجة:

عنوان النتائج بحجم (11) عريض، ويكتب من غير ترقيم.

قسم التلخيص:

يكتب باللغة التركية والإنجليزية والعربية ويكون عدد كلمات التلخيص ما بين (150 إلى 200) كلمة

الكلمات المفتاحية:

تكتب الكلمات المفتاحية تركي / انجليزي أو تركي / عربي وتكون عدد الكلمات على الأكثر (5) كلمات، وتكون هذه الكلمات تحت التلخيص مباشرة وبحجم (10) ويكون على الطرف الأيسر.

مؤلف/ مؤلفو المقالة:

أسماء المؤلفين يكون على الطرف الأيسر من الصفحة بخط حجم (10) (عادي ليس مائلا ولا عريضاً). ويوضع فوق اسم العائلة (*) تشير إلى الهامش، وتكتب في الهامش الدرجة الأكاديمية للشخص واسم الجامعة والكلية (اسم المعهد العالي) والقسم والبريد الإلكتروني بحجم 9 – عادي.

المقالات المكتوبة من قبل مؤلفين، يكتب اسم المؤلف الأول محاذياً للطرف الأيمن والثاني محاذياً للطرف الأيسر، والمقالة المكتوبة من قبل ثلاثة مؤلفين. يكتب اسم الكاتب محاذياً إلى الطرف الأيسر والثاني في الوسط والثالث محاذياً إلى الطرف الأيمن.

وفي كتابة الهوامش، والتتيمات، والصيغ الحسابية، والقوائم، والأشكال، والرسوم البيانية، والهوامش الخلفية، والمصادر، يجب اتباع الدليل لكتابة الأطروحة الصادرة من معهد العلوم الاجتماعية التابع لجامعة نجم الدين أربكان، ويمكن الوصول إلى هذه القواعد من الموقع:

(<http://www.konya.edu.tr/enstituler/sosyalbilimlerenstitusu/genel/170>)

SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Necmettin Erbakan University Journal of Social Sciences

Hasan KAZAK

Perakende Sektöründe Tedarikçi Değerlendirme ve Seçiminde
Kullanılan Kriterler: Türkiye’de (İç Anadolu Bölgesi)
Küçük ve Orta Ölçekli Süpermarketlerde Bir Çalışma

Armando ALİU, İlyas ÖZTÜRK, Dorian ALİU, Ömer ÖZKAN

Türkiye’de Göç Olgusunun Türk Yabancılar Hukuku ve Yabancı Bilim
İnsanlarının Türkiye’deki Hakları Çerçevesinde İncelenmesi

Muhittin UYSAL

Gazzâlî’nin İhyâu Ulûmî’-d-Din Adlı Eserinde Hadis Kullanımı

Ayşe Betül ORUÇ

“Bakışların Kısılması”, “Hımâr” ve “Görünen Ziyet” İfadeleri
Bağlamında Tefsirlerde Tesettür Konusunun Değerlendirilmesi

Fatih ÇOLAK

Osmanlı Topraklarında Faaliyet Gösteren Bir Alman Kuruluşu:
“Anadolu Demiryolu Şirketi”

Muhammet Ali CAN

Arapça’da İtbâ’lar ve Ebu’t-Tayyib El-Luğavî’nin El-İtbâ’ Adlı Eseri

İrfan ÇAKICI

Ferrâ’nın Meâni’l-Kur’an Adlı Tefsirinde Şâz Kıraatleri Kullanımı

Halil İbrahim ÇELİK

Nurettin Hatunoğlu, Türkistan’da Son Türk Devleti
Buhara Emirliği ve Âlim Han